KÜLTÜR TARİHİ
VE DİSİPLİNLERARASI SANAT TASARIM - IV

Editor: **Dr. Öğr. Üyesi Çimen BAYBURTLU**

ARTİKEL AKADEMİ: 194
Sosyal Bilimler:144

Kültür Tarihi ve Disiplinlerarası Sanat Tasarım - IV
Editor: Dr. Öğr. Üyesi Çimen Bayburtlu

HAKEM KURULU:
Prof. Dr. Giuseppe T. CIRELLA
Prof. Dr. Mohammed SHARAF
Prof. Dr. Targan ÜNAL
Prof. Dr. Sibel KILIÇ
Dr. Yıldırım Onur ERDİREN

ISBN 978-605-71210-5-9
Birinci Basım: Aralık - 2021
Ofset Hazırlık: Artikel Akademi

Baskı ve Cilt: Net Kırtasiye Tanıtım ve Matbaa San. Tic. Ltd. Şti.
Gümüşsuyu, İnönü Caddesi & Beytül Malcı Sokak 23/A,
34427 Beyoğlu/İstanbul
Matbaa Sertifika No: 47334

Artikel Akademi bir Karadeniz Kitap Ltd. Şti. markasıdır.

©Karadeniz Kitap - 2021

Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayımcının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

KARADENİZ KİTAP LTD. ŞTİ.
Koşuyolu Mah. Mehmet Akfan Sok. No:67/3 Kadıköy-İstanbul
Tel: 0 216 428 06 54 // 0530 076 94 90

Yayıncı Sertifika No: 19708
mail: info@artikelakademi.com
www.artikelakademi.com

KÜLTÜR TARİHİ
VE DİSİPLİNLERARASI SANAT TASARIM - IV

Editor: **Dr. Öğr. Üyesi Çimen BAYBURTLU**

YAZARLAR

Aygül UÇAR

A. Ceren ASMAZ

Büşra BULUT YAŞAR

Mehmet GÜL

Nizam Orçun ÖNAL

Uğur KURTARAN

artikel akademi

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ 7

1. Bölüm
BUCA KONUTLARININ DIŞ CEPHELERİNDE SÜSLEME 9
- Aygül UÇAR

2. Bölüm

AKADEMİSYEN SANATÇI NİTELİK SORUNSALI VE ÇEVRİMİÇİ SERGİ 25
- Ayşenur Ceren ASMAZ
- Nizam Orçun ÖNAL

3. Bölüm

HALİDE EDİP ADIVAR'IN EDEBÎ YÖNELİM VE GELİŞİMİNDE ETKİLİ OLAN KAYNAKLAR.....37
- Mehmet GÜL

4. Bölüm

18. YÜZYIL OSMANLI-RUS SEFARETNAMELERİNDE RESM-İ KABUL MERASİMİ.....51
- Uğur KURTARAN
- Büşra BULUT YAŞAR

SUNUŞ

Kültür Tarihi ve Disiplinlerarası Sanat/Tasarım, farklı alan ve konulara değinilen literatürü zenginleştiren özgün beş bilimsel çalışmadan oluşan kitabımızı okuyucuyla buluşturmaktan gurur duyuyoruz.

Gelecek kuşaklara korunarak aktarılmasına vurgu yapılan, Buca konutlarının dış cephe süslemelerinin zengin bir çeşitliliğinin ele alındığı ilk çalışmanın ardından, akademisyen sanatçı nitelikli eser ve çevrimiçi sergiler sorunsalına duyarlılıkla değinilmiştir.

Giyimde ergenlerin marka duyarlılığı; tüketici özellikleri, sosyo yapısal faktörler (yaş, cinsiyet, gelir, eğitim), psikolojik faktörler (tüketici yetkinliği, benlik saygısı, moda yenilikçiliği, ilgilenim, algılanan giyim yoksunluğu, marka bilinci, tüketici kibri), sosyalleştirme faktörleri (aile, akranlar, medya), ürünle ilgili özellikler üzerinden detaylı olarak ele alınmıştır.

Hepimizin severek okuduğu Halide Edip Adıvar'ın edebi yönelimi ve gelişiminde etkili olan kaynakların başında ilk çocukluk döneminden itibaren yetiştiği ortamın, aile fertlerinin sahip olduğu kültürel zenginliğin rol oynadığı görülen bu çalışma, değerli yazarımızın etkilendiği diğer kaynakların detaylı bir anlatımı ile sunulmuştur.

Kitabımız, Osmanlı Devleti tarafından 18. yüzyılda Rusya'ya gönderilen elçilerin kaleme aldığı sefaretnameler esas alınarak elçiler için düzenlenen resm-i kabul törenleri ayrıntılı bir biçimde incelendiği çalışma ile son bulmuştur.

Kitabımıza verdikleri değerli çalışmaları için akademisyenlerimize teşekkür ediyor, çalışmanın bilim ve sanat dünyasına katkı sağlamasını, araştırmacılara ışık olmasını umut ediyoruz.

Dr. Öğr. Üyesi Çimen BAYBURTLU
Marmara Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu
Kuyumculuk ve Mücevher Tasarımı Bölümü

1. Bölüm

BUCA KONUTLARININ DIŞ CEPHELERİNDE SÜSLEME

Doç. Dr. Aygül UÇAR
Ege Üniversitesi,
Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Bölümü
Bornova-İZMİR
aygul.ucar@ege.edu.tr

I.GİRİŞ

Limanı ve arkasındaki geniş hinterlandı sayesinde ticari kimliği ile parlayarak 16. yüzyıldan sonra Levantenlerin yaşamak için tercih ettiği İzmir (Tekeli, 1992, 127); İstanbul, Mersin gibi Osmanlı'nın önemli liman kentleri arasında yerini almıştır. Karşıyaka, Buca, Bornova ve Seydiköy gibi yerleşimler İzmir'in önemli yerleşimleri olarak ön plana çıkmıştır. İzmir'in güneydoğusunda yer alan Buca doğal güzellikleri yanında tarihi dokusuyla dikkati çeken bir yerleşimdir. Geçmişten günümüze Kohi, Gonia, Bugia gibi adlarla anılan yerleşimin adı son olarak Buca'ya dönüşmüştür. 18. yüzyıl ortalarına kadar bağcılık ve hayvancılık yapılan bir Rum köyü olarak gelişen yerleşimin (Erpi, 1987, 8-11) önemi bu yüzyıldan sonra artmış, İzmir-Aydın Demiryolu bağlantısının bir kolunun Buca'ya uzatılmasıyla (Uzuntepe, 2000, 43) da Levanten olarak adlandırılan İngiliz, Fransız, Hollandalı ve İtalyan ailelerin yaşamak için tercih ettiği önemli bir sayfiye alanı haline gelmiştir (Kuyulu, 2003, 38). Yerleşim, Rum nüfus ağırlıklı olmak üzere Levanten ve Türk ailelerin birlikte yaşadığı kozmopolit bir görünüm almıştır. Bu etnik yapı bölgedeki konutlar üzerinden de okunmaktadır. Buca'daki Türk nüfus, Yukarı Mahalle olarak adlandırılan Tıngırtepe eteklerinde otururken, Levanten aileler büyük köşklerde (Birol Akkurt, 2004; Çelik, 2016), Rum nüfus ise

Aşağı Mahalle'de, kiliselerin çevresinde yoğunlaşmıştır (Erpi, 1987, 13). Bahsedilen gruplara ait evlerin dış cephe süslemelerinde, ortak malzeme ve motiflerin kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışmada, Buca konutlarının dış cephelerinde yer alan ve yapıyla organik bağ kurulan süslemeler, malzeme, motif, form ve renk gibi farklı özellikleri dikkate alınarak tanıtılmaya çalışılmıştır.

II. BUCA KONUTLARINI DIŞ CEPHE SÜSLEMELERİ

Buca konutlarının cepheleri taş, ahşap, alçı, metal, tuğla, çini, karosiman gibi farklı malzemeler kullanılarak süslenmiştir. Süslemelerde daha çok Avrupa etkili akımlara ait motifler görülmekle birlikte zaman zaman bu motiflerin Türk motifleriyle harmanlandığı dikkati çeker.

Buca konutlarının süslenmesinde kullanılan malzemelerden ilki *taş*tır. Hem inşa, hem de süsleme malzemesi olarak kullanılan taş pek çok örnekte köşe pilasterleri ile pencere ve kapı sövelerinin kilit taşları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Konutların köşelerinde kullanılan taşlar farklı dizilim sistemleri ve süslemeleriyle cephe plastiğine katkı sağlamaktadır. Pilasterlerde en çok görülen uygulama dikdörtgen şekilli taşların bir yatay, bir dikey aralık verilmeden üst üste dizilmesidir (Res.1). Böylece şaşırtmacalı bir görünüm elde edilir. Kare kesitli taşların aralık verilmeden köşe boyunca örülmesi diğer bir uygulamadır (Res.2). Bu şekildeki plasterlerin üstü her zaman profilli bir başlıkla sonlandırılmıştır. Birkaç örnekte ise pilasterler tek parça olarak yatay silmelerle sınırlandırılmış kat aralarına yerleştirilmiştir (Res.3). Genellikle kaide ve başlığı bulunan bu tek parça halindeki köşe plasterlerinin ortasında ve/veya alt ve üst kenarlarında kabartma teknikli süslemelere yer verilmiştir. Bitkisel karakterli bu süslemelerde rozet çiçekler ve akantus yaprakları dikkati çeker.

Res.1,2,3- Köşe pilasteri örnekleri.

Pencere söveleri taş süslemenin görüldüğü bir diğer mimari ögedir. Buca konutlarında pencereler her zaman sövelerle çevrelenmiştir. Üst kısmı bazen düz lento (Res.4) ile bazen de basık bir kemerle (Res.5) kapatılan pencereleri kuşatan söveler, cepheyi hareketli hale getirir. Bazı örneklerde lento ve basık kemerin orta kısmı kabartılarak kilit taşı görünümü kazandırılmıştır (Res.6). Bazen bu kilit taşı görünümlü kabartmaların iki yanına volütlü kıvrımlara sahip ince silmeler eklenmiştir (Res.7). Pencerelerin üzerindeki profilli kornişler de cephe hareketine katkı sağlar (Res.8). Benzer tasarımlar kapılar için de geçerlidir. Ancak bazı konutların kapılarında ev ile ilgili inşa tarihinin kabartma olarak verildiği, bu bilgiye ek olarak ev sahibinin isminin baş harflerinin de kabartma olarak eklendiği görülmektedir (Res.9). 86 Sokak No. 44'teki konutta "1875" tarihi ile Yunanca "Π" ve "Ι" harfleri kabartılmıştır. Benzer uygulamaya İzmir'in Hilal semtindeki konutlarda da rastlanılmıştır (Uçar, 2018, 169).

Res.4, 5, 6, 7, 8- Köşe pilasteri örnekleri.

Res.9- Kapı kornişi örneği.

Saçak silmeleri (Erpi, 1987, 216-224) başta olmak üzere, kat arası silmeleri, dikey köşe silmeleri, cephe yüzeyleri, kapı ve pencere üzerlerindeki hafifletme kemerlerinde kullanılan *tuğla*, zaman zaman taşla birlikte kullanılarak almaşık cephe kurgusunda da yerini almıştır. Sakız tuğlası olarak adlandırılan beyaza yakın gri renkli tuğlalar sıklıkla saçak altı silmesi olarak konutların üst kısımlarında bitiş çizgisini oluşturmaktadır. Bir yüzü çeyrek küre şekilli yuvarlatılan tuğlalar, genellikle ara verilmeden yana yana dizilmektedir (Res.10). Bazı örneklerde tuğlalar arasında boşluk bırakılmakta (Res.11) ve aradaki boşluklar da çini (Res.12), karosiman gibi levhalarla doldurulmaktadır. Buca konutlarındaki bir örnekte de aralıksız yan yana dizilmiş tuğlaların altındaki ikinci bir silmede kısa kenarı profillendirilmiş tuğlalar kullanıldığı dikkati çekmektedir (Res.13).

Res.10, 11, 12, 13- Tuğla saçak örnekleri.

Cephede köşelerin vurgulanmasını sağlayan köşe pilasterleri tuğla malzemenin kullanıldığı bir diğer alandır. Tuğla pilasterler taş malzemeli örneklerle ortak özellikler göstermektedir. Tuğla kullanılarak yapılmış iki farklı tipte pilaster saptanmıştır. Birinci ve en çok kullanılan yönetem, tuğlaların yatay olarak üst üste ve yan yana dizilmesidir (Res.14). Bu dizilimde köşedeki tuğlalar için bir kenarı yuvarlatılmış tuğlalar tercih edilerek köşeler yuvarlatılmıştır. İkincisinde tuğlaların şaşırtmalı olarak dizildiği görülmüştür (Res.15).

Res.14, 15- Tuğla pilaster örnekleri.

Cephelerde seçilen alanların hareketlendirilmesinde de tuğla malzeme kullanılmıştır. Çalışma kapsamında incelenen Buca konutlarının iki örneğinde tuğlanın geometrik formlar oluşturacak şekilde dizildiği saptanmıştır. 106 Sokak No. 11'deki konutun giriş cephesi üst kat ortasında daire şekilli süslemeye yer verilmiştir (Res.16). İki farklı uzunlukta tuğlalar daire formunda dizilmiş, 90°'lik aralarla uzun tuğlalar beşli gruplar halinde daireden içe ve dışa taşırılmıştır. Böylece oluşan şekil daha çok güneşi tasvir etmiş olmalıdır. Uğur Mumcu Caddesi No. 53'te bulunan Gavrili Köşkü'nde ise pencere altlarında tuğla ile oluşturulmuş süslemeler vardır (Res.17). Bu süslemelerde yatay eksende kaydırmalı olarak dizilen tuğlalarla baklava formu oluşturulmuştur. Baklavaların ortasında yer alan kare bir alana ise dörtlü gruplar halinde çini levhalar monte edilmiştir.

Res.16, 17- Tuğla ile oluşturulan geometrik formlar.

Tuğla-taş almaşıklı cepheler tuğla kullanımı ile dikkati çekmektedir. Almaşık cepheler, her ne kadar inşa malzemesi olarak kullanılsa da bunların belirli bir sistem dahilinde bir araya getirilmeleri, cephenin süslenmesini de beraberinde getirmiştir. Uğur Mumcu Caddesi No. 22-24 adresindeki konuttaki örgü, bir sıra kesme taş ile üç sıra tuğlanın dönüşümlü tekrarı şeklindedir (Res.18). Duvarı güçlendirmek amacıyla yapılan bu örgü, renk farklılıkları ile cepheyi hareketli ve süslü kılmaktadır.

Res.18- Almaşık duvar teknikli konutun genel görünümü.

Buca konutlarının süslenmesinde kullanılan bir diğer malzeme ise *maden*dir. Madeni ürünler kapılar, kapı tokmakları, pencere korkulukları, konsollar gibi pek çok farklı yerde kullanılmıştır. Bu ürünlerin bir kısmı Avrupa'dan ithal edilmiş (Kuyulu Ersoy, 2006, 110), bir kısmı ise yerel üretimden tedarik edilerek (Erpi, 1987, 200) hem işlevsel şekilde kullanılmış hem de süsleme elemanı olarak konutlardaki yerini almıştır.

Kapıların ve pencerelerin demir korkulukları, madeni süslemenin en sık görüldüğü ögelerdir. Bu ögelerin süslemesinde dövme tekniği ile yapılan "C" ve

"S" kıvrımları, daire, kare, baklava dilimi gibi geometrik formlar, çeşitli stilize bitkiler ve stilize hayvanlar kullanılmıştır. Buca konutlarının tamamına yakınında "C" ve "S" kıvrımlı lama demirleriyle oluşturulmuş süslemelere rastlanır. Şekillendirilmiş lama demirleri perçinlenerek 1/2, 1/4 gibi simetri düzenleriyle kompozisyonlar hazırlanmıştır. Bu korkulukların kapı üstü pencereleri için olan bazı örneklerinde, konutların inşa tarihi kaydedilmiştir. 106 Sokak No.5'teki konutun kapı üstü penceresi önündeki korkulukta "1876" tarihi okunmaktadır (Res.19). 79 Sokak No. 24'teki konutta olduğu gibi bazı korkuluklarda iç içe geçmiş dairelerden oluşturulmuş süslemeler vardır (Res.20). Bazen de ustanın becerisi ve yaratıcılığı ile birleştirilen "C" ve "S" kıvrımlı lama demirleriyle farklı tasarımlar sergilenmiştir. Dimostas Baltacı Malikanesi'nin (Erpi, 1987, 141-148) bahçe kapısında lama demirleri öyle ustalıkla bir araya getirilmiştir ki, "C" ve "S" kıvrımları, karşılıklı duran kuş figürlerini meydana getirmiştir (Res.21). Hilal (Uçar, 2018, 170), Karşıyaka (Uçar, 2013), Kemeraltı (Uçar, 2012) gibi İzmir'in çeşitli ilçelerindeki konutlarda da kullanılan kapı ve pencere parmaklıkları, İzmir'de ortak bir süsleme geleneğini sergilemektedir.

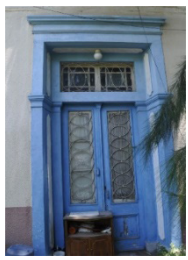

Res.19, 20, 21- Kapı ve pencerelerden demir korkuluk örnekleri.

Madeni süslemenin görüldüğü bir diğer öge ise kapı tokmaklarıdır. Ancak bu tokmakların bizlere miras kalan nadir örnekleri haricinde, yalnızca izleri günümüze ulaşabilmiştir. Saptanan örneklerde, en çok el figürünün kullanıldığı, bunu Dionysos figürünün takip ettiği görülmektedir. El biçimli tokmaklarda hem sol hem de sağ el bulunabilmektedir. Hareketli tasarlanan el, avucunda bir top tutmaktadır. Elin hareketli oluşu sayesinde, bu topun kapıya bağımlı olan kabaraya vurdurularak ses çıkartılması sağlanmaktadır. El bazen manşet kısmından itibaren verilmekte (Res.22), bazen de bilezik görünümlü bir halkadan (Res.23) çıkmaktadır. Fatıma'nın eli olarak kabul edilen el figürü şifa aktarımı, nazara karşı korunma ve bereket getirme gibi uygulamalarda sıkça kullanılmaktadır (Işık, 2017, 29). Batı kökenli olduğu düşünülen (Çal ve Çal, 2008, 78) el figürleri Afyon (Çal, 1999, 52), Amasya (Doğanbaş, 1997, 42), Divriği (Denktaş, 2005, 118), Diyarbakır (Karabacak, 1992, 7), Edirne (Çal ve Çal, 2008, 80), Isparta (Alav, 2014, 14-16) gibi Türkiye'nin birçok farklı kentinde görülmektedir. Bazı konutların kapı tokmaklarında ise masklar vardır (Res.24). Masklar dikkatlice incelendiğinde bunların Yunan mitolojisinden alınan Dionysos figürüne ait olduğu anlaşılmaktadır. Genç bir erkek olarak tasvir edilen Dionysos'un başı, asma yaprakları ve üzüm salkımlarıyla süslenmiş, kulak ekseninden başlayıp aşağı doğru uzanan stilize akanthus yaprakları ise ortada oval bir madalyonla bütünleştirilmiştir. Yunan mitolojisinden bir figür olan Dionysos şarabın tanrısı olarak bilinir (Cömert, 2006, 72). Ayvalık (Şaşkın, 2020, 195), Kayseri (Kartal, 1998, 27), Milas (Olaş, 2009, 53), Tekirdağ (Çal ve Çal, 2008, 70) gibi pek çok yerleşimde bu tip kapı tokmakları mevcuttur.

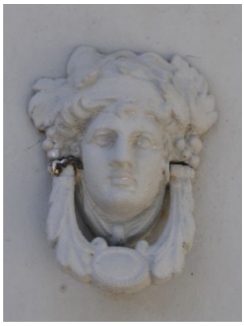

Res.22, 23, 24- Kapı tokmaklarından örnekler.

Cumba konsolları, madeni süslemenin görüldüğü diğer bir yapı elemanıdır. Dökme demir tekniği ile yapılan ve büyük bir "S" kıvrımının, üstte menderes motifli bir silmeyle birleştirildiği bitkisel süslemeli konsollar, Buca konutlarında tek tip olarak görülmektedir (Res.25). Bu tipin İzmir için de karakteristik olduğunu ve birçok konutta yer aldığını söylemek mümkündür. Yerel üretim olduğu düşünülen bu ürün, XIX. yüzyıl sonları ile XX. yüzyıl başlarına tarihlendirilen hemen hemen her İzmir konutunda kullanılmıştır (Erpi,1987, 200).

Res.25- Cumba konsolu örneği.

Buca konutlarında cephelerin daha estetik görünmesi amacıyla kullanılan bir diğer süsleme malzemesi çinidir. Bitkisel ve geometrik motiflerle bezenen çiniler, cephe ve saçak süslemelerinde yer almıştır. İslam sanatının her döneminde örneklerine sıkça rastlanan çini süsleme, Avrupa'da özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren "Art Nouveau" akımı ile moda olmuş ve cepheleri süslemiştir (Bozdoğan, 2013, 92). Bu yeni moda pazar bulmayı hedefleyen katalogların da hazırlanmasına sebep olmuştur (Miller&Coates,1870; Minton & Co., 1840). Levanten aileler aracılığıyla pek çok coğrafyaya taşınan bu moda Karşıyaka konutlarında kendisini daha belirgin hissettirirken (Uçar, 2013, 415), Buca konutlarında diğer süsleme elemanları arasında neredeyse kaybolmuş gibidir. Motif, renk gibi özellikleri bakımından dönemin yerel üretimleriyle ortaklıklar sergilemeyen bu çiniler dönemin modası gibi ithal edilmiş olmalıdır. Cephede çini kullanımı, Gavrili Köşkü ile Uğur Mumcu Caddesi No. 78 adresindeki konutta görülmüştür. Köşkte üst kat pencerelerinin alt kısmında kırmızı renkli tuğlalarla oluşturulan eşkenar dörtgen çerçevelerin içerisinde çini kullanılmıştır (Bknz. Res.17). Bu çiniler, her dört karoda sekiz kollu bir yıldızı meydana getirmektedir. Yeşil renkli

yıldızın merkezindeki bir madalyona ise stilize yapraklar eklenmiştir. Uğur Mumcu Caddesi No. 78 adresindeki konutta ise saçak silmesinde, tuğlalar arasında mavi-beyaz çiniler dikkati çeker (Res.26). İki farklı kompozisyonun dönüşümlü olarak kullanıldığı çinilerde geometrik motifler hakimdir. Çini karonun birinde sekiz kollu yıldız kullanılmış, merkezine daire şekilli bir madalyon eklenmiştir. Diğer çinide ise dalgalı çizgilerle "X" şekli oluşturulmuş, kollar arasında kalan kenarlarda on kollu bir yıldızın yarısı yine yarım bir madalyon içinde verilmiştir. 18. ve 19. yüzyıllarda İtalya, Hollanda, İspanya gibi pek çok Avrupa ülkesinden Osmanlı topraklarına çini ithalatı yapıldığı ve başta Topkapı Sarayı olmak üzere bu çinilerin çeşitli Osmanlı kentlerine gönderildiği bilinmektedir. Bu çinilerde Osmanlı toplumunun beğenisine uygun lale, karanfil, gül gibi motiflerin kullanıldığı bitkisel tasarımlı kompozisyonlar ile yıldızların başı çektiği geometrik tasarımlı ulama kompozisyonlar dikkati çekmektedir (Adıgüzel, 2014).

Res.26- Çini önekleri.

Karosiman, Buca konutlarının süslenmesinde kullanılan diğer bir malzemedir. 1850'li yıllarda Fransa tarafından üretilen bu malzemenin ihracatı yapılınca kısa sürede pek çok farklı ülkede moda olmuştur. Renk pigmetleri ile karıştırılmış çimentonun kalıplar içine dökülüp preslenmesiyle üretilen karosimanlarda (Orhon, 2011, 38), renk ve desen çeşitliliği fazladır. Kolay temizlenebilen mekanlar oluşturması nedeniyle genellikle konutların zemininde kullanılan bu karolara, yapıyı süslü göstermesi nedeniyle dış cephelerde de yer verilmiştir. Farklı form, boyut, motif, renk ve düzenleme sistemleriyle 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl ilk çeyreğine tarihlenen İzmir konutlarının çoğunda hem zemin hem cephe kaplaması olarak kullanılan karosimanlar, bir yüzyıla adeta damgasını vurmuştur (Uçar, 2013). Buca konutlarının dış cephelerinde daha çok saçak altı silmesi (Res.27, 28) olarak yer bulan bu ürün, merdiven rıhtı (Res.29), eyvan şeklindeki girişlerin

iki yan duvarı (Res.30) gibi farklı alanları da süslemiştir. Süslemelerde genellikle kullanılan motifler baklava dilimleriyle oluşturulmuş sekiz kollu yıldız, menderes motifi, sarmal dal, lale ve rozet çiçeklerdir. Eğer karosiman saçak altı silmesi ve merdiven rıhtında kullanılacaksa kompozisyonu iki yandan sürekli olarak yinelenenlerden seçilmiştir. Sınırsız renk seçeneği olmasına rağmen Buca konutlarının dış cephelerini süsleyen karosimanlarda çoğunlukla siyah, beyaz, kırmızı ve gri tercih edilmiş, bu renkler yeşil ve turuncu ile çeşitlendirilmiştir.

Res.27, 28, 29, 30- Karosiman önekleri.

Ahşap, Buca konutlarının dış cephe süslemesinde oldukça önemlidir. Bu malzeme başta saçaklar olmak üzere, saçakları destekleyen ahşap konsollar, alınlıklar, cumbalar ve kapılarda sevilerek kullanılmıştır. Buca konutları süslü saçak düzenlemeleriyle dikkat çekicidir. Levanten ailelerin konutlarında ihtişamın bir göstergesi olan bu unsur, ucundan sarkıtılan dantela benzeri damlalıklarla zengin motif repertuarını gözler önüne koymaktadır. Saçak eğimine uygun olarak yerleştirilen dantela benzeri damlalıklar ajur tekniklidir ve uç kısımları genellikle bir palmetle sonlandırılmıştır (Res.31, 32, 33, 34). Bu damlalıklar İzmir'in Bornova, Karşıyaka, Konak gibi ilçelerde de sıkça kullanılmıştır (Tülek, 2016). Bazı ko-

nutlarda alt kattaki sundurma görünümlü revak, üst katta bir balkona dönüşmekte ve bu balkonun üzeri iki yana eğimli çatı ile örtülmektedir. Eğimin yarattığı boşluk ajur teknikli süslemelerle bezenmiştir. 106 Sokak No.9'daki konut, bu uygulamanın en güzel örneklerinden birisidir (Res.35). Alınlıkta üçgen şekilli alanlar oluşturulmuş, bu formların içi ajur teknikli bitkisel kıvrımlı kompozisyonla bezenmiştir.

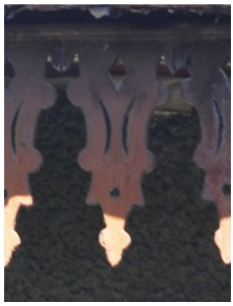

Res.31, 32, 33, 34- Damlalık önekleri.

Res.35- Alınlık süslemeleri.

Alçı da konutların süslemesinde kullanılan bir diğer malzemedir. Diğer malzemelere oranla kullanımı daha az görünen alçıyla yapılan süslemelere, genellikle

eyvan şeklinde tasarlanan girişlerin tavan ve tonozları ile üçgen alınlıklarda karşılaşılmaktadır. Alınlıkların birçoğunda düzenleme hep benzer şekildedir. Merkezde bulunan madalyonun etrafı stilize akantus yaprakları ile hareketlendirilmekte, üst kısma ise çiçek motifleri eklenmektedir.

Res.36- Alınlık süslemelerinde alçı malzeme.

III. SONUÇ

Buca konutlarında taş, tuğla, çini, karosiman, ahşap, metal gibi farklı malzemeyle yapılmış süslemeler bazen tek başlarına bazen de bu malzemelerin bir arada kullanımıyla zengin bir çeşitliliği ortaya koymaktadır. Mülk sahiplerinin ekonomik durumları ile doğru orantılı olan bu süslemeler döneminin de süsleme anlayışını ortaya koymaktadır. Özellikle konutların dış cephelerindeki üçgen alınlıklar, pilasterler gibi mimari ögelerle bir arada kullanılması kullanılan bu ögeler cephenin anıtsallaşmasını sağlayarak yapılara Neo-Klasik bir görünüm kazandırmıştır. Yukarıda genel bir şekilde dış cephe süslemeleri hakkında bilgi verilmeye çalışılan Buca konutları, bu konuda zengin bir çeşitliliği ortaya koymaktadır. Buca'yı Buca yapan ve İlçeyi tarih sahnesinde ayrıcalıklı bir konuma yükselten süslemeler, korunarak gelecek kuşaklara aktarılmalıdır.

KAYNAKÇA

Adıgüzel, H. (2014). *Topkapı Sarayı'ndaki Avrupa Çinilerinin Üretim Merkezleri Işığında Değerlendirilmesi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Alav, A. (2014). *Geleneksel Isparta Evlerinde Kapı Tokmakları*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta.

Birol Akkurt, H. (2004*). 19. Yüzyıl Batılılaşma Kesitinde, Bornova ve Buca Levanten Köşkleri Mekansal Kimliğinin İrdelenmesi*, DEÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir.

Cömert, B. (2010). *Mitoloji ve* İkonografi, De Ki Yayınları, Ankara.

Çal, H. (1999) "Afyon Şehrinin Kapı Tokmakları", *Vakıf ve Kültür*, *2-6*, 50-53.

Çal, H.- Çal, Ö. (2008). *Trakya Bölgesi Kapı Tokmakları*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Çelik, M. (2016). *Buca Levanten Konutlarında Kültürel Değerlerin Sürekliliği*, DEÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Denktaş, M. (2005). "Divriği'nin Kapı Tokmakları ve Halkaları", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *19*, 113-139.

Doğanbaş, M. (1997). "Amasya Evleri ve Kapı Tokmakları", *Sanatsal Mozaik*, *24*, 38-45.

Ekinci, E. (2019). *Geleneksel Mardin Evlerinin Kapı Tokmakları ve Halkaları*, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır.

Erpi, F. (1987). *Buca'da Konut Mimarisi (1838-1934)*, ODTÜ Yayınları, Ankara.

Işık, C. (2017). "Türk Kültür Mirasında Bir Kült Olarak Hz. Fatıma", *Sûfî Araştırmaları*, *16*, 17-33.

Kartal, M. (1998). "Eski Kayseri de Kapı Tokmakları", İlgi, *53*, 25-27.

Kuyulu, İ. (2003). "Bornova Levanten Köşklerine Mimari Açıdan Bir Bakış", *Bornova Köşkleri Gezginler ve Anılar*, (Yay. H.Arıcan) (içinde), ,İzmir: Tepekule Kitaplığı Yay., 35-48.

Olaş, N. (2019). Muğla (Menteşe), *Milas ve Marmaris Evlerinde Bulunan Kapı Tokmakları*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van.

Şaşkın, D. (2020). *Ayvalık Evlerinde Süsleme*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitü-

sü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Uçar, A. (2012). "İzmir Kemeraltı Geleneksel Konut Mimarisinde Pencerelerin Ahşap Kafesleri ve Metal Şebekeleri", *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.1, S.1, Haziran 2012, İzmir.

Uçar, A. (2013). "Karşıyaka Konutlarında Süsleme", *Karşıyaka 2. Kültür ve Çevre Sempozyumu 6-7-8 Kasım 2013, Bildiriler*, İzmir: Karşıyaka Belediyesi Kültür Yayınları, 399-416.

Uçar, A.- Bubur, R. (2018). "İzmir – Hilal Semti Geleneksel Konut Dokusunda Cephe Tasarımı", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, *18-1*, 153-178.

Uzuntepe, G. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Demiryolu: İzmir-Aydın-Kasaba, (1856-1897)*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.

Tekeli, İ. (1992). "Ege Bölgesinin Yerleşim Sisteminin 19. Yüzyıldaki Dönüşümü", Üç İzmir, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Tülek, S. (2016). *19. Yüzyıl İzmir Yapılarında Saçak Düzenlemesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

2. Bölüm

AKADEMİSYEN SANATÇI NİTELİK SORUNSALI VE ÇEVRİMİÇİ SERGİ

Doç Dr. Ayşenur Ceren ASMAZ
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3352-4551

Doç. Dr. Nizam Orçun ÖNAL
Erciyes Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi,
Seramik ve Cam Tasarımı Bölümü,
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-2022-1498

Bu klişe önerme, sanat olgusunun ana öğelerinden 'renk' ve 'zevk' kavramlarını içerse de, bağlam açısından eleştiriyi, bilim açısından da sanat eleştirisini yok sayan yanlış bir yaklaşımı betimler. Elbette akademik ve sanatsal açıdan ciddi olarak ele alınmasını da gerektirmez.

Bir sanatçı kendini ifade etmede kullandığı araç kadar söylemde de özgürdür. Çalışmasını dış dünyaya beğendirme amacı olsun veya olmasın, malzemeyi tekniğine uygun kullansın veya kullanmasın bu karar tamamen sanatçıya aittir. Bu çalışmaların nitelik olarak karşılık bulacağı yer ise 'süje' yani alımlayıcıdır.

Alımlayıcı; sanat eseri ile birebir bağ kuran, o çalışmadan fikir edinebilen, keyif alan ve hatta değer atfederek satın alan kişidir. Sonuçta sanatçının özgür biçimde ürettiği çalışması bağımsız bir şekilde başka bir kişi tarafından izlenmeye değer bulunmuştur. Bu noktada süjenin sanat eserine belirlediği nitel değer, yine süjenin sanat alanına hâkimiyeti, disipline özgü farkındalığı, sosyo-politik-ekonomik durumu, sanat tarihi alanında karşılaştırma yapabilecek ölçüde bilgi birikimi gibi kıstaslara göre farklılık arz edecektir. İzleyici olan süje bu alanların hiçbiri hakkında bilgi sahibi olmayan, salt estetik haz veya anlamsal yakınlık hissi ile de eserden etkilenmiş olabilir.

Buraya kadar olan kısımda sanatçı, çalışmalarının niteliğinin gördüğü talep

doğrultusunda sanatçı niteliği elde etmekte, yapılan kritikler ve süre gelen eser devamlılığı ile sanat çevrelerince kabul görebilmektedir. Sanat galerileri, küratörler, müzeler ve koleksiyonerlerin listesine girme yolunda ilerleyiş, yani sanatçı kimliği ile yükselme de bu doğrultuda ilerlemektedir. Günümüz sanat piyasasının ayrıca farklı yollardan 'sanatçı' ortaya çıkaran arka kapıları olsa da bu çalışmada söz konusu olan 'norm kabul edilen şartlar' çerçevesidir.

Yukarıda belirtilen serbest sanatçı örneğinde kişi kendini ne kadar geliştirirse, görünür niteliği ne kadar belirginleşirse, yeni anlaşmalar yapması, ismini duyurması ve yaptığı eserlerle anılması, hayatını idame ettirebilmesi aynı oranda artacaktır.

AKADEMİSYEN SANATÇI

Akademisyen sanatçı olur mu? sorusu haklı ve hep dile getirilen bir soru olmuştur.

Sanatçı özgür tavır ile üreten, üretimini ise kendi yaşadıklarını içselleştirip, özütüp sanat yoluyla dışarı atabilen-yansıtabilen kişidir. Bir müzisyenin duygularını güfteye, bir şairin şiire ve besteye, bir yazarın hayal gücünü kelimelere, romanına dökmesi gibi; ressamın da, heykeltraşın da dışa vurumu kendi pratiği üzerinden izlenir. Bunu aktarırken sanatçı geçmişini, hayallerini, gelecek kaygısını, yaşadığı toplumu, mutlulukları, üzüntüleri ve sıkıntıları farkında olarak ya da olmayarak içinden geldiği biçimde (özgürce) yansıtır. Bu nedenledir ki 'sanatçı her daim muhaliftir' denilir. Buradaki muhaliflik sadece ideolojik ve siyasi değil, insanın insanca yaşamasına dair beşeri, hayatın olağan akışına dair sosyolojik her türlü olumsuzluğa karşı olan bilinçli veya bilinçaltı kaynaklı felsefi muhalifliktir. Sanatçının eli, ayağı, dili ve hatta psikolojik anlamda nefesi olan sanat eseri ile dışavurumunu karşılayamadığında, sanatçı kendini baskılanmış ve sürecini tamamlayamamış hisseder.

Özellikle demokrasinin tam anlamıyla içselleştirilemediği toplumlarda Akademisyen sanatçı bir kuruma, kuruluşa bağlı; hayatını idame ettirme zorunluluğu ve sorumluluğu ile zaten yeterince özgür değildir. Sınırlı ölçüde söylem, sınırlı ölçüde muhaliflik, beraberinde sınırlı ölçüde sanatçı niteliği getirmektedir. Kendi kendini sanatı ile geçindirmek kaygısında olan serbest sanatçı ile karşılaştırıldığında, akademisyen eğitim gibi zor, önemli ve yoğun

bir görevin karşılığında aldığı düzenli geliri olan, ama sanat üretimi zaman ve bağlam açısından sınırlı olan kişidir. Sanatsal çalışmaları haricinde gelen aylık kazancını daim kılma refleksi bir anlamda sanatsal özgürlüğün sus payı niteliğinde olmaktadır.

Bu sistem dünyanın her yerinde bu şekilde kurgulanmış, kabul edilmiş ve sürdürülebilir olarak benimsenmiştir. Doğal olarak bir akademisyenin atama ve yükseltme kriterleri de sistematik olarak bu kurgu üzerinden şekillenmektedir.

Sanat fakültelerinde görev yapan akademisyenlerin yükseltme kriterlerinde akademik çalışmaların yanı sıra sanatsal etkinlik ve sergiler yer almaktadır. Akademinin tüm alanlarında yayınlar yayınlandığı alan, kongre, dergi veya yayınevinin niteliklerine ve yayın politikalarının, hakem ve editör süreçlerinin nicel-nitel bağlamına, dünya çapında gördüğü saygınlıklarına göre derecelendirilmekte ve puanlanmaktadır. Her çalışma her dergiye ya da her kongreye kabul edilmemekte, alana ait otorite kabul edilen kişilerce oluşan bir değerlendirme kurulundan geçmektedir. Bu kıstaslar akademik yayınların niteliğini ölçmede az ya da çok bir standart belirlendiğini göstermekte ve belirli sıralama kuruluşlarınca da değer atfedilmektedir. Bu nitel değere oranla yayına yüksekten aşağıya doğru bir puan verilebilmektedir.

Bu durumda nitel olarak bu alanlara dâhil olamayan yayınlar ise sırasıyla daha alt sıralamaya giren dergi, kongre vb. yayın alanlarına sunulmakta ve ona göre puanlanmaktadır. Bu kriterleri sağlamaya yönelik oluşturulan, para karşılığında yayını incelemiş ve kabul etmiş görünen ve yayınlayan 'yağmacı/avcı/predator' dergi veya kongre, sempozyumlar da ortaya çıkmıştır. Pek çok yükseköğretim kurumunca bu durumun önüne geçmek için bilimsel yayınlarda belirli index kısıtlamaları ve/veya yayınevi liste sınırlamaları getirilmiştir.

Sanatsal çalışmalar ise resmi olarak belirlenmiş detaylı kriterlere sahip değildir. Ulusal ve uluslararası iki ana başlık bağlamında sabit puanlar ile gösterilmekte, bu kategoriler de serginin ya da etkinliğin niteliğini ayrıştıramamaktadır.

'Yağmacı' olarak adlandırılan bir uluslararası kongre çatısı altında ücretli katılım ile iştirak edilen, çoğunlukla seçici kurul bile olmayan, olsa da o seçici kurulun 'niteliği' ölçülemeyen uluslararası karma sergiye katılım akademik puanı ile; dünyaca kabul görmüş kişilerin, galerilerin, organizasyonların yine alan içi önemli otoritelerden oluşan seçici kurul süzgeci ile düzenlenen, davetli veya jürili bir karma sergiye kabul edilmiş olmaları aynı puan sayılmaktadır. Ek olarak belirtmek gerekir ki, burada bahsi geçen kongre-sergi örneği, genellikle pozitif

bilimler alanında yapılan bir organizasyon olup, sunum-söyleşi molalarında kahve servisi yapılırken bulunulan mekânı daha göz alıcı! hale getirmek için, çoğunlukla şövale üstünde resimlerden ya da hiçbir çalışmanın izlenemeyecek kadar dip dibe sergilendiği 4 m^2 bir oda, varsa birkaç kaide üzerine ya da beyaz örtülü bir masa üzerine yerleştirilmiş çalışmalardan oluşan bir uluslararası katılımlı karma sergilerdir. Daha vahim olanı ise beş çalışma ile uluslararası kişisel sergi statüsü sağlayan örneklerinin olmasıdır. Örneğin; Antalya'da düzenlenen uluslararası bilimsel bir kongrede belirli ücret karşılığı uluslararası kişisel sergiye katılabilir hatta daha fazla bir ücretle uluslararası kişisel sergi düzenleyebilirsiniz. Bu serginin nitelik olarak değerlendiricisi ise ücreti tahsil edip size belge veren kongre düzenleme organizasyonu veya yine akademik puan getirisi ile organizasyon tarafından belirlenmiş nitelikli! olduğu iddia edilen seçici kurul/küratör olmaktadır. Bu bağlamda hem bilimsel kongre düzenleme kurulunun sanatsal bir etkinliğe de yer vererek organizasyona 'çeşni' veya 'süs' katma çabası için; hem de nitelik kaygısı olmadan karma/kişisel sergide yer almak isteyen (puan ihtiyacı olan) akademisyen sanatçıların (muhtemelen aynı çalışmayı sekizinci kez sergilediği) çalışmalarını sergilemeleri için kazançlı (win-win[1]) bir alışveriş ortaya çıkmaktadır. Bu alışveriş süreci genellikle ortak çevrelerden, tanıdık usulü ile gerçekleştiğinden, genelde katılımcı isimleri aynıdır ve bir seçici kurulun fiziki varlığından ve niteliğinden söz etmek mümkün değildir. Bunu ölçebilecek bir kıstas da mevcut değildir.

1 Win-win: Durumda yer alan tüm tarafların fayda sağladığı, karşılıklı kazancın söz konusu olduğu durumlarda kullanılan bir deyiş.

Görsel 1. ***Bilimsel Kongre kapsamında açılan sergi örneği görsel (Elit Handcraft, 2021)***

Aynı sorunsal kişisel sergi, çalıştay ve sempozyum katılımlarında da farklı değildir. Atama ve yükseltme başvurusunda dosyayı inceleyecek olan kurul veya jürinin inisiyatifi çerçevesinde değerlendirmeye alınıyor olması, yasal olarak savunulabilir bir nitelik ölçme değerlendirme şablonunun bulunmaması, sürecin ne denli sağlıksız ve etik dışı ilerleyebileceğinin bir göstergesidir. Daha iyi kavranması açısından örnek bir senaryo belirtmek gerekirse; dünyanın bir ucunda saygın bir sanat merkezinde yapılan kişisel sergi, karma sergi veya sanatsal etkinlik ile mor kanaryaları yaşatma derneğinde yapılan uluslararası! katılımlı sergi aynı puantaja sahiptir. Burada dikkat çekilmek istenen nokta serginin hangi platformda yapıldığından bağımsız, içeriğin nasıl oluşturulduğu, hangi değerlendirme süreçlerinden geçerek sonuca erdirildiğidir. Her iki durumda da kaliteli, etik ve yeterli bilgi birikimine sahip bir seçici kurul olması elzemdir. Ancak bu özelliklere sahip seçici kurulların yer aldığı sanatsal etkinliklerde

de farklı sorunların ortaya çıkması muhtemel ve olağandır. Başka bir örnekle açıklamak gerekirse; herhangi bir ülkenin, herhangi bir şehrinin oldukça iyi bilinen isim yapmış bir sanat galerisinin yeni nesil genç sanatçılardan oluşması beklenen karma sergisi için seçici kurulu oluşturan kişiler; kaliteli birer izleyici, alanında deneyimli akademisyen/sanatçı ve hatta iyi birer koleksiyoner olabilirler. Yapılacak seçkinin niteliklerine dair tüm bilgi birikimine sahip, günceli takip eden, klasik-geleneksel olana saygılı ve gelişmelere açık, günceli takip eden birer kurul üyesi de olabilirler. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, hangi amaçla o kurulda yer almaktadırlar ve değerlendirmede hangi ölçülebilir kıstasları baz almaktadırlar?

Gerçekten gelecek vadeden, hem teknik hem yaratıcı anlamda malzemeye ve ortaya koymak istediği kavrama hâkim, izleyiciye bir haz nesnesi sunabilecek olan gençler seçmek için mi?

Yoksa anlaşmalı oldukları akademik bir kurumun öğrencilerini piyasaya tanıtmak, tanıdıkları bir sanatçının yanında yetişen genç sanatçı adayını balon gibi şişirerek piyasaya yem etmek ya da üretim süreci hızlı olduğu için sipariş ile iş yaptırabileceği ve üzerinden gelir elde edebileceği genç! sanatçılar seçmek için mi?

Bu bağlamda ölçülebilirlik ve hesap verilebilirlik araçlarının tanımlanması şaibe ve soru işaretlerini kaldırmada etkin rol oynayacak olup, aynı zamanda niteliğin yükselmesi ve kalitenin standartlaşmasını sağlayarak alanın gelişmesine ve itibarının artmasına yol açacaktır.

ÇEVRİMİÇİ SERGİ YAĞMACILIĞI

Covid-19 salgınının yirmi birinci yüzyıl ve gelecek yaşam döngüsünü oldukça etkilemiş olduğu aşikârdır. Bununla birlikte teknolojik gelişmelerin hızlanması ile hayatımıza entegre ettiği sanal platformlar, pek çok açıdan avantajlarının yanı sıra amacını kötüye kullanan uygulamalara da olanak sağlamış görünmektedir. Tüm eğitim sistemini bir dönüm noktasına getiren bu salgın, akademik bağlamda düşünüldüğünde de gerek kuramsal gerek uygulamalı alanlar olsun, beraberinde pek çok çözüm önerisi getirmiştir. Salgının etkisiyle yaşanan sıkıntılara getirilen bu çözüm önerileri, uygulamaya geçildiğinde bambaşka problemleri karşımıza çıkarmıştır. Özellikle salgının en yoğun olduğu dönemde, eğitim-öğretim

sürecinin sekteye uğraması, devamlılık sağlamak adına getirilen öneriler, hem alt yapı hem de uygulanabilirlik açısından yaşanan problemlerle, sürecin büyük bir bölümü geride kalmış gibi görünse de; bu süreçte yaşanan her türlü değişim ve gelişim, gelecek eğitim hayatını oldukça etkileyecek gibi görünmektedir.

Sağlık nedeni ile uzaktan yürütülen derslerin etkinliği tartışıla dursun, daha önceleri zaman, mekân ve maddiyat gerektiren konferans, seminer ve davetli konuşma gibi bilgi paylaşım ortamları, artık bir tık uzaklıkta ulaşılabilir duruma gelmiştir. Çevrimiçi platformların sağladığı bu imkân, katılmak istenilen etkinliklere ve/veya kişilerin bilgisine ilk kaynağından ulaşmayı mümkün kılmıştır.

Keza sergiler için de aynı durum söz konusu olmuştur. Sanat izleyicisi/ öğrencisi çevrimiçi olarak bir günde birkaç sergiyi evinden çıkmadan gezebilmekte, önemli sanat etkinliklerini anlık takip edebilmektedir. Özellikle görsel ve plastik sanatlarda bu çok önemlidir. Disiplin pratikleri gereği zihni görsel olarak beslemek, adeta bombardımana tutmak, yaratıcı fikirlerin ortaya çıkmasında ateşleyici etkiye sahiptir. Sanat tarihi göstermektedir ki, akımlar ve çağdaş yaklaşımların temelinde sanatın sanattan beslendiği gerçeği yatmaktadır.

Ancak; madalyonun bir de diğer yüzü mevcuttur. Bu imkân sanata ve sanatçıya ulaşmayı daha kolay hale getiriyor gibi görünse de, sanatı tüketmeyi ve yozlaştırmayı da aynı hızla kolaylaştırmaktadır.

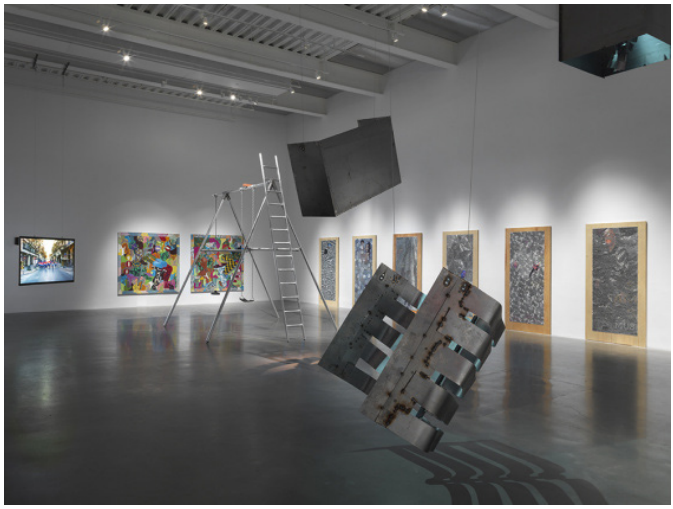

Görsel 2. ***Üç boyutlu yerleştirme örnek online sergi (New Events Museum, 2018)***

Fiziksel mekânlar içinde sanat eseri ile bir araya gelen izleyici, alımlama sürecinde mekândan, çevredeki diğer eserlerden ve hatta diğer izleyicilerin görüşlerinden de etkilenerek sanat eserlerini incelemektedir. Ancak söz konusu çevrimiçi bir sergi olduğunda, sadece o esere ait görselleri (ya da en iyi ihtimalle hatalı yerleştirilmiş modellemeleri) görebilen izleyici olumlu ya da olumsuz eleştiri yapacak kadar eser ile bütünleşememektedir. Eserin malzemesinden bağımsız boyut algısı da çevrimiçi sergilerde farklılık göstermektedir. Sanat eserinin ışık, arka plan vb. kurgular ile fotoğraflanması ve bu görselin izleyiciye aktarımı, moda dergilerindeki ürün görsellerinin birey üzerinde yarattığı etkiden öteye geçememektedir.

Çevrimiçi sergilerdeki çalışmaların, üç boyutlu eserler ağırlıklı olmak üzere algı yanılgısı yarattığı da gözden kaçırılmamalıdır. Gidenlerin bileceği üzere, Michelangelo'nun Pieta'sının görsellerdeki ihtişamının yanında, Vatikan'da camekânın arkasında duran 1,75cm boyunda bir heykel ve tüm mekân içerisinde görece hissedilen boyut algısındaki şaşkınlık bu duruma en iyi örnektir.

Çevrimiçi sergilerle ilgili bir başka yanılgı da akademik alanda yaşanmaktadır. Akademik teşvik ve akademik yükseltme kriterleri arasında yer alan kişisel ve karma sergi şartı, bu alanın niteliksiz biçimde kullanımına da hizmet etmeye başlamıştır.

Denetlenmeyen bir mekanizma ile sadece bir internet sayfasından ibaret sanat galerileri üzerinden niteliksiz sergiler yayınlanmaya başlamıştır. Bu internet sitelerinin küratör veya seçici kurulları olmadığı gibi, çoğunun reel hayatta bağlı oldukları fiziki bir mekanları bile olmaması, site sahiplerinin daha önce sanat alanı ile ilgili bir tasarrufları dahi olmaması durumun ne kadar kontrol dışı ilerlediğini göstermektedir. Belirli bir ücret karşılığı çalışmaların görsellerinin gönderildiği bu oluşumlar, iyi niyetli bir yaklaşımla sanatçıları destekliyor ve sanatı herkese ulaştırmayı hedefliyor olsalar ya da görünseler de, çoğu zaman amaçları tamamen maddi olmaktadır. Bu koşullar altında, akademik kriterleri sağlamak amacına da hizmet ettiklerinin farkında olmayabilirler. Bu platformlarda yer almak için sanatçının alt yapısı ya da eserinin niteliğinin önemi, maddi beklentinin önüne geçmemektedir ki muhtemel platform sahipleri bu sorgulamanın yapılması için gerekli yetkinliğe dahi sahip olmayabilirler. Bu denetimsiz ortamda, beş yaşındaki bir çocuğun çizimlerinin sergilendiği platform, bir hafta sonra doçentlik başvurusu için sergi şartı tamamlayan bir akademisyenin sergisine ev sahipliği yapabilmektedir. Oluşturulan bu yapay alanın serbestçe kullanımı, hali hazırda

niteliği sorgulanması gereken sanat ortamının daha da niteliksiz hale gelmesine sebep olmaktadır.

Hatta bazı çevrimiçi sergilerde tek bir eserin farklı açılardan çekilen fotoğrafları ayrı birer eser olarak sunulmakta, parçalı eserler ise farklı kombinler ile yine ayrı birer esermiş gibi yer almaktadır. Son dönemde artan örnekler incelendiğinde, eser boyutları ve malzemesi hakkında yanıltıcı bilgi verilmesi; görsel üzerinde manipülasyon yapılması, ve hatta dijital çalışmaların fiziki varlığı olan 3 boyutlu eserler olarak sunulması gibi pek çok sahtecilik de görülmektedir.

Görsel 3. Online sergi örnek (Observer, 2020)

SONUÇ

Serginin nitelik bakımından değerlendirilmesindeki kıstas sadece uluslararası/ulusal platform ya da uluslararası katılım ile ulusal katılım olarak ayrılmasıdır.

Bir başka çelişki de, ulusal etkinlikler daha kolay ulaşılabilir olmasından mıdır bilinmez daha az puan etmektedir. Bu durumun tutarsızlığını göstermek adına ülke özelinde sanat merkezini İstanbul olarak kabul edip bir örnekle ele aldığımızda, İstanbul'daki bir sergiye Kars'tan katılım ile Bursa'dan katılım farklı puan almalıdır gibi mantık dışı bir sonuç da çıkmaktadır. Bu noktada etkinliğin nerede olduğu değil, aynı akademik yayınlarda olduğu gibi, hangi ölçütler bazında katılıma hak kazanıldığı belirlenmelidir.

Sanat galerilerinin seçici kurulları olup olmadığı, etkinliğin düzenlenme sayısı (nicel) ve yürütücülerinin alandaki başarıları (nitel), katılımcının alana katkı üretimindeki devamlılığı ve söylem analizi gibi belirli ölçütlerden oluşturulacak değerlendirme formu oluşturulması; kalitenin yükselmesi ve daha sonrasında bu sürecin değerlendiricisi olacak otoritelere dönüşeceği sistemin yapılandırılması önem arz etmektedir.

Mevcut sistemde böyle bir değerlendirme süzgecine direkt tabi olmamış kişiler hali hazırda bu sürecin değerlendiricisi ve karar vericisi konumundaki otorite (mevcut Profesör ve Doçent unvanına sahip akademisyenler) rolünü devam ettirmek durumundadırlar. Bu değerlendirme kriterleri ile oluşturulacak kurullar (etkinlik jürileri, sergi kurulları, Doçentlik ve Profesörlük atama jürileri vb.) daha sonraki süreçlerde daha az inisiyatif kullanmayı sağlayacak ve daha kaliteli bir sürecin devamlılığını sağlayacaktır. Her geçen gün daha da kapsamlı ve zorlayıcı olan atanma kriterlerini değerlendiren jürilerin kendi atanma dönemlerinde o kriterleri sağlamamış olmaları da ayrı bir noktadır. Değerlendirdiği adayın çalışmalarının kendisinden daha nitelikli ve nicelik olarak da üstün olması durumunda, mevcut ölçme değerlendirme kıstaslarının da inisiyatife açık olması nedeniyle, kişiden kişiye takdir veya haset gibi insani duyguların değerlendirmeye etki etmesine neden olabilmektedir.

Bu nedenledir ki; akademik yayın şartları ve puanlamaları gibi, sanatsal etkinlikler de detaylı ve ölçülebilir bir şablona oturtulmalıdır. Sergi örneğinden hareketle;

- Kişisel veya karma sergi fark etmeksizin serginin düzenlendiği yer ile ilgili TR DİZİN benzeri bir platform oluşturulabilir (galeri dizini).

- Bu dizinde yer alacak galerilerin belirlenecek standartlar çerçevesinde, o standartları karşılayıp karşılamadıklarına göre güncellenebilir ve sıralanabilir olmaları sağlanabilir.

- Galerilerde aranacak şartlar belirli puanlara denk gelecek şekilde düzenlenerek, bu galerilerde açılan sergilerin puanı ile bu şartları sağlamayan galerilerde açılan sergilerin puanları ayrıştırılabilir. Ve hatta tıpkı avcı (predator) dergiler gibi bir ayrım yapılabildiği gibi, aynı ayrım galeri vb. sanat etkinliği platformları için uygulanabilir. Bu ayrım bir ücret alımı üzerinden değerlendirilmese de (fiziki sergiler için belirli masrafların

karşılanması açısından), aşağıda önerilen maddeler ve benzerleri bu alanda kurulacak komisyonlarca oluşturulabilir.

Önerilen maddeler ise başlangıç olarak;

- Sergi platformlarının süreli de olsa bir seçici kurul ya da küratör eşliğinde seçim yapması,
- En az 5 yıldır aktif olarak sanat etkinlikleri düzenliyor olması,
- Yılda en az 5 kişisel ve 5 karma sergi etkinliği düzenliyor olması,
- Kendi sanatçı portföyüne sahip olması gibi temel başlıklar ile belirlenebilir.

Akademik değerlendirmeler çerçevesinde bu etkinliklere dair puanların belirlenmesinin ardından, akademisyenlerden beklenen şartlar da tıpkı diğer alanlarda olduğu gibi nicelik olarak yeniden düzenlenebilir. Yukarıda önerilen galeri dizinleri üzerinden olmak şartıyla; bu galerilerde en az 2 kişisel sergi açmak veya diğer galerilerde en az 5 sergi açmak benzeri seçenekli uygulamalar yapılabilir.

Bu bağlamda, öneriler yeni yapılacak akademik çalışmalar ile elbette çeşitlendirilebilir, çoğaltılabilir. Amaç akademisyen sanatçıların üretim bazında daha nitelikli eserler ortaya çıkarması öncelikli olmak üzere; bu kapsamda yer alan her akademisyenin sağlıklı ve eşit bir değerlendirilmeye tabi tutulmasını, sürecin aynı kalitede devamlılığını ve sürdürülebilirliğini sağlamak ve sanat-tasarım alanının da diğer akademik disiplinler içinde aynı değere ve öneme sahip olduğunu vurgulamaktır.

KAYNAKÇA

Elit Handcraft. (2021). *Sergiler*. 12 01, 2021 tarihinde http://www.elithandicraft.com.tr/sergiler/wp-content/uploads/2015/08/IMG_4827-590x590.jpg) adresinden alındı

New Events Museum. (2018). *New Perspectives Tour*. 12 01, 2021 tarihinde https://www.newmuseum.org/calendar/view/1324/new-perspectives-tour-9 adresinden alındı

Observer. (2020). *Virtual Art Exhibitions to Enjoy From the Comfort of Your Home*. 12 01, 2021 tarihinde https://observer.com/2020/03/digital-virtual-art-exhibitions-to-enjoy-from-home-kunstmatrix-kremer-museum-artland/ adresinden alındı

3. Bölüm

HALİDE EDİP ADIVAR'IN EDEBÎ YÖNELİM VE GELİŞİMİNDE ETKİLİ OLAN KAYNAKLAR

Arş. Gör. Dr. Mehmet GÜL
Bingöl Üniversitesi
mgul@bingol.edu.tr

GİRİŞ

Halide Edip'in edebi gelişim ve yönelimi ilk çocukluk döneminden itibaren aile fertlerinin sahip olduğu kültür, eğitim ve ilgi alanlarına göre şekillenmeye başlar. Kendi döneminin hanımları ve kocasının fevkinde bir kültür seviyesine sahip olan anneannesi Nakiye Hanım, yüksek sesle küçük Halide'ye sürekli hikâye ve şiir kitapları okur. Bunun yanında büyükbabası genellikle dini kitaplar mütalaa etmekle birlikte Halide Edip'e Rus harbi sırasında Kars'ta yaşanan olayları tahkiye eder (Adıvar, 2014: 36). Bu durum onun ruhunda ilk çocukluk yıllarından itibaren kitap ve hikâyeye karşı merak duygusunun gelişmesini sağlar. Bilinçaltında gelişen bu duygu sonraki yıllarda yazarın roman türünde eser vermesini kolaylaştırır. Halide Edip hem büyükbabasının hem de Nakiye Hanım'ın üzerinde önemli derecede tesiri olduğunu, ikisinden de birçok şey tevarüs ettiğini fakat yazı yazma tarafının "birtakım aşk hikâyeleri ve şiirler yazan" Nakiye Hanım'dan geldiğini belirtir (Adıvar, 2014: 65). Bununla birlikte bu ikisi, "onun eserlerindeki ideal, yaşlı Türk tiplerini oluştururlar" (Topçu, 2019: 14).

Halide Edip çocukken bebekleri genellikle sonları acı biten kendi hayal ettiği planlara göre yaşattığını ve bunun romancılığının ilk kademesi olduğunu söyler (Adıvar, 2014: 53).

Halide Edip'e göre "muharrrirler bazen mizahi bir mizacın tesiri, bazen de bir nevi cesaret eksikliği ile kendilerini ifade edemedikleri zaman kendilerine en uzak örnekleri ele alırlar" (Adıvar, 2014: 66).

1. YERLİ KAYNAKLAR

1.1. Halk Edebiyatı

Halk edebiyatı Halide Edip'in ilk çocukluk yıllarında edebi gelişim ve yöneliminin temelini oluşturur. Onun çocukluk yaşantıları daha çok halk edebiyatı unsurlarıyla doludur. Çocukluğunda geceleri;

Hamam kapısı vuruldu

İçerde meclis kuruldu

Fehimem düştü bayıldı (Adıvar, 2014: 22)

şeklinde söylenen halk türküsü eşliğinde uyuması, Rasim Dadı adlı kadından;

Alim Alim gül Alim,

Gül Dibine gel Alim,

Gül dibine gelmezsen

Bir şeftali ver Alim (Adıvar, 2014: 26)

türküsünü, sütbabası Ahmet Ağadan;

Ey kızım kızım, kınalı kuzum, seni bir imam istiyor, vereyim ona,

Ey anne anne, ben varmam ona, onun sarığı vardır, saldırır bana,

Ey kızım kızım, kınalı kuzum, seni bir asker istiyor, vereyim ona,

Ey anne anne, ben varmam ona, onun kılıcı vardır, batırır bana (Adıvar, 2014: 69)

türküsünü ve süt ninesinden de buna benzer türküler dinlemesi ve bunları hatıralarında zikretmesi onda edebiyata ait ilk tesirlerin halk edebiyatı merkezli olduğunu gösterir. Özellikle Süleyman Ağa adlı lalasının yazarın edebi gelişimini halk edebiyatı merkezli fantastik anlatılarla etkiler. Halide Edip, "*Maamafih, ben onu, daha doğrusu bütün lalaları, halayık ve hizmetçilere tercih ederdim. Bilhassa Şarkî Andolu'ya ait peri masalları veya şahsi maceralarını anlattığı zaman ağzım açık kalırdı*" diyerek Süleyman Ağa'nın ilk çocukluk dönemindeki etkisine değinir. Ancak yazarın muhayyilesinin ve sanatının sosyal tarafının inkişafında büyük rol oynayan ve en başta gelen amillerden biri Eğinli Ahmet Ağa adlı laladır. Yazar, "*Bana Türklerin halk edebiyatını açan odur. Bundan dolayıdır ki daha fazla Garp usulü talime ve yabancı lisana ehemmiyet verilen bir sınıfın muharrirlerinin herhangisinden fazla, Türk edebiyatının ruhunu kavrayabildim*"

diyerek edebi yöneliminde Eğinli Ahmet Ağa'nın etkisini dile getirir (Adıvar, 2014: 103).

Yaklaşık üç yıl Ahmet Ağa'nın gözetiminde eğitimini sürdüren yazar, onun sayesinde Halk edebiyatı destanlarına tanışır. Bunlardan ilki Halide Edip'i oldukça cezbeden Battal Gazi destanıdır. Yazar, Eğinli Ahmet Ağa'nın söz konusu destanı okurken kendinden geçtiğini ve ona mütemadiyen soru sorduğunu, yeniçerilerin kahramanlıklarıyla dolu bu kitabın adeta ruhunu tutuşturduğunu söyler. Bunun yanında Battal Gazi destanının kahramanlık tarafından ziyade Şarkvarî hayalinin kendisini etkilediğini belirtir. Ayrıca manzum olarak okuduğu Ebu Müslim El Horasani hikâyesi, yazarın duygu dünyasını zulme karşı savaşmak gibi olumlu; aşırı sadist unsurlar barındırması gibi olumsuz taraflarıyla etkiler. Ancak yazarın duygu ve düşünce dünyası üzerinde asıl etkileyen Hz. Ali hikâyeleridir. Hz. Ali'yi sadece bir hikâye kahramanı olarak görmez. Onu hiçbir savaş meydanı kahramanının karşısına çıkamadığı "*iptidai ve kolektif kafalardaki korku sembolünü yok eden manevi bir kudret"* olarak görür. Ona göre Hz. Ali *"insanların manevi emniyet, huzur, sükun, ve rahatını temin için karanlık ve korkuya karşı gelmiş bir sima*"dır. İdeal bir örnek olarak gördüğü Hz. Ali'ye dair hikâyeler ve onun hayatı yazarın en çok etkilendiği kaynaklar arasında yer alır (Adıvar, 2014: 104-107).

Halide Edip, Ahmet Ağa'nın kahramanlık hikâyelerini tükettikten sonra aşk hikâyeleri okumaya başlar. Yazar, çoğu Acem basması olan ve sürrealistleri hatırlatan resimler içeren bu hikâyelerden Leyla ve Mecnun'u Fuzuli'nin ebedileştirdiğini, Kerem ve Aslı hikâyesinin şark ile ortak yerli destanımız olduğunu belirtir. (Adıvar, 2014: 14-15). Bu bağlamda gerek klasik edebiyatımızda gerekse Tanzimat edebiyatında halk hikâyelerinin güçlü yazar ve şairler tarafından çağdaş bir anlayış ve dille tekrar kaleme alınmamasından yakınır:

"Evet Divan edebiyatının padişahları medih ve senâ, veyahut sefa ve eğlenceye hasredilen dehaları bunları ele almış olsalardı. Tanzimat'ın sadece siyasi mevzulara hasredilen kelimeleri bugünkü dilimizde bunlardan alınan birer dram yazmış olsalardı, sanat ve edebiyatımız daha çok zengin ve orijinal olabilecekti. Belki de son yıllarda folklorumuza karşı uyanan alaka bunun bir başlangıcıdır. Mamafih bu hikâyeleri, çocuk neşriyatına devredebilecek bir Türk H. C. Andersen çıkarsa muhayyilemizin inkişafında, müstakbel sanatımızın dünyada yer almasında hakiki bir başlangıç olabilecektir" (Adıvar, 2014: 115).

Türk edebiyatının merkezinde halk edebiyatının ve özellikle halk hikâyeleri-

nin olması gerektiğini düşünen Halide Edip, bu edebiyatın yeterince işlenmediği ve yüzyıllar boyunca ikinci plana atıldığı kanaatindedir. Yazara göre Divan şairlerinin Arap ve Fars edebiyatlarına, Tanzimat yazar ve şairlerinin de Batı edebiyatlarına yönelmesi halk edebiyatının öne çıkmasını engeller. Halide Edip'in halk edebiyatına yönelmesinde çocukluk yaşantılarında gelen etkilerin yanında Milli edebiyat hareketi içinde yer almasının da etkisi vardır. Özellikle Ziya Gökalp'in halk edebiyatı özellikleri taşıyan *Çocuk Dünyası* adlı kitabından etkilendiğini belirten yazar, söz konusu eserde "*latif, bir vezinle o zamana kadar ehemmiyet verilmemiş olan eski halk masallarına dair çok güzel parçalar*" bulunduğunu belirtir (Adıvar, 2014: 215-216).

Halk hikâyelerinin yanında halk şiirine de ilgi duyan Halide Edip "*halk edebiyatının türküsü, musikisi, hatta mistik ruhu, bana daha çok cazip ve yakın geliyordu*" diyerek geniş halk kesimleri tarafından ortaya konan sanatsal ürünlerden daha fazla etkilendiğini ifade eder. Yazara göre halkın bağrından çıkan sanatsal ürünler "*insan zaaflarını ve hayatı bazen mizahi bir görüşle*" dile getirdiğini ve Ahmet Ağa ile Türk masallarını okurken bu durumu sezdiğini belirtir (Adıvar, 2014: 145).

Halide Edip anılarında edebi yönelim ve gelişimini hakkında bilgi verirken daha çok halk tiyatrosundan bahseder. Bunlardan biri de tulûat ve Ortaoyunu geleneğini koruyan dönemin tiyatrosudur. Yazar, o dönem oldukça meşhur olan *Abdürrezak Tiyatrosu*'na gidişini ve onun hakkındaki düşüncelerini açıklar:

"*Havva Hanım bir gün bizi Haydarpaşaki Abdürrezzak Tiyatrosu'na götürdü. Halk tulu'atçılığının en büyük yıldızı olan bu sanatkârı, hatta tiyatroyu, ömrümde ilk defa gördüm. Abdurrezzak, Avrupa'nın açık hava tiyatrolarına muadil olan orta oyunu, yani yerli sahnenin mahsulü idi. Bunlar memleketin muhtelif sınıf, millet ve fertlerine, içtimai rezaletlere, siyasi aksaklıklara dair açık imalı hicviyeler ve tenkitlere dayanırdı. Onu muvazi olarak Manakyan Tiyatrosu da daima tercüme veya adapte piyesler veren tiyatromuzdaki Garplılaşmamızın bir başlangıcı sayılabilirdi. Bugünkü Türk sahnesinin de ilk basamağı odur. (Adıvar:2014: 108-19).*

Tiyatroya özel bir ilgi gösteren Halide Edip, yaşamının sonraki yıllarında tiyatro hakkında çeşitli yazılar kaleme alır. *Vatan'ı Oynayacak Sanatkârlara* adlı yazısında tiyatroyu genel ahlaka en fazla hizmet eden kuvvet olduğunu; bir milletin kimliğinin, düşüncelerinin, duygularının, medeniyet durumunun en parlak aynasının tiyatro olduğunu belirtir (akt: Balcı, 2019: 95).

Halide Edip'in edebi gelişiminde etkili olan halk edebiyatı unsurlarından biri de 16. Yüzyılda Mısır'dan İstanbul'a geldiği iddia edilen Karagöz oyunudur (And, 2017: 39). Bu oyun Osmanlı'da geleneksel Ramazan eğlencelerinin odak noktasını oluşturur. "Doğu mistisizminin ürünü olan Karagöz, karanlıkta beyaz perde arkasında ışık yakarak, deriden kesilmiş ve boyanmış insan tasvirlerinin gölgesini perdeye yansıtıp konuşturma ve bir olay canlandırma oyunudur" (Sevengil, 2015: 73). Özellikle çocukların daha fazla ilgi gösterdiği bu oyun, Halide Edip'in muhayyilesinde çocukluk yıllarının mutlu tasvirlerinden biri olarak varlığını sürdürür. Yazar, Ramazan gecelerinde Ahmet Ağa kendisini Üsküdar çarşısında büyük bir kahvede oynanan Karagöz'e de götürdüğünü, Sinekli Bakkal'daki Kız Tevfik bu akşamların kendisinde bıraktığı izlenimlerden çok şey aldığını belirtir *(Adıvar, 2014: 115-115).* Bunun yanında Karagöz oyununun toplumsal özelliğine atıfta bulunur:

"Hiç şüphe yok ki Karagöz'deki bütün karakterler cemiyetimizin karikatürize edilmiş birer sembolü idiler. Hacivat bir nevi İstanbul'un ukala münevverini temsil ederdi. Karagöz ise daima itilip kakılan, zahiri aptallığından istifade edilen, fakat ne yapıp yapıp en müşkil vaziyetlerde başını kurtarabilen halkın çok dikkate değer bir ferdi idi. Evet dayaktan, zulümden, hatta ölümden başını sıyıran düşmanlarını daima maskara eden bir fert. Karagöz göçtü, gitti. Fakat bir karakter örneği olarak başka kıyafetler içinde hala bu hayat görüşü bakidir." (Adıvar, 2014: 116).

Hem çocukluğundaki yaşantıların önemli bir parçası olması hem de halkın yaratıcılığı, beğenisi ve sanat gücü ön planda olduğu için; Karagöz, Halide Edip'in üzerinde dikkatle durduğu bir oyundur (And, 2017: 44).

İcadiye'nin Hristiyan mahallesinin tiyatro etkinlikleri Halide Edip'in yararlandığı kültürel etkinlikler arasındadır. Burada Ahmet Ağa ile birlikte Pazar günleri "Türk sahnesinin son büyük tuluatçısı" olarak gördüğü Kel Hasan tiyatrosuna gider. II. Abdulhamid'in emriyle Kolejden ayrılmak zorunda kalır (Adıvar, 2014: 122). Halk edebiyatı unsurları yazarın sonraki yıllarda yazdığı eser varlığını sürdürür "1941'de *Kenan Çobanları* adlı bir piyes yazan Halide Edip, bir gecede yazdığı bu eserde Yusuf kıssasını anlatır (Adıvar, 2014: 251).

Halk edebiyatı yazarın edebi gelişim ve yöneliminde başat unsurdur. Onun edebi hafızasının merkezinde daima halk edebiyatına ait etkiler kendini gösterir. Yazar sonraki yıllarda "Şark edebiyatının karışık ve muğlak tarafları hakkında konuşurken" bile çoğu zaman "halk şiirlerini, masallarını ve türkülerini tekrar

eder" (Adıvar, 2014: 145). Bu durum Halide Edip'in yazarlık serüveninin sonuna kadar devam eder.

1.2. Divan Edebiyatı

Halide Edip hatıralarında Divan edebiyatına aşina olduğu ilk dönemlerde bu edebiyatın önde gelen şairlerine ilgi duyduğunu belirtir. Bu bağlamda "*Bu emsalsiz bazen de Fars modellerini geçen -mesela Nefi'de olduğu gibi- bazı Türk şairlerine bende de bir zaman, ahenklerine karşı büyük bir hayranlık hasıl oldu. Mamafih çok geçmeden onları da yabancı bulmaya başladım*." diyerek divan edebiyatının Fars edebiyatında gelen etkilerle kazandığı zengin estetik yapının kendisini cezbettiğini söyler. Bunu yanında Acem mukallidi olmakla suçladığı Divan edebiyatının halk edebiyatını gölgelemesinden ve geri plana itmesinden şikâyet eder. Ona göre Divan edebiyatının padişahları öven ve yücelten ya da kendini zevk ve eğlenceye veren şairleri halk edebiyatına yönelseydi edebiyatımız daha milli ve nitelikli bir hale gelebilirdi (Adıvar, 2014: 115). Bu yüzden Divan şairlerini milli sorumluluklarını yerine getirmemekle suçlayan yazar, saray ve çevresi yerine halka yönelmenin Türk edebiyatını "daha zengin ve orijinal" bir konuma getireceğini düşünür. Böyle düşünmesinde milli edebiyat hareketinin milliyetçilik duygularını tahrik etmesinin etkisi vardır. Edebi yönelim ve gelişiminin başlangıcında Divan edebiyatının Fars edebiyatından yansıyan ağdalı ve ince hayallere dayalı yönüne ilgi duyan yazar, Milli edebiyat hareketine mensup Ziya Gökalp ve onun çizgisindeki yazarların etkisiyle halk edebiyatı unsurlarının ağır bastığı Arap ve Fars edebiyatlarının ikinci planda kaldığı edebi anlayışa yönelerek Divan edebiyatından uzaklaşır. Halide Edip, edebi gelişimini tamamladıktan sonra kaleme aldığı *Türkler ve Edebiyatları* makalesinde Divan şiirinin hâkim olduğu klasik edebiyatımızın Türklüğe ait unsurları ortadan kaldırdığını, şairlerimizin İran şairlerini taklit etmekle yetindiğini, İran edebiyatında meydana gelen değişimin doğrudan edebiyatımıza aksettiğini düşünür (akt: Balcı, 2019: 226).

Türkler ve Edebiyatları makalesinde Acem felsefesiyle Türkçe şiir yazan ilk şairin Sultan Veled olduğunu, onu Yunus Emre, Aşık Paşa, Kadı Burhanettin gibi şairlerin takip ettiğini belirtir. Süleyman Efendi'nin yazdığı Mevlüt'ün ise ince ve sade bir tarzda yazıldığı ve milletin kutsal düşüncesini dile getirdiği kanaatini taşır. Söz konusu mevlidin okunuşu aynı zamanda Mevlüt Halide Edip'in çocukluk hatıraları arasında yar alır (akt: Balcı, 2019: 229).

Divan edebiyatının ilk büyük şairinin Fuzuli olduğunu ifade eden yazar, Acem sınırına yakın bir yerde doğduğu için Fuzuli'nin şiirinin yapay ve düşüncesinin Acem efkârıyla dolu olduğunu iddia eder. Ona göre Fuzuli çağdaşlarına göre hayal-perest ve nezih bir tabiata sahip olmakla birlikte hüzün, gam ve şetaret bakımından Türktür. (akt: Balcı, 2019: 230-231). Fuzuli'den sonra yazarı etkileyen en önemli divan şairi Nefi'dir. Yazar, Nefi'yi "altın devrin altın şairi" olarak görür ve onun görkemli üslubunu kimsenin geçemediği düşüncesini taşır. Nefi'yi şiir zevki ve düşünce yapısı bakımından Acem olmakla suçlayan yazar, hicivlerinde gösterdiği hararet ve şiddete atıfta bulunarak onu kindar ve müstehzi bir insan olarak nitelendirir (akt: Balcı, 2019: 231). Divan edebiyatının üçüncü büyük şairinin Nedim olduğu düşüncesini taşıyan yazar, onu "bütün manasıyla tabiat çocuğu bir Türk" şeklinde tarif eder. Halide Edip'e göre Nedim gördüğü, işittiği şeyleri tatlı ve itinalı renklerle süsler ve terennüm eder. Bunun yanında o, eski edebiyat ile yeni edebiyat arasındaki devrin ilk şairidir. Nedim'in devrinde Acem kılığında milli eğilim ve düşüncelerin canlanmaya başlar (….)

1.3. Yeni Türk Edebiyatı

Halide Edip, yeni mektep diye adlandırdığı ve Namık Kemal ile başlattığı dönemi Türklüğe ait unsurların edebiyatımıza yansıdığı dönem olduğunu, bir süre sonra Fransız mukallitliğinin bunu örttüğünü söyler (akt: Balcı, 2019: 227). Halide Edip'in edebi yönelim ve gelişiminde Batı etkisinde gelişen yeni Türk edebiyatının önemli bir etkisi vardır. Bu anlamda yazarın edebi yöneliminde tekili olan ilk isim Nuri Bey'dir. Yazara göre "*Bütün alakası sanat ve fikir adamları etrafında*" teşekkül eden Nuri Bey, "*Namık Kemal Mektebinin en samimi bir ferdi, aynı zamanda Namık Kemal ile gençliğinde de Paris'te bulunmuş bir şairdir*" (Adıvar, 2014: 138-139). Halide Edip, yedi yaşında tanıştığı Nuri Bey vasıtasıyla Tanzimat edebiyatını ve özellikle Namık Kemal hakkında bilgi sahibi olur. *Türkler ve Edebiyatları* adlı makalesinde Namık Kemal'e "Türk unsurunun insan çehresinde tecessüm etmiş ihtiyacât ve âmâl-i milliyesi" gözüyle bakar. Onun *Vatan Yahut Silistre, Celaleddin Harzemşah, Akif Bey ve Zavallı Çocuk* tiyatrolarının dram olarak Türk edebiyatında ilk olduğunu belirtir (akt: Balcı, 2019: 237). *Vatan'ı Oynayacak Sanatkarlara* adlı yazısında "*Aşk-ı hürriyeti millete evvela ihsas eden büyük Kemal'imiz*" diyerek Namık Kemal'den hürriyet kavramı bağlamında etkilendiği izlenimini verir (akt: Balcı, 2019: 96). Halide Edip Namık Kemal'den edebiyata bakış, tiyatro ve hürriyet olmak üzere üç noktada etkilenir. Namık Ke-

mal "Edebiyat, bir milletin kuvve-i nâtıkası demektir. Edebiyata hizmet, sıfat-ı kâşife-i insaniyyet olan nâtıka-i millete hizmet demek olur." diyerek edebiyatı milletle ilişkilendirir (Tansel, 2013: II: 421). Halide Edip de "*bir milletin edebiyatı makes-i şahsiyetidir*" diyerek bir milletin kendisini edebiyatla ifade ettiğini belirtir (akt: Balcı,2019: 226). Namık Kemal Türk edebiyatındaki Fars edebiyatı etkisinden şikayet eder (Tansel, 2013: III, 115). Halide Edip de *Türkler ve Edebiyatları* makalesinde Türk edebiyat tarihinin büyük bir kısmının Farslaşmakla geçtiğini söyler (akt: Balcı, 2019: 226). Namık Kemal tiyatronun ahlaka hizmet ettiğini dile getirir (Tansel, 2013: I, 76) Halide Edip de *Vatan-ı Oynayacak Sanatkarlara* makalesinde "Tiyatrolar ahlak-ı umumiyeye en ziyade tesir eden bir kuvvettir" diyerek aynı görüşü dile getirir (akt: Balcı, 2019: 95). Ancak Halide Edip halk tiyatrosunu ön plana çıkarırken, Namık Kemal karagöz, ortaoyunu gibi halk tiyatrosuna karşı çıkar ve Batıdaki tiyatro anlayışını benimser.

Halide Edip'in edebi yöneliminde etkili olan en önemli şahsiyetlerden biri Rıza Tevfik Bölükbaşı'dır. Ondan Türk edebiyatı, Fransız edebiyatı ve felsefe dersleri alır (Balcı, 2019: 7-8). Rıza Tevfik edebiyatta mistik, felsefede akılcı bir eğilim içindedir. Bunun yanında "*Şark edebiyatının ve felsefesinin mistik tarafını izah*" etmesi yazarın olgunlaşmasını sağlayan temel unsurlardan biridir (Adıvar, 2014: 144). Halide Edip'e göre Rıza Tevfik "*edebiyat ve sanat unsurlarının mistik taraflarına temayül eden bir zihniyet taşırdı. Şiirde de keyfiyet itibariyle dahi derecesine yükselmiş bir kudreti vardı. Mistik olmayan felsefe görüşünde tamamen H. Spencer'e saplanıp kalmıştı*." (Adıvar, 2014: 157). Çocukluğunu dini/tasavvufi bir çevrede geçirdiği için felsefenin mistik taraflarına daha çok ilgi gösteren yazar, tamamen akılcı olan H. Spencer'in felsefi görüşlerine pek ilgi duymaz. Yazar, Rıza Tevfik'in tedrisatından geçtikten sonra Fars edebiyatının etkisinde gelişen Türk edebiyatının kendi kimliğini kaybettiği fikrine varır (Şahin, 2014: 41).

Halide Edip'in yazı âlemine girişi II. Meşrutiyetle birlikte, Tevfik Fikret'in çıkardığı *Tanin* gazetesi vasıtasıyla gerçekleşir. Eşi Salih Zeki Bey'in bilimsel yazıları da yayımlandığı gazetede Edebiyat-ı Cedide'nin önde gelen yazar ve şairlerinin yazı ve şiirleri yer almaktadır. Halide Edip, hatıralarında Tevfik Fikret'in şiirlerini severek okuduğunu ve bir yazar olarak gazetenin edebiyat kısmına ilk yazılarını göndermeye başladığını belirtir (Adıvar, 2014: 178). Yazar; hayranlık duyduğu, çeşitli yazılarında ismini zikrettiği Tevfik Fikret'i yüzyılın en büyük şairlerinden biri olarak gösterir (Balcı, 2019: 50). Servet-i Fünun edebiyatının en kudretli şairi Tevfik Fikret'in II. Abdulhamid'i eleştirdiği *Sis* şiiri Halide Edip'i

siyasi noktada etkileyen önemli eserlerden biridir:

*"Hep zihnimde, Tevfik Fikret'in meşhur Sis'ini tekrar ediyor, İstanbul'un üstünü saran o inatçı, o mütemadiyen artan sisin savrulup gittiğini tahayyül ediyordum. Evet, ruhlarımız yeniden doğmuştu. Tevfik Fikret'in başında olduğu Tanin gazetesi o zaman çıkmaya başladı. Bu gazete Edebiyat-ı Cedide muharrirlerinden en meşhurlarını toplamıştı. Salih Zeki de oraya ilmi şeyler ve makaleler yazıyordu. Ben de o gazetenin edebiyat kısmında yazı yazmaktan büyük bir haz, hatta gurur duyuyordum" (*Adıvar, 2014:156).

Halide Edip'in hayatında önemli dönemeçlerden biride Balkan savaşları dolayısıyla *Teali-i Nisvan Cemiyeti*'nin cephede hastabakıcılık ve yardım faaliyetlerinde bulunması ve bunun sonucunda *Türk Ocağı* içinde faaliyet gösteren Ziya Gökalp ile tanışmasıdır. Bunun yanında Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Hamdullah Suphi gibi şahsiyetler ve *Genç Kalemler Dergisi* ile de yakın ilişkiler kurar. Milliyetçilik fikirleriyle öne çıkan Ziya Gökalp, Halide Edip'e göre İttihat ve Terakki Partisi'nin ideoloğudur. Eserleriyle düşünsel anlamda Halide Edip'i etkiler. Bu nedenle yazar, "bu dönemde bireysel konulardan toplumsal konulara yönel"ir (Şahin, 2014: 43). Özellikle "Türk Ocağı'nda yaptığı konuşmalar ve Türk Yurdu'nda yazdığı yazılarla Türkçülük fikrinin yayılmasında etkili olur" (Argunşah, 2009: 227). Yazar, hatıralarında *Yeni Turan* adlı romanı Ziya Gökalp etkisiyle yazdığını, eserin kadın hakları, liberalizm ve demokrasi gibi konuları işleyen ideolojik bir boyuta sahip olduğunu ve eserdeki aşk hikâyesinin "sırf roman diye oraya sokulduğunu" belirtir. (Adıvar, 2014: 214-222).

Türk Ocağı içinde faaliyet gösteren Halide Edip 1915'ten sonra özellikle Ermeni tehcirinden sonra Ziya Gökalp çizgisinden uzaklaşır ve milliyetçiliğe dair düşünceleri değişmeye başlar:

"*Ben milliyetçiliğin muhabbetle karşılıklı bir anlayışla dolu bir ülke yaratacak zannetmiştim. Fakat milliyetçilik ölçüsünü kaçırdığı zaman yer yer insanların birbirini boğazlamaya, yeryüzünü bir salhaneye döndürdüklerini gördüm*" *(Adıvar, 2014: 256).*

Yeni Turan romanı Ziya Gökalp etkisiyle yazılmışsa da bu eserde Anglo-Sakson Protestanlığının bir kolu olan Quaker mezhebinin etkisi vardır. Yazar hatıralarında bir süre bu mezhebe mensup olanlar arasında yaşadığını ve onlardan bazı noktalarda ilham aldığını belirtir (Adıvar, 2014: 222).

Rıza Tevfik'in Halide Edip üzerinde etkili dönem Milli edebiyat çizgisinin be-

lirmeye başladığı ve ilk örneklerini verdiği bir zaman dilimine denk gelir. Yazar, hatıralarında bu durumu şöyle açıklar:

"*Bu devir Türk dilinin Arap ve Fars şekillerinin, kötü bağlarından kurtulmaya başladığı günlerine tesadüf eder. Bu sahada bilhassa Mehmet Emin şöhret almaya başlamıştı. Fakat hocam Rıza Tevfik'in kendisi de bu sadelik içinde, bu yeni şeklin daima başta gelen küçük şaheserlerini yazmaya başlamıştır. Bilhassa bu fikir ve sanat inkişafında bana bir hürriyet hissi verdi. Sade fikirde değil şekilde dahi kendimi ifade edebilmek yoluna girebildim" (Adıvar, 2014: 145).*

Mehmet Emin Yurdakul, Servet-i Fünun edebiyatının zirvede olduğu dönemde Şiirler (1898) kitabıyla Halide Edip'te milliyetçi duyguların öne çıkmasını sağlar. Halide Edip 1919'da kaleme aldığı *Türk Edebiyatının Son Safha ve Simaları* makalesinde Mehmet Emin'in ilk kitabı (Şiirler) çıktığı zaman henüz çocuk ve halk diline daha yakın olduğunu ifade eder. Bunun yanında kitabın duygu ve düşüncelerini yansıtan kitaplardan biri olduğunu, edebi niteliğini kimsenin inkâr edemeyeceği şiir parçalarının kendisinde sıcak ve samimi bir heyecan meydana getirdiğini belirtir (akt: Balcı, 2019: 304-309).

Halide Edip'i en fazla etkileyen şahsiyet hiç kuşkusuz Ziya Gökalp'tir. Fakat yazar, onun yanlış tanındığı düşüncesindedir:

"Ziya Gökalp, İttihat ve Terakkinin belki de büyük mütefekkiri ve partinin felsefesini kendisine göre tespit etmiş bir şahsiyetti. Panturanizm hareketi de onunla başlar. Fakat kanaatimce o zaman Ziya Gökalp yanlış tefsir edilmişti. Çünkü o, Dünya Türk Birliğini siyasi olmaktan ziyade kültürel olarak telakki ederdi. (…) *Türkoloji'nin esasını Türkiye'de o kurdu. Son, içtimai reformlarımızın fikir bakımından bir nevi izcisi sayılabilir. O zamanlar neşrettiği İslam Mecmuasında Kur'an'ın güzel bir tercümesi verilmişti. Dini reform meselesinde Musa Bikiyeff'in tesiri altında idi. Fakat aynı zamanda İslami bir Protestanlık, yani zamana göre şekil alabilecek bir reforma taraftar idi.* (Adıvar, 2014: 188-189).

Halide Edip, Ziya Gökalp'in Durkheim, Bergson gibi Batılı filozoflardan etkilendiğini ve *Yeni Turan* eseri üzerinde doğrudan etkisi olduğunu, belirtir. Bunun yanında Ziya Gökalp'in Osmanlı Türklerinin mutlaka Batılılaşması gerektiğine iman ettiğini ve bu düşüncesinden hiç ödün vermediğini vurgular (Adıvar, 2014: 189). Nitekim Yeni Turan'ın Avrupa basınında "İttihat ve Terakkinin taşkın milliyet heyecanlarının bir fikir amili diye *vasıflandırıl*"dığını ve şiddetli tenkitlere maruz kaldığını ifade eder (Adıvar, 2014: 194-195). Yazarın kendisi de Yeni Turan'ın bir ütopya olduğunu gerçekleşmesinin mümkün olmayana taraflarını

olduğu kanaatini taşır (Adıvar, 2014: 195). Çünkü Yeni Turan romanı, "yazarın iyice sindirmediği ve felsefesine bağlanmadığı bir ideolojiyi dışarıdan kuşatan bir bakışaçısıyla anlatmaya gayret ettiği bir kalem tecrübesi"dir (Kolcu, 2016: 167).

1. DOĞULU KAYNAKLAR

1.1. Fars Edebiyatı

Namık Kemal ile başlayan ve gittikçe artan Fars edebiyatı karşıtlığı Halide Edip'te de devam eder.

"Fars edebiyatının yer yer mistik ve felsefi ruhu kadar, belki de daha fazla, şekli ve emsalsiz inceliği, zarafeti ile dikkat çeker. Bundan dolayıdır ki bu edebiyatın tesiri altında kalanlar, biraz şahsi hususiyetlerini kaybederler. Bu şekil kusursuzluğunun ahengi ve sihri çok zaman insan manayı da unutturur. Fars mektebine tutulan edebiyatçılarımızın bundan dolayı orijinal tarafları biraz felce uğramıştır" (Adıvar, 2014: 144).

Yazar, Fars edebiyatını doğal olmamakla suçlar. Bu edebiyatın sanatsal incelik ve süsleyici yapısını yadırgar. Bunda Namık Kemal'in düşüncelerinin etkin olduğu müşahede edilir. Nitekim Namık Kemal, Hamid'e yazdığı bir mektupta Farsçanın Türkçenin sade yapısını bozduğunu, onu süslü ve ağdalı bir dil haline getirdiğini belirtir (Gül, 2019, 44).

2. BATILI KAYNAKLAR

2.1. Fransız Edebiyatı

Batılılaşma dönemi Türk edebiyatının en çok etkilendiği edebiyat Fransız edebiyatıdır. Halide Edip, evlendikten sonra iki yıl boyunca Fransız edebiyatıyla meşgul olur. "*Fransız dilinin güzelliği, edebiyat şekillerinin kusursuzluğu*" yazarı büyüler. Bunun yanında Fransız "*milletinin fikir hürriyeti ve fikir namusu üzerinde duran tarafları*" ilgisini çeker. (Adıvar, 2014: 161-162).

Fransız edebiyatından Daudet'i sevimli bulan yazar, onun "*eserlerinin rikkat ve bilhassa hararetini çok sevdiğini*" belirtir (Adıvar, 2014: 163). Ancak yazarı

düşünce olarak en çok etkileyen Fransız yazar Emile Zola'dır:

"İlk önce uzun eserlerini sıra ile ve dikkatle okurken biraz yadırgamış ve sevimsiz bulmuştum. Fakat bir defa üslubunun ağırlığını, hayat tablolarının birbirine karışan acayipliğini, hatta adeta mide bulandıran çirkin ve hayvani insiyakalrın üzerinde durmasını biraz hazmettikten sonra, onların arkasındaki Zola'nın kendisini yavaş yavaş anlamaya başladım. Zaman zaman bu karışık tarihlerin arkasında, hakikatte yaşayan insan örnekleri görürdünüz. Çirkin ve karışık tarafların ise bir zaman sonra Zola'nın şahsî idealizminden doğduğunu idrake başladım. İnsanların zaaf kötülüklerinin bazen iğrenç tablolarla teşhiri adeta bu nevi örneklere manevi bir ceza tayinine benziyordu. (...) Zola ruhumun kudretli bir mürebbisi olarak kaldı" (Adıvar, 2014: 163).

Realist ve natüralist eğilimlerin ruhunu doldurduğu Emile Zola Halide Edip'in edebi yönelim ve gelişiminde bir dönüm noktasıdır. Yazara göre Zola gerçek bulduğu her şeyi olduğu gibi anlatmak için büyük bir çaba harcamıştır. Fikirlerine sadık kalarak ömrünün sonuna kadar büyük bir arzuyla çalışmış, insanlık seviyesini yüksek tutmuş fakat insanın zayıf tarafları üzerinden onu aşağılamıştır. İnsanların olumsuz özelliklerini teşhir ederken cinsel zayıflıklarını abartılı bir şekilde ön plana çıkarması onun hoşa gitmeyen tarafıdır (Adıvar, 2014: 163). Halide Edip çocukluğunda gördüğü dinî eğitim onun meselelere daima mistik bir yönle bakmasını sağlar. Zola'nın kötülüğün teşhiri noktasındaki eğilimi Halide Edip'e Hz. İsa'nın mabetten faizcileri kovduğu meşhur tabloyu hatırlatır. Burada Hz. İsa'nın gözlerindeki "kudsî dehşet" de ona mikroplarla savaşan, pozitif bilim yönüyle öne çıkan ve aynı zamanda yazarın ruhunu teselli eden ve bir dayanak olan mistik tarafını uzun süre baskılayan Pasteur'ü düşündürür (Adıvar, 2014: 164).

2.2. İngiliz Edebiyatı

Halide Edip'in anılarında kültürlü bir insan olarak tanıttığı ve çok sevdiğini belirttiği Sırrı Bey, Halide Edip'in ilk defa tiyatroyla tanışmasını sağlar. Batı edebiyatı ve özellikle Shakespeare'den yaptığı tercümeler yoluyla yazarı etkiler. Bu tercümeler arasında *Venedik Taciri* ve *Sevh-i Mudhik* (*Yanlışlıklar Komedyası*) gibi eserler vardır (Adıvar, 2014: 83). Bunun yanında İngiliz şair Tennyson, Halide Edip'in okuyup beğendiği şair ve yazarlar arasındadır (Adıvar, 2014: 114-115). Özellikle onun halk edebiyatı çerçevesinde yazdığı eserler

yazarın ilgisini çeker.

İngiliz bir kadın hocadan İngilizce dersleri alır. İngiliz hoca Halide Edip'in Hindistan kültürünü tanımasında da etkili olur. Bunun yanında İngiliz edebiyatından özellikle Shakespeare ve G. Eliot'e dair parçalar okutur. Halide Edip "romancı olarak ihtisasımın kurumlarını bu kadın atmıştır" diyerek İngiliz hocanın üzerindeki etkisini dile getirir (Adıvar, 2014: 142).

Halide Edip'in ikinci kolej döneminde onu fikir ve ruh bakımından en derin tesiri yapan şahsiyetler Miss Fensham ve Dr. Patrick'tir. Birbirinden mizaç ve görüş bakımından farklı olan bu kişiler yazarın Hristiyan kültürü ve Batı edebiyatı ve felsefesiyle daha yakından tanışmasını sağlarlar. Miss Fensman'dan incil dersleri alan Halide Edip, bu kitabın İngiliz edebiyatının ve sanatının inkişafında klasiklerden daha etkili olduğunu belirtir. Dr. Patrick'in feldefede çok geniş ve milletlerarası bir görüşe sahip olduğunu, eğitim ve öğretime, özgür ve eleştirel düşüncenin gelişmesine önem verdiğini söyler. Bunun yanında onun güçlü tarafının hitabetteki yeteneği olduğu kanaatini taşır (Adıvar, 2014: 151).

Kolejin ikinci senesinde Philip Brown'dan ders alan Halide Edip, ondan fikrini ve ruhunu dinlendiren bir liman olarak gördüğü Ömer Hayyam'ın Fitzgerald tercümesini okur. (Adıvar, 2014: 155). Halide Edip'i hitabette etkileyen diğer bir şahsiyette Pere Hyacinthe'dir. Yazar onun hitabetini sanati mantık ve imanın bir zaferi olarak görür. Bunun yanında "Asyanın sesini, mistik cazibesini temsil eden" Swami Vivicanan da yazar üzerinde etkili olan diğer bir hatiptir. (Adıvar, 2014: 156-157). Bu dönemde Conan Doyle'un hikâyelerini orijinal dili olan İngilizce'den okur. Bunun yanında Sherlock Holmes'ten oldukça etkilenir (Adıvar, 2014: 161).

Zola'dan sonra Shakespeare okumaya başlayan yazara göre onun dilinin azgın bir ahengi ve Anglo Sakson ruhunun kudretini ve sadeliğini ifade eden" bir yönü vardır. Bu arada Hamlet'i sâde bir dille tercüme eden yazar, dönemin ağdalı tercüme diline uygun olmadığı için eseri yayımlamaktan çekinir. Ancak dildeb ziyade fikre önem veren Salih Zeki Bey bu tercüme büyük bir ilgi uyandırır. Halide Edip'e göre Shakespeare kendisine şu hakikati öğretmiştir:

"Erkek ve kadın, sanatta ve kültür şekillerinde umumiyetle birbirlerinden başka hususiyetler göstermişlerdir. Maamâfih, deha denilen şey ve hatta muhitin üstünde anlaşılmayan bir kabiliyet bazen bir erkek dâhi, kadın ruhunu, kadınların ifade edemeyeceği bir derinlikle ifade ettiği gibi kadın dâhi de sanatta bir erkek ruhunu bazen erkekten fazla anlıyor. Deha cinse göre değil, dâhinin ruhunun

hususiyetine göre eser yaratıyor. Meselâ, Süleyman Dede'nin Mevlid'i ile Hazret-i İsa'ya atfedilen İncil'in bazı pasajlarında ancak bir kadının duyabileceği muhabbet ve rikkat görülebilir. Buna mukabil, Shakespeare, ifadesinde az istisna ile daima erkek kalmıştır" (Adıvar, 2014: 167).

Shakespeare okumaları sonucu Halide Edip kadın-erkek ilişkileri ve feminizm noktasındaki düşüncelerini geliştirir. Bunun yanında *İngiliz şair* Masefield'in Gallipoli eserinden vatan savunması noktasında etkilenir.

2.3. Diğer Batılı Edebiyatlar

Alman besteci ve oyun yazarı Wagner (…) ve Danimarkalı yazar Andersen (….) Halide Edip'in okuyup beğendiği şair ve yazarlar arasındadır (Adıvar, 2014: 114-115). Özellikle bunların halk edebiyatı çerçevesinde yazdığı eserler yazarın ilgisini çeker. Bunun yanında Amerikalı yazar Mark Twain, Halide Edip'in dikkat çektiği yazarlardandır (Adıvar, 2014: 68).

KAYNAKÇA

Adıvar, Halide Edip (2008), Mor Salkımlı Ev, Can Yayınları, İstanbul.

And, Metin (2017), Başlangıcından 1938'e Türk Tiyatro Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul.

Sevengil, Refik Ahmet (2015), Türk Tiyatro Tarihi, Alfa Basım Yayın Dağıtım, İstanbul.

Balcı, Merve (2019), Muahrrire Hanım, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul.

Topçu, Semra (2019), Halide Edip Adıvar, Yılmaz Basım, İstanbul.

Tansel, Fevziye Abdullah (2013), Namık Kemal'in Husûsî Mektupları-II, TDK, Ankara.

Gül, Mehmet (2019), 1860-1896 Dönemi Şair ve Yazarlarımızın Hatıra, Röportaj ve Mektuplarında Türk Dili ve Edebiyatının Meselelerine Dair Görüşleri, Fırat Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Elazığ.

Kolcu, Ali İhsan (2016), Milli Edebiyat II, Salkımsöğüt Yayınevi, Erzurum.

Şahin, Veysel (2014), Bilge Kadının Aynadaki Yüzü, Akçağ Yayınları, Ankara.

Argunşah, Hülya (2009), Milli Edebiyat, *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*, Editör: Ramazan Korkmaz, Grafiker Yayınları, Ankara.

4. Bölüm

18. YÜZYIL OSMANLI-RUS SEFARETNAMELERİNDE RESM-İ KABUL MERASİMİ[1*]

Doç. Dr. Uğur KURTARAN
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Karaman/Türkiye-
email: ugurkurtaran@gmail.com

Büşra BULUT YAŞAR
Yüksek Lisans Öğrencisi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeniçağ Ana Bilim Dalı,
Karaman/Türkiye. email: bb867537@gmail.com

GİRİŞ

18. yüzyıldan itibaren önceki dönemlere nazaran Osmanlı-Rus ilişkileri farklı bir hal almıştı. Osmanlı Devleti, eski güç ve otoritesini kaybetmişti. Rusya, Osmanlı Devleti ile askerî alanda boy ölçüşebilecek durumda olmamasına rağmen, Osmanlı Devleti'nin askerî gücünü öğrenmeye yönelik davranışlarda bulunmaya başladı. 18. Yüzyıl Osmanlı-Rus ilişkileri, Rusya'nın Kırım sınırlarına kaleler yaptırması ve ilgili kaleleri ikazlara rağmen yıkmaması üzerine Osmanlı Devleti'nin savaş açmasıyla başladı (Beydilli, 2007, s.359-362). Osmanlı Devleti, Rusya'yı ağır bir bozguna uğratacağı sırada Rusya, Osmanlı Devleti'nden barış istedi. Yapılan görüşmelerin sonunda imzalanan 1711 tarihli Prut Antlaşması'na göre; bazı Rus kaleleri yıkılacak, Azak Kalesi Osmanlı Devleti'ne verilecek ve Çar İstanbul'da elçi bulundurma hakkından vazgeçecekti. Lakin Ruslar, Prut An-

1 * Bu makale 07-09 Ekim 2021 tarihleri arasında Karaman'da düzenlenen "Yunus Emre'nin Vefatının 700. Yıl Dönümü Anısına Karaman Uluslararası Yunus Emre ve Türkçe Bilgi Şöleni" nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

laşması'nın şartlarını yerine getirmediği için Osmanlı Devleti savaş açıyor ve akabinde anlaşmanın şartları sürekli yenileniyordu (Zinkeisen, 2011, s.420-425). 1736 yılına gelindiğinde ise Osmanlı Devleti, Doğuda İran ile savaş içerisindeydi. Osmanlı Devleti'nin İran savaşlarından yorulmasını fırsat bilen Ruslar, Kırım'ı istila etti. Rusların bu saldırısına hazırlıksız yakalanan Osmanlı Devleti, Avusturya ile birleşen Rusya'ya karşı sefer düzenledi. 1736-1739 Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşı'nda Ruslar karşısında olmasa da, Habsburglar karşısında başarılı neticeler alan Babıâli, Avusturya'nın barış teklifi karşısında savaşı sona erdirdi (Kurtaran, 2014, s.142-171-192-195). Taraflar arasında yapılan müzakereler sonucunda 1739 yılında Belgrad Anlaşması imzalandı (BOA. A.DVN.DVE., nr. 083/1, s.82-118). Antlaşma iki devlet arasında 1768 yılına kadar sürecek bir barış dönemi başlattı. Taraflar arasındaki barış süreci, 1768 yılında Rusya'nın Kırım'a saldırmasıyla son buldu (Kurtaran, 2014, s.199). İki devlet arasında çıkan savaşta Osmanlı ordusu karada yenik düştüğü gibi Çeşme'de bulunan donanmaları da Ruslar tarafından yakıldı (Aktepe, 1993, s.288-289). 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Barış Antlaşması ile Ruslar Karadeniz ve Akdeniz'de donanma bulundurabileceklerdi. Küçük Kaynarca Barış Antlaşması ile iki devlet arasındaki sular sadece 13 yıl kadar duruldu (Beydilli, 2002, s.524-527). 18. yüzyılın son çeyreğinde (1787-1792) yeni bir Osmanlı-Rus-Avusturya savaşı çıktı. Beş yıl boyunca devam eden savaş sonucunda ise 1792 tarihli Yaş Antlaşması imzalandı. Söz konusu antlaşma ile Kırım, Rusya'nın himayesine geçti. Osmanlı Devleti ise Besarabya, Bender, Akkerman, Kili ve İsmail Kalelerini aldı (Beydilli, 2013, s.343-347). 18. yüzyılda Osmanlı- Rus ilişkileri askeri anlamda bu seyirde devam ederken, askeri faaliyetler, diplomatik manevralarla desteklendi. İki devlet arasında yapılan savaşlar sonucunda bir takım anlaşmalar imzalandı ve akabinde elçiler gönderildi. Çalışmada Osmanlı Devleti tarafından 18. yüzyılda Rusya'ya gönderilen elçilerin kaleme aldıkları sefaretnamelerde resm-i kabul merasimlerinin icrası üzerinde duruldu. Nitekim mevcut literatürde sefaretnamelerin genel özellikleri[2] ile XVIII. yüzyıl Osmanlı-Rus ilişkileri ve döneme ait sefaretnameler ile ilgili önemli çalışmalar bulunmaktadır[3]. Fakat bu sefaretnameler içerisinde geçen resm-i kabul merasimlerinin karşılaştırmalı açıdan ele alan bir çalışmanın boşluğu dikkat çekmektedir. Araştırma bu alandaki boşluğa mütevazı bir katkı sunmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın ana kaynağını 18. yüzyılda Rusya'ya Os-

2 Osmanlı sefaretnameleri ile ilgili ilgili başlıca çalışmalar için bk. (Pakalın, 1983; Korkut, 2003; Yalçınkaya, 1997; Aynı Müellif, 2007; Aynı Müellif, 2018; Afyoncu, 2007; Beydilli, 2007; Aynı Müellif, 2009).

3 İlgili çalışmaların bazıları için bk. (Afyoncu, 1990; Karakaya, 1996; İlikmen, 2001; Demir, 2010; Savaş, 2007; Mertayak,2005; Polatcı, 2003; Güner, 2014; Sazak, 2016).

manlı Devleti tarafından gönderilen yedi elçinin sefaretnameleri oluşturmuştur. Söz konusu sefaretnameler şu şekildedir[4];

Tablo-1: XVIII. Yüzyılda Rusya'ya Giden Osmanlı Elçilerinin Kaleme Aldıkları Sefaretnameler

Tarih	Sefir Adı	Gittiği Yer	Sefaretname İsmi
1722-1723	Nişli Mehmed Ağa	Moskova	Rusya Sefaretnamesi
1740-1742	Mehmed Emnî Efendi	Petersburg	Rusya Sefaretnamesi
1755	Derviş Mehmed Efendi	Petersburg	Rusya Sefaretnamesi
1757-1758	Şehdi Osman Efendi	Moskova	Rusya Sefaretnamesi
1771-1775	Silahtar İbrahim Paşa	Petersburg	Sefaretname-i Necati
1775-1776	Abdülkerim Paşa	Moskova	Sefaretname-i Abdülkerim Paşa
1793-1794	Mustafa Rasih Paşa	Petersburg	Rusya Sefaretnamesi

Konunun aslını oluşturan diplomasi kelimesinin kökeni Yunanca "diploma" kelimesinden gelmektedir. Diplomasi kavramı ise literatürde devletlerarası ilişkileri resmi temsilcilikler aracılığıyla yürütme sanatı olarak geçmekte olup, (Savaş, 2007, s.9; Dönmez, 2018, s.145) kökeni çok eski yıllara dayanmaktadır. Diplomasi, devletlerin uluslararası arenada hedeflerini geçekleştirebilmesi için kullandıkları yöntemler olup, "*Bir devletin diğer devletler ile olan ilişkilerinde barışı esas alan ve askeri ve siyasi pozisyonuna göre süreç içerisinde değişen ilişkiler bütünü olup, farklı zamanlarda farklı çıkarları yansıtan dış politikaların etkileşim sürecidir*" (Kurtaran, 2015, s.109). Bu tanımdan yola çıkacak olursak, diplomasinin devletlerarasında barışçıl ilişkileri düzenlemede de önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür.

Osmanlı diplomasisinin önemli kaynaklarından birisi olan sefaretnameler, elçilerin veya maiyetindekilerden birinin yolculuklarını, gözlemlerini ve gittikleri ülkelerdeki faaliyetleri ile ilgili bilgileri, başta sultan olmak üzere sadrazam ve reisülküttaba bildirmek amacıyla yazdıkları namelere, risalelere, takrirlere, seyahatnamelere ve havadisnamelere genel olarak verilen addır, (Yalçınkaya, 2018, s.14). Sefaretnameler ilgili oldukları dönemlerdeki Batı'da ve Doğu'da yaşanan

4 Tablo Faik Reşit Unat'ın "Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri" isimli çalışmasından oluşturulmuştur, bk. (Unat, 1987).

gelişmeleri bir Osmanlı gözlemcisinin tespitleri ile Babıâli'ye aktarması açısından kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir. Yine Osmanlı elçilerinin diplomatik görevlerini tamamladıktan sonra Sultana takdim ettikleri sefaret raporları, muhtevalarının politik, coğrafi ve kültürel açıdan oldukça zengin ve ayrıntılı olmaları sebebiyle, Osmanlı diplomasi tarihi hakkında son derece öneme haiz kaynaklar arasındadırlar (Savaş, 1991, s.235). Osmanlı Devleti'nin yabancı bir ülkeye gönderdiği elçiler, kabul törenleri dâhil birçok olayı not ederlerdi. Bu şekilde sefaretnameler üzerinden devletin o dönemdeki gücünden ya da dış ülkelerle olan münasebetlerinden haberdar olma noktasında önemli bilgiler elde etmek mümkün hale gelmektedir. Elçilerin tuttukları raporlar diplomatik anlamda birçok bilgi içermektedir. Bunlardan birisi de yabancı ülke payitahtında nasıl kabul edildikleri ile ilgili resm-i kabul merasimlerinin icrasıdır (Savaş, 2007, s.70-71). Bahsi geçen kabullerde bazı teşrifat kuralları uygulanmakta olup, bu merasimler sefaretnamelerde ayrıntıları ile ele alınmaktadır.

1.OSMANLI ELÇİLERİNİN RESM-İ KABUL MERASİMLERİ VE UYGULANIŞI

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından 1718 yılında karşılıklı diplomasi yöntemine geçilen döneme kadar devlet, yabancı devletlerde daimî elçi bulundurmazdı. Osmanlı Devleti benimsemiş olduğu ad-hoc (tek taraflı/amaca özel) diplomasi anlayışı gereğince yalnızca görevini halletmesi için bir sefir gönderirdi ve bu sefirlere fevkalâde elçi adı verilirdi (Dönmez, 2018, s.145-165). Bu şekilde yabancı ülkelere gönderilen elçiler daha ziyade cülus tebliği ve tebriği ile barış şartlarını görüşmek, yapılan bir antlaşmanın tasdikli metnini göndermek, antlaşmalar sonrası barışı geliştirmek vs. gibi belirli bir amaç için gitmişlerdir (Kurtaran, 2018, s.333). Sefaret ile görevlendirilen elçi, tayin olunduğu göreve başlamadan önce yanında sadrazam ve şeyhülislamın da bulunduğu bir heyetle padişahın huzuruna çıkardı. Elçiler burada Osmanlı Devleti'ni iyi temsil etmesi için tembihlenirdi. Ardından Osmanlı elçisine hil'at giydirilir ve yabancı devlet hükümdarına teslim etmesi gereken name-i hümâyûn teslim edilirdi. Osmanlı Devleti, elçilerini payitahttan tayin edildikleri şehre bir merasim tertip ederek gönderirdi (Yeşilyurt, 2017, s.9).

Osmanlı Devleti, yabancı devletlere göndermek üzere bir elçi görevlendirdiğinde devletin maddi durumu ne olursa olsun sefaret heyetinin ihtişamına ve kalabalık olmasına önem verirdi. Yabancı devlet adamları, Osmanlı elçilerinin başkente girişi esnasında uygulanacak protokole dair bir teklifte bulunuyorlardı. Fakat Osmanlı sefaret heyeti söz konusu teklifi kabul etmiyor ve kendi istediği şekilde bir alay tertip ederek görevlendirildiği devletin başkentine giriş yapıyordu. Yabancı devlet ülkeleri, Osmanlı Devleti'nin teşrifat konusundaki hassasiyetini bildiği için temkinli davranıyorlardı. Görevlendirildikleri şehre gitmek üzere İstanbul'dan yola çıkan heyet, yol güzergâhında bulunan ve gidecekleri şehre yakın bir mahalde konaklardı. Sonrasında Osmanlı sefaret heyeti başkente giriş yapmadan evvel yabancı devlet kralı tarafından başvekil veya Osmanlı'nın şanına yakışacak derecede yüksek rütbeli bir asker tayin ederek Osmanlı sefirinin ikamet ettiği konağa gönderilirdi. Konağa gelen devlet görevlisi elçi ve heyetini saraya davet ederdi. Osmanlı sefaret heyeti saraya bir alay eşliğinde giderdi. Alay esnasında bazen yabancı devlet hükümdarı bizzat kendi hintosunu elçinin binmesi için gönderirken, bazen de saraya davet için gelen görevli elçiye ihtiyaçlarını sorar ve ihtiyaç doğrultusunda hinto veya at gönderilirdi. Heyete gönderilecek atların ise özellikle kraliyet atlarından olmasına özen gösterilirdi (Savaş, 1996, s.112-113).

Resm-i kabul protokollerinin ne şekilde yapılacağı eğer elçi bir anlaşma üzerine görevlendirilmişse antlaşma metinlerine yansırdı (Kurtaran, 2020, s.130). Fakat elçi bir antlaşma üzerine görevlendirilmemişse, resm-i kabul merasimlerinde devletlerin statüleri ve devletlerarasındaki ilişkilerin seyri etkili olurdu. Osmanlı sefaret heyeti başkente giriş yaptıktan sonra istirahat etmeleri için gittikleri devlet tarafından görevlilerce bir konağa yerleştirilirdi. Elçi ve maiyetindekiler konağa yerleşip dinlendikten birkaç gün sonra yüksek rütbeli bir devlet görevlisi Osmanlı sefaret heyetinin bulunduğu konağa giderek öncelikle hal hatır sorardı. Akabinde ise konağa asıl geliş sebebi olan resm-i kabul töreninin ne zaman ve ne şekilde yapılacağını elçiye bildirirdi. Osmanlı sefaret heyetinin de bu konuda fikrini sorar ve isteklerini yazılı şekilde beyan etmesi hususunda ricada bulunurdu. Fakat her zaman bu durum sorunsuz olarak ilerlemezdi (Savaş, 1996, s.113-114). Şöyle ki, Osmanlı elçilerine resm-i kabul merasiminde nasıl davranmaları gerektiği bazen dikte ettirilmeye çalışılır ve elçinin bunu kabul etmediği zamanlar olurdu. Bu duruma bir örnek olarak çalışmamızda resm-i kabul merasimini konu edindiğimiz bir elçi olan Mehmed Emnî Efendi resm-i kabul merasimi kendi istekleri doğrultusunda yapmıştır. Elçi kabul töreninin Mehmed Emnî Efendi'nin isteği doğ-

rultusunda yapılması ile 1739 yılında imzalanan Belgrad Antlaşması sonucunda Osmanlı Devleti'nin Belgrad Kalesi'ni alması ve Rusların barış taraftarı olması gösterilebilir (Aktepe, 1989, s.61). Bu durum elçi teatisi öncesinde yaşanan siyasi ve askeri gelişmelerin elçi kabulü işlemlerine yansıdığını göstermektedir.

Avrupalı devletler, elçilerin resm-i kabul törenlerini belirli bir kalıp içerisinde yapmamıştır. Elçi kabullerinde devletlerarası ilişkiler ve devletlerin üstünlüğü etkili olmuştur. Bu durumun bir örneğini çalışmanın ikinci bölümünde elçi kabul törenlerine değinilen elçiler üzerinde görmek mümkündür. Nitekim resm-i kabul merasimi yapılan Osmanlı elçileri, yabancı devlet hükümdarından cevap gelene kadar gittikleri ülkede bulunan opera ve tiyatro gibi sanatsal ve mesire alanları gibi sosyal yerlerini gezerlerdi. Gezi sırasında elçi ve maiyetindekilere bir devlet görevlisi de eşlik ederdi. Hükümdardan yanıt geldiğinde ise elçi geri dönüş izni ister ve hem hediyelerini takdim etmek hem de cevap namesini almak üzere tekrar saraya giderdi. Söz konusu görüşmede devletlerin arasındaki barışın devamlılığına dair sözler verilirdi. Geri dönüş izni verilen elçi ve maiyetine Osmanlı sınırına gelene kadar sefaret için gittikleri ülke hükümdarının görevlendirdiği bir devlet görevlisi eşlik ederdi. Osmanlı ülkesine gelen elçiler padişahın huzuruna çıkıp, gerekli malumatları verdikten sonra sefaret görevi son bulurdu (Savaş, 1996, s.116-117).

2.18. YÜZYIL OSMANLI-RUS SEFARETNAMELERİNDE RESM-İ KABUL MERASİMLERİ

2.1.Nişli Mehmed Ağa

18. yüzyılda Osmanlı Devleti ve Rusya arasında gerek askeri gerekse diplomatik alanda bir takım münasebetler yaşandı. İsveç-Rus Savaşı'nın içerisinde olan Rusya, 1718 Pasarofça Antlaşması'nın ardından Osmanlı Devleti'nin İsveçlilere yardım edeceğini düşünüyordu. Buna karşın, Osmanlı Devleti'nde dönemin vezir-i azamı Damat İbrahim Paşa barışın devamından yanaydı. Rus Çarı, İstanbul'a elçi göndererek Prut Antlaşması'ndaki Lehistan maddesinin değişikliği talep ederken, Babıâli, bu talebi kabul etti. Fakat zaman içerisinde bu durum sorun çıkaracaktı (Uzunçarşılı, 1988, s.149-150). 1720 yılında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yeni bir antlaşma yapıldı. Bu antlaşmaya göre Ruslar Kırım

Hanlarına artık vergi vermeyecekti. Antlaşma ile Rusya, Lehistan'ın iç işlerine daha çok karışabilir hale gelmişti (Unat, 1992, s.61-62).

18. yüzyılın ilk çeyreğinde İran kendi iç meseleleri ile uğraşmaktaydı. Bu durumu değerlendirmek isteyen Damat İbrahim Paşa, İran aleyhine Rusya ile ittifak yapmanın uygun olduğunu düşünmekteydi. Lakin İran ve Rusya hali hazırda bir ittifak içerisine girmişlerdi. Bu dönemde Kafkas halkı olan Lezghizler, Rusya tarafından tehdit edilmekteydi. Osmanlı Devleti'nden yardım isteyen Lezghizler, Babıâli'nin himayesi altına girmek istediklerini bildirdi. Bu olaydan dolayı Damat İbrahim Paşa, Nişli Mehmed Ağa'yı Çar'la görüşmesi için görevlendirdi. (Hammer, 1998, s.293-295). Bu amaçla yola çıkan Nişli Mehmed Ağa ve heyeti Moskova'ya yakın bir mahalde konakladı. Rus Çarı'nın görevlendirdiği temsilci, Antonika, Nişli Mehmed Ağa ve maiyetini almak üzere bölgeye geldi. Rus Çarı, devletin ikramlarını sunmak üzere Osmanlı elçisi ve maiyetini saraya davet etti. Konakladıkları yerden heyetle beraber hareket edilirken, Rus askerleri, ellerinde gümüş boru ve trampetlerle kendilerini karşıladı. Çar'ın hintosunun içinde eskiden İstanbul elçiliği görevinde bulunan Aleskej İvanoviç Daskov bulunuyordu. Bu hintoyla beraber sekiz hinto bulunmaktaydı (Köse, 1994, s.155-156). Eski İstanbul elçisi tercüman aracılığıyla Nişli Mehmed Ağa'yı Çar'ın hintosuna davet ettiyse de, bu davetin eşitlik ilkesine uymadığını düşünen Osmanlı elçisi ilgili daveti nazikçe reddetti. Mehmed Ağa, General Daskov'un bizzat gelerek onu davet etmesini istedi. Yaşanan tartışmalar sonucunda Osmanlı elçisi, Daskov'un bizzat gelmemesi halinde konağa geri döneceğini tercümana söyledi (Mertayak, 2005, s.90-95). Tercüman, Nişli Mehmed Ağa ve maiyetinin bulunduğu konağa giderek Rus Başvekili ile ikindi vakti görüşebileceğini bildirdi (Mertayak, 2005, s.22-23). Nişli Mehmed Ağa, karşılama esnasında yaşanan sorunları ve Osmanlı heyetine karşı Rus Çarı'nın davranışlarını saygısızlık olarak nitelendiriyordu. Osmanlı elçisi, kendisi ve maiyetini önce kendi konağına davet eden Rus Başvekiline kendisi için ikram istemediğini fakat padişah hazretlerinin name-i hümâyûnuna saygısızlık edilmemesi gerektiğini belirtti. Akabinde gerekirse ölmeyi göze alacağını fakat konaktan konağa gezmeyeceğini, bu durumun saygısızlık olduğunu Rus Başvekile iletti. Sonrasında başvekilin tahsis ettiği üç adet hinto ve on adet at Osmanlı heyetini almaya geldi. Başvekilin konağına giden elçi ve maiyetini eski İstanbul elçisi olan Daskov ayakta karşıladı. Nişli Mehmed Ağa'ya da Rus Başvekili ile görüşmesi sırasında ayakta beklemesi için rica edildi ise de, Osmanlı temsilcisi bu ricayı yerine getirmedi. Selamlaşmadan biraz sohbet edildikten sonra Nişli Mehmed Ağa'nın oğlu Osman Ağa aracılığı ile dönemin padi-

artikel akademi

şahı III. Ahmed'in name-i hümâyûnu, Rus başvekile teslim edildi. Daskov, ertesi gün Nişli Mehmed Ağa ve maiyetine Çar'la görüşme müzakeresinin ne şekilde olacağını anlattı. İmparatorun önünde çok konuşma olmayacağını ve imparatora söyleyeceklerini kendilerine iletmelerini söyleyen Daskov, ayrıca Rus Çarı'nın Osmanlı Devleti'ne iyi muamele ettiğini, diğer ülkelerden gelen elçileri karşılamadığını da söyledi. Rus Çarı, Mehmed Ağa'nın başvekile teslim ettiği name-i hümâyûndan hoşnut olmadı. Bu yüzden tekrar Nişli Mehmed Ağa'nın yanına gidip, imparatorun elkabının yazılmadığını söyleyerek itiraz etti. Nişli Mehmed Ağa, Çar'ın elkabı konusunda düzenleme yapılabileceğini söyledi (Mertayak, 2005, s.97-98).

13 Mart 1723 tarihinde Osmanlı heyetinin konakladığı konağa dört adet hinto ve on adet atla beraber gelen Rus heyeti, Osmanlı heyetini Çar'ın huzuruna davet etti. Bu gelişme üzerine Osmanlı heyeti Çar'ın hintosu önde olmak suretiyle ile birlikte saraya ilerledi. Heyetin en önünde name-i hümâyûnu taşıyan Osman Ağa bulunuyordu. Saraya geldiklerinde görevlilerle beraber Çar'ın yanına gittiler. Salona girdiklerinde Çar Petro bir sandalyede oturuyordu. Osmanlı heyetinin içeri girmesiyle beraber ayağa kalkarak karşılama yaptı. Osman Ağa, elindeki mektupla beraber Çar'ın yanına gelerek selam verdi. Ardından Nişli Mehmed Ağa, Osman Ağa'nın elinden mektubu alarak başvekile verdi. Rus Başvekili, Nişli Mehmed Ağa'ya name-i hümâyûnun teslimi sırasında bir kademe aşağıda durmasını söyledi. Fakat name-i hümâyûn layık olduğu gibi setin üzerine çıkarak teslim edilirken, Osmanlı heyeti konakladıkları yere geri döndü (Mertayak, 2005, s.100-101). Osmanlı elçisi, Çar'ın padişaha cevaben yazdığı mektubu almak için saraya davet edildi. Başvekil, mektubu Nişli Mehmed Ağa'ya teslim etti. Sonrasında Çar barışa önem verdiğini söyleyerek padişaha selamını iletti. Osmanlı elçisi ve maiyeti konağa vardıktan sonra Çar, ikramlarını gönderdi (Mertayak, 2005, s.110-116). Bu şekilde sefaret görevini başarı ile tamamlayan Nişli Mehmed Ağa ülkesine döndü.

2.2. Mehmed Emnî Efendi

1739 tarihli Belgrad Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, taraflar arasındaki ilişkileri geliştirmek için elçi olarak Rusya'ya gönderilen (Yeşilyurt, 2017, s.43) Mehmed Emnî Efendi, yanına aldığı kalabalık heyetle yola çıktı (Unat, 1992, s.76). Moskova'ya varan Mehmed Emnî ve maiyeti şehrin dışında bulunan

bir konağa yerleştirildi. Bir gün sonra Rus yetkilileri tarafından alınan Mehmed Emnî ve maiyeti Moskova'nın içine getirildi. Osmanlı elçisi, bu konakta yirmi gün kadar bekletildi. Nitekim Ruslarda Çariçe'nin ölümünün ardından yerine VI. İvan çarlığa getirilmişti. Yeni Rus Çarı I. Mahmud'un dostluk anlaşmasına devam edip etmeyeceği hakkında cevap beklediği için Mehmed Emnî Efendi'yi Moskova'da tutmaktaydı. Osmanlı elçisi, 37 gün Moskova'da bekletildikten sonra, Petersburg şehrine gitmek üzere maiyetiyle birlikte hareket etti. Nihayet 1741 senesi Mayıs ayında I. Mahmud'tan gelmesi beklenen name-i hümâyûn sadaret çuhadarı Ali Ağa aracılığıyla Türk sefaret heyetine ulaştı. Ali Ağa, hem Türk sefaret heyeti hem de Ruslar tarafından büyük bir merasimle karşılandı. Türk sefaret heyeti name-i hümâyûnu Ali Ağa'dan teslim aldıktan sonra Petersburg'a gitmek üzere yola çıktı (Aktepe, 1989, s.17-19).

Mehmet Emnî Paşa ve maiyeti Navaladoga'dan üç gemi ile 1741 senesi Haziran ayında Petersburg'a geldi. Türk sefaret heyeti, General Nepliyof tarafından karşılandı. Osmanlı elçisinin şehir içinde binmesi için bir at tahsis edildi. Mehmed Emnî Efendi ve maiyeti görkemli bir şekilde şehre girdi. Saraya giden yolda takriben dört bin asker tarafından selamlandı. Türk sefaret heyetinin kalacakları bölgeye gelene kadar toplar atıldı ve trampetler çalındı. Konaklayacakları bölgeye vardıklarında ise Çar tarafından gönderilen memurlar hoş geldiniz dileklerini bildirdiler. Bir an evvel görüşmelere başlamak istediklerinden dolayı Türk sefaret heyeti mahalle vardıktan bir gün sonra ziyaretler ve kabul töreni yapıldı (Aktepe, 1989, s.18-20).

Mehmed Emnî Efendi'nin sarayda yaptığı konuşmada Osmanlı Devleti'nin barış taraftarı olduğu görülmekteydi. Rus tarafının da niyeti bu yöndeydi. Konuşmanın ardından Türk sefaret heyeti konaklayacakları mahalle döndüler. Bir gün sonra Çar'ın ziyaretine ve annesi ile görüşülmesine karar verildi. Osmanlı elçisi kalabalık bir heyetle Çar'ın sarayına gitti. Huzura kabul olunduktan sonra, I. Mahmud tarafından gönderilen iki adet name-i hümâyûn saltanat naibi Anna Leopoldovna'ya teslim edildi. Akabinde ise Türk sefaret heyetinin beraberinde getirmiş olduğu hediyeler ilgili dairelere verildi. Nitekim elçi asıl görevi olan Azak Kalesi'nin yıkılması ve esirlerin mübadelesi gibi meseleleri halletmişti. Bu minvalde taraflar arasında bir temessük imzalanacaktı (Aktepe, 1989, s.21).

Sefaret görevini başarıyla tamamlayan Mehmed Emnî Efendi, İstanbul'a dönüş emrini beklemeye başladı. Bu esnada gezintiler yapıyordu, hatta kendisi için düzenlenen şenliklere bazen Çar'ın annesinin de katıldığı oluyordu. Mehmed

Emnî Efendi, 1741 yılı Kasım ayında sadrazam çuhadarı aracılığı ile bir mektup aldı. Mektupta, Rus elçisi Aleksandre Romassof'un İstanbul'daki görevinin bittiği ve döneceği yazıyordu. Buna müteakiben Türk sefaret heyetinin de yol hazırlıklarının tamamlanması söyleniyordu. Ruslar, Türk heyetinin gideceği atları ve arabaları ancak Aralık ayında temin edebildiği için Mehmed Emnî Efendi bir süre daha Petersburg'da kaldı. Kasım ayında Mehmed Emnî Efendi'ye ikisi padişaha ikisi sadrazama ait olmak suretiyle dört mektup verildi. Osmanlı elçilik heyetinin İstanbul'a döneceği esnada Rus tahtında bir değişiklik yaşandı. Tahta geçen Çariçe, Mehmed Emnî Efendi ile görüşmek istemekteydi. Saraya davet edilen Mehmed Emnî Efendi'ye diğer mektuplara ek olarak bir mektup daha verildi. Türk sefaret heyetinin dönüşü ancak 18 Aralık 1741 tarihinde gerçekleşebildi (Aktepe, 1989, s.22-23).

2.3. Derviş Mehmed Efendi

Sultan III. Osman'ın cülusunu Rusya'ya bildirmek için görevlendirilen Derviş Mehmed Efendi, kalabalık bir sefaret heyeti ile İstanbul'dan yola çıktı. Leh sınırına ulaşan heyet, burada Müslümanlarla görüştü. Elçilik heyeti Rusya sınırında yol hazırlıklarından dolayı yaklaşık olarak on gün bekledi (Unat, 1992, s.99). Yol hazırlıkları tamamlandıktan sonra Türk sefaret heyeti Moskova'da ikamet edeceği konağa geldi. Birkaç gün burada dinledikten sonra Derviş Mehmed Efendi ve maiyeti Moskova'dan Petersburg'a gitmek için harekete geçti. Petersburg'da konaklamaları için kendilerine tahsis edilen binaya ulaştılar ve başvekilin görevlendirmiş olduğu bir adam gelerek Derviş Mehmed Efendi'yi başvekilin konağına davet etti. Konağa giden Osmanlı elçisi, biraz sohbet ettikten sonra sadrazam Bahir Mustafa Paşa'nın mektubunu başvekile teslim etti. Türk sefaret heyeti Petersburg'a varışlarından yirmi gün sonra, Çariçe Elizabeth tarafından saraya davet edildi (Yeşilyurt, 2017, s.58-59). Saraya ulaşan Derviş Mehmed Efendi, III. Osman'ın mektubunu Çariçe Elizabeth'e büyük bir saygıyla sundu. Sefaretinde resm-i kabulün icrası ile ilgili çok fazla detaya girmeyen Osmanlı elçisi, görüşmelerin ardından Petersburg civarında gezintiye çıktı. Osmanlı elçisi Çariçe Elizabeth'in davetlisi olarak mesire yerlerini gezdi ve maskeli balo davetine de katıldı. İki ay sonra Çarice Elizabeth'ten III. Osman için hazırlanan mektubu alan Derviş Mehmed Efendi, İstanbul'a dönüş için harekete geçti (Unat, 1992, s.100-102).

2.4. Şehdi Osman Efendi

Şehdi Osman Efendi, III. Mustafa'nın cülusunu bildirmek için 1757 senesinde görevlendirildi (Yeşilyurt, 2017, s. 61). Sefaret görevinin verilmesiyle birlikte Şehdi Osman Efendi ve maiyeti İstanbul'dan hareket etti. Uzun bir yolculuktan sonra Moskova'ya gelen Türk sefaret heyeti geldiklerinde esir kadınların Osmanlı heyetine katılmamaları için Rus askerlerinin görevlendirildiğine şahit oldular. Yol boyunca esirlerle ilgili sorun yaşayan Şehdi Osman Efendi, önemli bir sorunu da Novgorod'da yaşadı. Özi esirlerinden Ataullah perişan bir halde Osmanlı elçisinin yanına geldi. Rus devlet adamları, esirlerin Hıristiyan olduklarını dile getiriyor ve saklama çabası içine giriyorlardı (Polatcı, 2003, s.38-43). Yaşanan bu gelişmelerden sonra Türk sefaret heyeti Petersburg'a gitmek üzere yola çıktı. 1758 yılında Petersburg'a vardıklarında sefaret heyetini karşılamak için Rusya hükümeti adına Rum asıllı Yorgaki geldi. Türk sefaret heyeti, kendilerine tahsis edilen konağa ulaştı. Şehdi Osman Efendi, başvekilin yanına gitmeden bir gün önce Osmanlı sefaret heyeti için görevlendirilmiş Konstantin bir teşrifat defteri ve bir de harita getirdi. Şehdi Osman Efendi, haritanın içerisinde din ve devletin namusuna dokunan birçok şey gördüğünü ifade etmektedir (Unat, 1992, s.108-109).

Ardından Şehdi Osman Efendi ve maiyeti padişahın mektubunu teslim etmek üzere başvekilin konağına hareket etti. Rus yetkilileri, iki trampet ve bir gümüş kös ile Türk sefaret heyetini karşıladı. Ayrıca hintolar, süslü ve düzenli çuhadarlar, silahlı olarak ona yakın hademe hazır bulunuyordu. Sefaret heyeti için hazırlanmış olan kral sandalına binen heyet nihayet başvekilin konağına ulaştı. Osmanlı elçisi ve maiyeti başvekilin odasına geldiğinde başvekil ayağa kalktı. Biraz sohbet edildikten sonra Şehdi Osman Efendi, padişahın, vezirin ve şeyhülislamın mektuplarını önce öptü, daha sonra başvekile takdim etti (Polatcı, 2003, s.43-45). Name-i hümâyûnun tesliminden önce Ruslar, tören gününde yapılması gerekenler hakkında bazı isteklerde bulundu. Rus mihmandar, heyeti gelip almak yerine nehrin öbür tarafında karşılayacaktı. Türk sefaret heyeti hintoya geldiğinde Rus asker bulunmayacaktı. Ayrıca Şehdi Osman Efendi, Çariçe'nin karşısına çıkacağında iki kolundan tutularak yeri öpecekti. Rusların bu istekleri itibar kırıcı nitelikteydi. Sefaretname'den de anlaşılacağı üzere merasim konusunda birçok sorun yaşandı. Nitekim Şehdi Osman Efendi, sadece Çariçe'nin huzurundan yüz çevirmeyip geri adımlarla çıkmayı kabul etti. Osmanlı elçilik heyeti, name-i hümâyûnu teslim etmek üzere Çariçe'nin yanına gitti (Polatcı, 2003, s.47-49).

Türk sefaret heyeti, sarayın avlusuna geldi. Devlet adamları, diğer devletlerin elçileri ve Çariçe'nin de içinde olduğu bir grup vardı. Rus general, sefaret heyetini divan yerine götürdü. Burada heyet biraz dinlendi ve bu esnada kendilerine Rus yetkililer tarafından ikramlar yapıldı. Akabinde Türk sefaret heyeti, görüşmenin yapılacağı salona davet edildi. Şehdi Osman'ın yanında bulunan divan kâtibi name-i hümâyûnu başının üstüne kaldırarak arkasında yedi neferle içeri girdi. Name-i hümâyûn, Çariçe'ye teslim edildikten sonra Türk sefaret heyetine ikramlarda bulunuldu. Osmanlı sefaret heyetinin yemek yemesini kadın erkek herkes izliyordu. Hatta Çariçe'nin veliahdı artan hoşafları içiyordu. Ardından Şehdi Osman Efendi, ikramlarından dolayı teşekkürlerini bildirdi. Rus başvekilde Osmanlı elçisine teşekkürlerini sundu. Bu merasimlerin ardından Türk sefaret heyeti kendilerine tahsis edilen konağa geri döndü (Polatcı, 2003, s.55-56).Birkaç gün şehri gezen Şehdi Osman Efendi, başvekil aracılığı ile İstanbul'a dönmek için Çariçe'den müsaade istedi. Fakat biraz daha gezilecek yerlerin olduğu belirtilerek Osmanlı elçisinin talebi reddedildi. Ardından yapılan gezilerden sonra, dönüş zamanı olarak 1758 senesi Eylül ayı belirlendi ve nihayet sefaret heyeti İstanbul'a dönmek üzere yola çıktı (Polatcı, 2003, s.78-80).

2.5. Silahtar İbrahim Paşa

1739 da imzalanan Belgrad Antlaşması ile başlayan ve 29 yıl süren Osmanlı-Rus barışı 1768 yılına gelindiğinde bozuldu ve Osmanlı Devleti yeni bir savaş sürecine girdi. Rusların Osmanlı sınır boylarına yeni kaleler yapmaları, serbestileri kabul olunmuş kabilelerin işlerine müdahale etmeleri ve Lehistan topraklarını istila ile bu devletin hâkimiyetine son verip, Osmanlı Devleti topraklarını bu yönden de tehdit etmeye hazırlanmaları bu harbin başlıca sebepleridir (Tansel, 1950, s.477-505). 1768'de başlayan savaşta, başlarda Osmanlı Devleti üstün olsa da sonrasında ağır bir yenilgi aldı. Savaş, Rusların Çeşme'de Osmanlı donanmasını yakması ve Kırım'ın istiklali ile sonuçlandı (Uzunçarşılı, 1988, s.365-427). Savaşın sonunda imzalanan 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması, Osmanlı tarihinin en ağır antlaşmalarından biri oldu (Beydilli, 2002, s.524-527). Bu antlaşma ile 1475' ten itibaren Osmanlı hâkimiyetine giren Kırım Hanlığı (İnalcık, 2002, s.450-452) Osmanlı idaresinden ayrıldı. Osmanlı Devleti'nin Kırım'da yaşadığı bu kırılma, Kırım'ın Rusya idaresine girmesinde ilk basamak olarak değerlendirilebilir. Bundan sonraki süreçte Rusya Lehistan'ı paylaşmasından sonra 1783'de Kırım'ı işgal ederek topraklarına kattı (Uzunçarşılı, 1988, s.443-453). Müslüman Türk-

lerin yaşadığı Kırım'ın Osmanlı yönetiminden çıkması büyük üzüntü ve tepki oluşturdu. Bu sebeple Osmanlı Devleti uzun yıllar Kırım'ı geri alabilmek için çaba gösterdi. Kırım'ın Osmanlı hâkimiyetinden çıkmasıyla birlikte Karadeniz kıyıları, Anadolu, Boğazlar ve İstanbul Rus tehdidine maruz kaldı. Nitekim bu durum dolayısıyla Osmanlı ordusu Tatar askeri kuvvetlerinin yardımını alamadı. Savaşta alınan mağlubiyet neticesinde Silahtar İbrahim Paşa, Rusya'ya Küçük Kaynarca Antlaşması'nı imzalamak için gönderildi (Afyoncu, 1990, s.14).

Türk sefaret heyeti, İstanbul'dan hareket ettikten altı ay sonra ancak Petersburg'a varabildi (Unat, 1992, s.122-124). Silahtar İbrahim Paşa, maiyetinin bir kısmını Tula'da bırakmak istiyordu fakat Çariçe II. Katerina buna izin vermedi. Bu esnada Hıristiyan devletlerin balyosları, Şahin Giray ve kendi devlet ricalleri resm-i kabul için saraya davet edildi. Silahtar İbrahim Paşa'nın mihmandarı paşanın gelmek istemediğini bildirdi. II. Katerina, Silahtar İbrahim Paşa'nın davete katılmaması durumunda kendisinin mahalden taşraya bile geçemeyeceğini söyledi. Bunun üzerine Osmanlı elçisi yalnızca 'iyi olur' şeklinde cevap verdi. Akabinde ise, Türk sefaret heyetine tahsis edilen konağa nöbetçiler dikildi ve doksan gün boyunca esir hayatı yaşatıldı (Afyoncu, 1990, s.31).

Bender muhafızı Abdülcelil Mehmed Emin Paşa'nın uğraşları sonucunda Silahtar İbrahim Paşa, II. Katerina ile görüşmeye ikna oldu. Osmanlı elçisi saraya gittiğinde danslı bir resm-i kabul yapılmaktaydı. Silahtar İbrahim Paşa'nın bulunduğu odaya II. Katerina girdi ve bir sandalyeye oturdu. Yanında devlet görevlileri ve Şahin Giray vardı. II. Katerina, Şahin Giray'la biraz sohbet ettikten sonra Silahtar İbrahim Paşa'nın hatırını sordu. Ardından bir masaya oturup kâğıt oynamaya başladı. Silahtar İbrahim Paşa, bir süre sonra izin isteyip oradan ayrıldı (Afyoncu, 1990, s.32-33). Osmanlı elçisi, Petersburg'da kaldığı müddetçe II. Katerina'nın davetlerine katılıyordu. Hatta Çariçe'nin oğlunun düğününe şahit olmuştu. Düğüne davet edilen Silahtar İbrahim Paşa, düğünü kendisine ayırılan daireden izledi (Afyoncu, 1990, s.38-41). Kaldığı süre boyunca Rusya'nın birçok yerini gezen Silahtar İbrahim Paşa'nın dönüş zamanı 10 Şubat 1775 olarak belirlendi ve Osmanlı elçisi maiyeti ile birlikte ilgili tarihte İstanbul'a döndü (Afyoncu, 1990, s.50-54).

2.6. Abdülkerim Paşa

1768'de Rusların Osmanlı hududunda bir kaleye sığınan bir kısım Lehlileri ele geçirmek bahanesiyle yaptıkları saldırı üzerine başlayan Osmanlı-Rus sava-

şı altı yıl sürdü. Osmanlı Devleti başta Kırım olmak üzere birçok zengin vatan toprağını vermek zorunda bırakan 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşmasını imzalamak zorunda kaldı. Bu antlaşmanın 27. maddesi gereğince müsalahayı kuvvetlendirmek maksadıyla muahede tasdiknamelerini hamil olarak iki tarafın birbirine devletlerinin şanına layık hediyelerle büyükelçiler göndermeleri kabul edildi. Bu maksatla Abdülkerim Paşa, Rusya'ya büyükelçi olarak gönderildi. Abdülkerim Paşa'nın Rusya elçiliğine ait sefaretnamesi, maiyetinde vakanüvis sıfatıyla bulunan Mehmet Emin Nahifi Efendi tarafından kaleme alındı (Unat, 1992, s.129-130).

Abdülkerim Paşa ve maiyeti 1775 senesi Şubat'ında İstanbul'dan hareket etti. Altı ay süren yolculuğun ardından Rus sınırına ulaştı (İlikmen, 2001, s.25). Tuna nehri üzerinde mübadelenin yapılması için hazırlıklara başlandı. Nihayet Rus General Kifo kendi elçilerinin elinden tuttu. Mehmed Paşa da Abdülkerim Paşa'yı tutup birbirlerine teslim ettiler. Bu tören sonrasında onar adet top atışı ve piyade askerleri tarafından tüfek atışı yapıldı. Daha sonra Abdülkerim Paşa ve maiyetine Ruslar tarafından ikramlarda bulunuldu. Atı getirilen Abdülkerim Paşa, maiyetiyle beraber ordugâha gelerek konakladı (İlikmen, 2001, s.30-34). Tuna'dan tekrar yola çıkan Türk sefaret heyeti Moskova'ya ulaştı. Burada kendilerine tahsis edilen konakta iki gün kadar ikamet etti. Daha sonra Çariçe tarafından gönderilen General Ebreskof, heyeti dinlendikleri yerden aldı. Ruslar Abdülkerim Paşa için bir adet süslü at tahsis etmişlerdi. Osmanlı elçisi samur kürkünü giyerek atına bindi. Türk sefaret heyetini izlemek üzere Moskova halkı sokaklara çıkmıştı (İlikmen, 2001, s.40-44).

Abdülkerim Paşa ve maiyeti saray civarında bir mahalde ikamet edeceklerdi. Başvekilin davetine katılarak sadrazamın mektuplarını takdim etmişlerdi. Ertesi gün ise Çariçe'nin sarayına gitmek için hazırlıklar yapılmaya başlandı. Saraya giden Abdülkerim Paşa, Çariçe'nin müsait olmasını bekledi. Katerina görüşmek istediğini söylediğinde ise, Abdülkerim Paşa, divanhaneye girdi. Öncelikle padişahın hediyeleri ve anlaşmanın tasdiknamesi Çariçe'ye teslim edildi. Akabinde ise, Abdülkerim Paşa sefaret görevinin sebebini anlattı (İlikmen, 2001, s.44-45). Bu esnada Çariçe'nin yanındaki devlet görevlileri ayakta bekliyordu. Bir görevli padişahın name-i hümâyûnunu sesli şekilde okudu. Çariçe mektuptan memnun kaldığını Abdülkerim Paşa'ya bildirdi. Türk sefaret heyeti, merasim bittikten sonra ikamet ettikleri konağa geri döndü (İlikmen, 2001, s.45-48). Abdülkerim Paşa, Moskova'da kaldığı müddetçe gece davetlerine ve tiyatro gösterilerine katıldı. Türk sefaret heyeti, Çariçe'yi ziyaret edip dönüş için müsaade istedi. Çariçe'nin

hazırladığı mektubu alan Abdülkerim Paşa İstanbul'a dönüş için hazırlıklara başladı (İlikmen, 2001, s.55-56).

2.7. Mustafa Rasih Paşa

Küçük Kaynarca Antlaşması ile kaybedilen Kırım'ın Müslüman bir belde olması dolayısıyla Hıristiyan bir devletin eline geçmesini kabullenemeyen Osmanlı Devleti, İngiltere ve Prusya'nın da teşvikleriyle Kırım'ı geri almak ve Rus tehlikesini bertaraf etmek için 1787 yılında Rusya ile tekrar savaşa girdi. Fakat İngiltere ve Prusya, Osmanlı Devleti'ne verdiği sözleri tutmadı. Çünkü İngiltere ve Prusya, bu dönemde vuku bulan Fransız İhtilali ile meşgul olduklarından dolayı Osmanlı'ya yardımcı olmadılar (Uzunçarşılı, 1988, s.519-520). Ruslar ise Avusturya'yı yanlarına almayı başararak Osmanlı Devleti'ni iki cephede savaşmaya mecbur bıraktı. Osmanlı askeri gücü 18.yüzyılda iki cepheli savaşı kaldırabilecek yeterlilikte değildi. Bu sebepten ötürü savaşlar yenilgilerle sonuçlanmaktaydı. Fransız İhtilali nedeniyle savaşın sonuna doğru Osmanlı'nın imzaladığı Prusya ve İsveç ittifakları da daha savaş başlamadan bitti (Uzunçarşılı, 1988, s.543-563). 1791-1792 senesinde savaş, Yaş Antlaşması'nın imzalanmasıyla sona erdi. Yaş Antlaşması'ndan sonra Mustafa Rasih Paşa'ya sefaret görevi verildi. Mustafa Rasih Paşa ve maiyeti 1793 senesi Ocak ayında hazırlıklarını tamamladı ve heyet yola çıktı (Yeşilyurt, 2017, s.114-115).

Osmanlı elçisi ve maiyeti Petersburg'a geldiklerinde kendilerini karşılamak için Rusya tarafından bir görevli gönderilmemişti. Bu durum Rus tarafına sorulduğunda ise hırsızlık gibi olayların olabileceği ve Türk sefaret heyetinin güvenliği açısından böylesinin daha uygun olduğunu söylemişlerdir. Lakin asıl sebep, kaçan esirlerin sefaret heyetine gelmesini önlemekti (Karakaya, 1996, s.44). Çariçe'ye name-i hümâyûnu teslim eden Mustafa Rasih Paşa, 1794 senesi Şubat ayında İstanbul'a hareket etti (Karakaya, 1996, s.82-84). Mustafa Rasih Paşa'nın sefaretnamesi diğer sefaretnamelerden farklıdır. Sefaretnamede daha çok Rusya'nın coğrafi ve kültürel özellikleri anlatılmıştır. Bundan dolayı resm-i kabul töreni ve diplomatik ilişkilere daha az yer verilmiştir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti tarafından XVIII. yüzyılda Rusya'ya gönderilen elçilerin kaleme aldığı sefaretnameler esas alınarak elçiler için düzenlenen resm-i kabul törenlerinin incelendiği bu çalışmada Rusya'ya gönderilen elçilerin gördükleri muamelenin gönderildikleri dönemin şartlarına göre şekillendiği sonucuna varılmıştır. Nitekim elçilerin Rusya tarafından kabulü esnasında iyi karşılananlar olduğu gibi ilgisiz bir muameleyle karşılan elçiler de olmuştur. Bu durum yabancı ülkelere gönderilen Osmanlı heyetleri için yapılan resm-i kabul merasimlerinin standart olmadığını ve dönemsel değişiklikler geçirdiğini göstermektedir. Nitekim makalede ele alındığı üzere yüzyılın başlarında Rusya'ya ilk giden Osmanlı elçisi Nişli Mehmed Ağa'nın karşılanmasında bir takım sorunlar yaşanmıştır. Bu sorunlardan biri elçinin general tarafından karşılanmayıp, kendisini karşılamak üzere tercümanın gönderilmiş olmasıdır. Yine Çar'ın kendisinin elkabının yazılmadığını ileri sürmesi ve değiştirilmesini istemesi de taraflar arasında yaşanan başka bir protokol krizi olarak görülebilir. Bu küçük diplomatik krizin dışında Nişli Mehmed Ağa'nın sefaretinde resm-i kabul ile ilgili detaylı bilgiye rastlanmamıştır. Nişli Mehmed Ağa gibi sorun yaşayan bir diğer elçi de 1768 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Küçük Kaynarca Antlaşması'nı imzalamak için gönderilen Silahtar İbrahim Paşa olmuştur. Elçi, Şahin Giray'ın bulunduğu davete katılmak istememiştir. Bunun üzerine Çariçe 90 gün boyunca Silahtar İbrahim Paşa'ya esir hayatı yaşatmıştır. Sonrasında Rus generalin Silahtar İbrahim Paşa'yı ikna etmesiyle Çariçe ile görüşen elçi güzel muamele görmemiştir. Çariçe, Silahtar İbrahim Paşa huzuruna geldiğinde Şahin Giray ile sohbet etmiş, Silahtar İbrahim Paşa'ya yalnızca hatırını sorup kâğıt oynamaya başlamıştır. Bu durum Osmanlı Devleti'nin savaşta yenilmiş olmasından kaynaklanmakta olup, Rusların siyasi ve askeri üstünlüğü elçiye yapılan muameleye yansımıştır. Son olarak 18. yüzyılın son çeyreğinde Rusya'ya giden Mustafa Rasih Paşa, diğer elçilere oranla en büyük diplomatik krizi yaşamıştır. Elçinin karşılanması için hiçbir görevli gönderilmemiş ve Rusya tarafından bu konuyla ilgili birçok bahane sunulmuştur. Osmanlı elçisinin kabulünde yaşanan bu muamelenin temel sebebi, yine 1787-1792 savaşında Osmanlı Devleti'nin Rusya karşısında aldığı yenilgilerdir.

Bunların yanı sıra 1739 Belgrad Anlaşması sonrasında Rusya sefareti ile görevlendirilen Mehmed Emnî Efendi, görkemli bir şekilde karşılanmıştır. Bu sefarette Mehmed Emnî Efendi'nin Nişli Mehmed Efendi gibi diplomatik krizler yaşamamasının sebebi olarak Belgrad Anlaşması ile Belgrad Kalesi'nin tekrar alınması ve Rusya'nın da barış taraftarı olması gösterilebilir. Yani askeri ve siya-

si üstünlük süreci diplomatik temsile yansımıştır. Nişli Mehmed Ağa ve Mehmed Emnî Efendi'den farklı olarak cülus bildirme amacıyla görevlendirilen Derviş Mehmet Efendi ve Şehdi Osman Efendi resm-i kabul törenlerinde herhangi bir diplomatik kriz yaşamamışlardır. Aksine Osmanlı sefaret heyeti, gümüş kösler ve trampetlerle karşılanmışlardır. Bu durumdan bir sonuç çıkaracak olursak; söz konusu iki elçi bir anlaşma ya da sorun üzerine görevlendirilmediği ve Osmanlı Devleti, Rusya ile barış döneminde olduğu için bu durum resm-i kabul merasimlerine ılımlı şekilde yansımıştır. Resm-i kabul merasiminde kriz yaşamamış bir elçi de Abdülkerim Paşa olmuştur. Abdülkerim Paşa, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Rusya'ya hediye sunmak için gönderilen Osmanlı elçisinin resm-i kabul merasimleri sorunsuz bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Bu noktada çalışma sonucunda 18. yüzyıl Osmanlı-Rus ilişkilerinin ılımlı ve sert bir seyirde ilerlemesinden dolayı Rusya'ya sefaret için gönderilen elçilerin karşılanmasında da bu durumların etkili olduğu tespit edilmiştir. Diplomatik usul ve kaideler bağlamında ise bu dönemde yazılan sefaretnamelerin resm-i kabul törenleri ile ilgili statik bir durumun söz konusu olmadığını söylemek mümkündür. Birkaç sefaret dışında bu merasimler ile ilgili detaylara sefaretlerde rastlanmaması bunun açık göstergelerinden biridir.

KAYNAKÇA

A. ARŞİV KAYNAKLARI

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

A. DVN.DVE., Rusya Ahidnâme Defteri, nr. 083/1.

B. DİĞER KAYNAKLAR

Afyoncu, E. (1990). *Necati Efendi, Tarihi Kırım,* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Afyoncu, E. (2007). *Tanzimat Öncesi Osmanlı Araştırma Rehberi,* İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Aktepe, M. M. (1993). "Çeşme Vak'ası", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde (C. 8, s.288-289), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Beydilli, K. (2002). "Küçük Kaynarca Antlaşması" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 26, s.524-527), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Beydilli, K. (2007). "Prut Antlaşması", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 34, s.359-362), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Beydilli, K. (2007). "Sefaret ve Sefaretname Hakkında Yeni Bir Değerlendirme", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi,* 30 (30), 9-30.

Beydilli, K. (2009). "Sefaretname", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 36, s.289-294), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Beydilli, K. (2013). "Yaş Antlaşması", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 43, s.343-347), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Dönmez, A. (2018). "Osmanlı Devleti'nde Tek Taraflı Diplomasi Anlayışı Ve Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Süreci", M.A. Yalçınkaya ve U. Kurtaran (Ed.), *Osmanlı Diplomasi Tarihi Kurumları Ve Tatbiki* İçinde (s.145-152), Ankara: Altınordu Yayınları.

Hammer, J.V. (1998). *Büyük Osmanlı Tarihi*, (M. Çevik, Çev.), C.8, İstanbul: Üçdal Neşriyat Yayınları.

İlikmen, A. (2001). *Sefaret-Nâme-i Abdülkerim Paşa,* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.

İnalcık, H. (2002). "Kırım", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 25, s.450-458*),* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Karakaya, Y. (1996). *Mustafa Rasih Efendi'nin 1793 Tarihli Rusya Sefaretnamesi,* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Korkut, H. (2003) "Osmanlı Sefaretnameleri Hakkında Yapılan Araştırmalar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* (2), 491-511.

Köse, O. (1994) "1722-1772 Tarihli Düvel-i Ecnebi Defterine Göre Osmanlı-Rus Münasebetleri", *19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* (9), 152-166.

Kurtaran, U. (2014). *Bir Zamanlar Osmanlı Sultan I. Mahmud Ve Dönemi,* Ankara: Atıf Yayınları.

Kurtaran, U. (2015). "Osmanlı Diplomasi Tarihinin Yazımında Kullanılan Başlıca Kaynaklar ile Bu Kaynakların İncelenmesindeki Metodolojik ve Diplomatik Yöntemler Üzerine Bir Değerlendirme", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (38), 107-130.

Kurtaran, U. (2018). "Karlofça Antlaşması'ndan Sonra İstanbul'a Gelen Yabancı Elçilerin Ağırlanması Ve Yapılan Harcamalar", *Tarih Araştırmaları Dergisi,* 37 (63), 331-370.

Kurtaran, U. (2020). "Osmanlı Devleti'nde Elçi Kabulü Örneği: Belgrad Antlaşması'ndan Sonra İstanbul'a Gelen Avusturya ve Rus Elçilerinin Kabulü", M.A. Yalçınkaya ve U. Kurtaran (Ed.) *Osmanlı Devleti'nin Diplomasi Tarihi Makaleler-1* İçinde (s.127-181), Ankara: Altınordu Yayınları.

Mehmed Emnî Beyefendi (Paşa)'nin Rusya Sefareti ve Sefaret-Namesi. (1989). M. M. Aktepe (Haz.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Pakalın, M.Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 3, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Polatçı, T. (2003). Şehdi Osman Efendi'nin Rusya Sefareti ve Sefaretnamesi (1757-158), (Yüksek Lisans Tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.

Savaş, A. İ. (1991). "Mustafa Hatti Efendi'nin Viyana Sefaret Raporu Üzerine", *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, (*6), 235-254.

Savaş, A. İ. (1996). "Osmanlı Elçilerinin Resm-i Kabul Protokolleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi,* 11(1), 111-124.

Savaş, A. İ. (2007). *Osmanlı Diplomasisi,* İstanbul: 3F Yayınları.

Tansel, S. (1950). "1768 Seferi Hakkında Bir Araştırma", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi.* 3(4), 475-536.

Unat, F.R. (1992). *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri,* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Uzunçarşılı, İ.H. (1988). *Osmanlı Tarihi,* C.3, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Yalçınkaya, M.A. (1997). "Osmanlı Zihniyetindeki Değişimin Göstergesi Olarak Sefaretnamelerin Kaynak Değeri", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi,* (7), 319-338.

Yalçınkaya, M.A. (2007). "Osmanlı Diplomasi Tarihinde Sefaretnamelerin Rolü", *Tarihin Metodoloji ve Aktüel Problemleri Beynelhak İlmi Nazari Konferansı:* 27-28 Haziran 2007- Bakü (s.27-28), Azerbaycan.

Yalçınkaya, M.A. (2018) "Osmanlı Sefaretnameleri ve Diplomasi Tarihi Bakımından Önemi", M.A. Yalçınkaya ve U. Kurtaran (Ed.), *Osmanlı Diplomasi Tarihi Kurumları Ve Tatbiki* İçine (s.11-39), Ankara: Altınordu Yayınları.

Yeşilyurt, E. (2017) *Osmanlı Sefirlerinin Gözünden Rusya,* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu.

Zinkeisen, J.W. (2011) *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi,* (N. Epçeli, Çev.), C.5, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

5. Bölüm

GAZETELERE YÖNELİK MÜDAHALELERİN KAPSAMI

Asude YARDIMCI

I. Günlük Yayınlanan Gazetelere Yönelik Müdahale Biçimleri

Günlük yayınlanan gazetelere yönelik, çok çeşitli müdahale biçimleri gerçekleştirilebilmektedir. Bu müdahale biçimleri arasında başta, basın dışı siyasi ve ekonomik aktörler olmak üzere, medyanın kendi iç yapılanmasından kaynaklanan editöryel ve ideolojik müdahaleler söz konusu olabilmektedir[1]. Belirtilen bu müdahaleler, ifade hürriyetinin sınırlandırılmasına neden olmaktadır.

Özellikle Türkiye'deki gazete yöneticilerinin, ekonomi hayatında etkin iş alanlarına sahip olmaları, siyasetçiler tarafından gerçekleştirilen müdahalelerin, basın hürriyetini doğrudan sınırlandırmasına neden olmaktadır. Bu durum gazetelerde, editöryel baskıların artmasına ve gazetecilerin haberlerin içeriğine yönelik oto sansür uygulamalarına sebep olmaktadır.

Tüm bu müdahalelerin hukuksal düzenlemelerde çeşitli şekillerde yansımalarını görmek mümkündür. Basın hürriyeti açısından gazetelerde ifade hürriyetinin sınırlandırılmasına yönelik hukuksal uygulamalarda ön plana çıkan müdahaleler, «terörle mücadele», «özel hayatın gizliliği», «genel ahlak» ve «kişilik haklarının ihlali» alanlarında yoğunlaşmaktadır. Yayımlanan rapor ve gözlemler devlet kadrolarındaki zihniyetin, hala değişmediğini ortaya koymaktadır.[2] Dolayısıyla basın hürriyetine yönelik sorunların çözülebilmesi için öncelikle, devlet kadrolarındaki zihniyetin ve yaklaşımın tamamen değişmesi gerekmektedir.

1 Ceyda Ilgaz Büyükbaykal, "Günümüzde Basın Özgürlüğü", İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Hakemli Dergisi, S. 23, İstanbul, 2005, s. 78-80. Bkz. http://www.journalsistanbul.edu.tr.iuifd/article/view/1019012635/0(erişim tarihi:05.04.2015)

2 Türkiye: İfade Özgürlüğünün Tam Zamanı, s. 5.

İfade hürriyetine yönelik yapılan müdahalelerin, bu başlıklar kapsamında basın hürriyetinin etkinleştirildiği en işlevsel araçların arasında yer alan günlük gazeteler üzerinden incelenmesi, ifade hürriyeti açısından yapılan sınırlandırılmaları daha anlaşılabilir kılacaktır.

A- "Terörle Mücadele" Kavramı Kapsamında Gerçekleştirilen Müdahaleler

Türkiye'de mevcut yasal düzenlemelerin yetersizliğinden ötürü, uzun yıllardan beri siyasi söylemlere ve gösterilere yönelik, yargı ile siyaset kurumları tarafından terör örgütü propagandası yapıldığı öne sürülerek, basın kuruluşlarına ve çalışanlarına yönelik kovuşturmalar açılmaktadır. Bu durumun diğer önemli nedenlerinden biri ise, siyasi kurumlar ile basın kuruluşları arasında, bilgi akışını sağlayan etkin iletişim kanallarının bulunmamasıdır.

Dolayısıyla bu durum, halkın güvenilir bilgi kanallarına erişimini zorlaştırmaktadır. Adalet Bakanlığı'nın belli dönemlerde yayınladığı sınırlı bilgiler, terörle mücadele kapsamında açılan kovuşturma oranının artarak devam ettiğini göstermektedir. 2011 yılında yapılan kapsamlı bir araştırmaya göre[3], on yıllık süreç içerisinde dünya genelinde terörle mücadele yasalarına dayanan yaklaşık 30 bin mahkûmiyet kararının yaklaşık 12 bin tanesinin, Türkiye mahkemeleri tarafından verildiği belirtilmektedir[4].

Bu araştırma sonucu ortaya çıkan veriler, Türkiye'deki terörle mücadele anlayışının sorunlu yapısını, açık bir şekilde yansıtmaktadır. Bu mahkûmiyet kararlarının büyük bir çoğunluğunun basın aracılığıyla işlendiğine dair veriler ise, konunun ifade hürriyeti açısından önemine işaret etmektedir. Türkiye'de günlük gazetelerde yayınlanan haber ve yazıların, TMK kapsamında belirtilen suçların işlendiği gerekçesiyle kapatılması veya toplatılması, "istisna halinin olağanlaştırılması[5]" anlayışının ulusal hukuk tarafından benimsendiğinin en açık göstergesidir.

Bu istisna halini yaratan en önemli faktörlerin başında terörizm olgusu gel-

3 2011 yılında Associated Press tarafından, 2001 yılından itibaren dünya çapında terörle mücadele yasalarından ötürü verilen ceza oranını belirlemek üzere yapılan araştırmadır.

4 Türkiye: İfade Özgürlüğünün Tam Zamanı, s. 18.

5 Devletlerin ulusal güvenlik kaygısıyla kendisine yönelik tehdit unsurlarından korunma amacıyla, her türlü hukuksal mekanizmayı ve yargısal denetimi geri plana aldığı dönemler istisna hali olarak tanımlanmaktadır. Bkz. Zühtü Arslan, «İstisnanın Normalleş(tiril)mesi, Terör ve İfade Özgürlüğü: Türkiye Tecrübesi Üzerine Notlar", İfade Özgürlüğü ilkeler ve Türkiye (Ed. Tanıl Bora), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.

mektedir. Bir ülkede artan terör olaylarından ötürü, kamusal düzenin ve bireylerin hak ve özgürlüklerinin korunması amacıyla, önlem niteliği taşıyan bazı tedbirler alınabilmektedir.

Ancak dikkat edilmesi gereken en önemli husus, terörle mücadele esnasında olağanüstü uygulamaların normalleştirilmesinin ve sürekli kılınmasının, insan hakları bakımından en ciddi tehlikeyi oluşturmasıdır[6]. Çünkü terörizm gibi yıkıcı şiddet eylemlerinin önlenmesi amacıyla alınan tedbirlerin süreklileştirilmesi, devletin bireylerin hak ve özgürlüklerine yönelik orantısız politikalar izlemesine neden olmaktadır. Bu durum, basın hürriyeti başta olmak üzere doğrudan ifade hürriyetini de negatif yönde etkilemektedir.

Türkiye'de TMK kapsamında uzun yıllardan beri en çok dava açılmasına ve yayın durdurulmasına tanık olan gazetelerin başında Özgür Gündem[7] gazetesi gelmektedir. Gazete sahipleri, birçok kez ifade hürriyetinin ihlal edildiği gerekçesiyle AİHM'e, Türkiye'yi şikâyet etmiştir[8]. Gazete sahiplerinin AİHM'e şikâyette bulunduğu bir diğer konu ise, AİHS'in 2. maddesinin ihlal edildiğine yöneliktir. Çünkü Türkiye, Özgür Gündem çalışanlarına yönelik AİHS'in taraf devletlere yüklediği negatif yükümlülüklerin yanı sıra, pozitif yükümlülükleri de yerine getirememiştir.

Söz konusu gazetenin çeşitli sayılarında yayınlanan haber ve yazılardan dolayı gazete yöneticilerine, TCK'da bulunan birçok suçun işlendiği gerekçesiyle dava açılmıştır. Ayrıca TMK'da yer verilen "bölücü propaganda yapmak", "kolluk görevlilerinin isimlerini deşifre etmek", "terör örgütünün bildirilerini yayınlama" suçlarından ötürü sayısız dava açılmış, gazetenin birçok çalışanı hapis cezasına mahkum edilmiş ve gazete yayınları hakkında toplatma ve kapatma kararları verilmiştir[9]. Özgür Gündem gazetesine yönelik verilen bu kararlar, birçok açıdan

184.

6 Zühtü Arslan, "İstisnanın Normalleş(tiril)mesi, Terör ve ifade Özgürlüğü: Türkiye Tecrübesi Üzerine Notlar", s. 185.

7 Özgür Gündem gazetesine yönelik pek çok saldırı düzenlemiştir. Özgür Gündem gazetesi ile ilişkili 7 kişi faili meçhul cinayetlerden ötürü yaşamını yitirmiştir. Polisin, 1993 yılında gazete binasına yaptığı baskın ve aramalar sonucu gazeteci ve çalışanlar dâhil olmak üzere, 107 kişi gözaltına alınmıştır. Gazete binasına yönelik gerçekleştirilen bombalı saldırılara yönelik, devletin gerekli önlemleri alamamış olması, AİHM'in dikkat çektiği önemli noktalardan biridir.

8 Özgür Gündem v. Türkiye, Appl. No. 23144/93, 9.11.1993.

9 Vahit Bıçak, s. 478-482.

haber yazım kurallarına ve basın meslek ilkelerine dair gerekliliklerin, ulusal yargı mekanizmaları tarafından yeterince özümsenmediğini göstermektedir.

Yayınlanan haberlerde polis ve şiddet olgusunun eleştirel bir şekilde işlenmesi de sıklıkla gazetecilerin, TMK kapsamında "kamu görevlilerinin hedef gösterilmesi" gerekçesiyle yargılanmalarına ve mahkûm edilmelerine sebep olmaktadır.[10] Bu nedenle TMK'nın terörle mücadele ve basın kavramlarına yönelik yaklaşımının taşıdığı anlam belirsizliği, keyfi olarak dava açılmasına ya da ideolojik olarak benimsenmeyen yayınların, yargısal denetim yoluyla baskı altında tutulmasına veya sindirilmesine sebep olmaktadır.

TMK kapsamında gazetelere ve gazetecilere yönelik yapılan bu sınırlandırmaların sayısında, son dönemde ciddi artışlar gözlemlenmektedir. Bu açıdan haber kuruluşlarının ve sivil toplum örgütlerinin ortaya koyduğu veriler dikkat çekmektedir. Bu verilerden en çarpıcı olanı ise TMK ve TCK kapsamında yargılanan tutuklu gazeteci sayısıdır.[11]

Yukarıda değinilen istisna halinin sonlandırılabilmesi için basının özgür olması gerekmektedir. Bu nedenle ifade hürriyetinin etkinleştirilmesi açısından önemli bir işlevi olan gazetelerde, basın hürriyetine yönelik TMK kapsamında zedeleyici sınırlandırılmalardan kaçınılması büyük önem taşımaktadır. Otoriter uygulamalara karşı, sözlerin serbestçe söylenebilmesi her türlü istisna halini ortadan kaldırabilecek güç ve etkiye sahiptir. Dolayısıyla politik bir varlık olan insanın, düşüncelerini basın aracılığıyla kamusal alanda tartışmalara açması kadar doğal bir durum söz konusu olamaz.

B- "Özel Hayatın Gizliliği" Kavramı Kapsamında Gerçekleştirilen Müdahaleler

Hukuksal düzenlemelerde, özel hayatın gizliliği ve korunmasına yönelik ortak bir yargıya varılabildiğini söylemek oldukça güçtür. Özel hayatın gizliliğinin teorideki yansımaları incelendiğinde çeşitli tanımlamalar mevcuttur. Özel hayatın gizliği kavramı, bireylerin kişisel gelişimlerini ve manevi şahsiyetlerini geliştir-

10 a.g.e., s. 476-477.

11 Bianet'in 2011 yılında yayınladığı Medya Gözlem Raporu'na göre, 104 gazeteci ve 30 dağıtımcı 2012 yılında cezaevine girdi. Bkz. Hüsnü Öndül, s. 5-6.

mek adına başkaları tarafından bilinmesi istenmeyen hususların bütününün, hukuksal gereklilik kapsamında korunmasıdır.[12] Bu gereklilik, kişilerin başkaları tarafından bilinmesini istemedikleri bilgilerin korunmasını öngörmektedir.

Dolayısıyla bu öngörü, bireylerin özel hayatlarına yönelik özgürce karar alıp vermelerini ve kendi istekleri doğrultusunda bu bilgileri başkalarına aktarıp aktarmayacaklarına olanak tanımaktadır. Bireylerin özel hayatlarının korunma boyutu, sahip oldukları sosyal konum ve paylaşılan mekânsal farklılıklardan ötürü, değişik etkilere sahiptir. Bu etkilerin özünde yer alan özel yaşamın gizliliğine yönelik saygı ise, değişmez ilke olarak yasal düzenlemelerde belirtilmektedir.[13] Toplum tarafından tanınan ve kamusal düzeni etkileme potansiyeline sahip kişilerin özel hayatlarının korunma boyutu, sıradan vatandaşlara göre daha geniştir. Bu boyutu belirleyen en büyük etken ise, kamusal yarar taşıyan bilgilerin, bireylerin özel hayatlarını ihlal etmeden elde edilebilmesine yöneliktir.

Anayasanın "Özel hayatın gizliliği" başlıklı 20. maddesinde, özel hayatın ve aile hayatının gizliliğine dokunulamayacağı bildirilmektedir.[14] Aynı maddenin 2. fıkrasında belirtilen sınırlama nedenleri ise, AİHS'in 10. maddesinde belirtilen sınırlama nedenleri ile büyük oranda benzerlik göstermektedir. Madde metninde açıkça ifade edildiği gibi özel hayatın gizliliğine anayasal güvence sağlanmıştır.

Anayasadaki özel hayatın gizliliğine yönelik sınırlama sebepleri, kamusal yarar kavramı çerçevesinde şekillenmiştir. Bu açıdan basın tarafından, özel hayatın gizliliğini içeren haberlerin anayasal gereklilik kapsamında, kamusal fayda taşıması dolaylı olarak şart konulmuştur. Anayasal olarak sağlanan güvencenin, haber değerlerinin temel ilkelerinden olan kamusal yarar kavramına değinmiş olması, yayınlanacak haberlerin sınırına yasal olarak atıfta bulunmaktadır.

AİHS'in "Özel ve aile hayatına saygı" başlıklı 8. maddesinde ise, herkesin özel ve aile hayatına, konutuna ve yazışmasına saygı gösterilmesi gerektiği belirtilmektedir. Maddenin 2. fıkrasında yer verilen sınırlandırmaya yönelik hükümlerde ise, yasayla öngörülmüş olma ve demokratik bir toplumda gereklilik

---

12 Ramazan Keklik, Özel Hayatın Gizliliğini ihlal Suçları, Adalet Yayınevi, Ankara, 2012, s. 8, Güçlü Akyürek, Özel Hayatın Gizliliğini ihlal Suçu, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2014, s. 50.

13 Nusret İlker Çolak, s. 358.

14 http://www.tbmm.gov.tr.develop/owa/anayasa.maddeler?p3=20 (erişim tarihi: 07.04.2015).

unsurlarının önemine işaret edilmektedir.[15] Ayrıca bu fıkrada belirtilen sınırlandırma nedenleri ile AİHS'in 10. maddesinin 2. fıkrasında yer verilen sınırlandırma hükümleri aynıdır. Bu açıdan AİHS'te yer verilen sınırlandırma hükümleri, birbiriyle tutarlılık taşımaktadır.

Gazetelerde yayınlanan haberlere yönelik ifade hürriyeti açısından sınırlandırılma, TCK'nın "Haberleşmenin Gizliliğini İhlal" başlıklı 132. maddesi kapsamında gerçekleştirilebilmektedir. TCK'nın 132. maddesinin 3. fıkrası kişiler arasında gerçekleştirilen haberleşmenin, taraflardan birinin izni olmadan ifşa edilmesi halinde 6 aydan 2 yıla kadar hapis cezası ile adli para cezası öngörmektedir. Aynı maddenin 4. fıkrası ise kişiler arasında gerçekleştirilen haberleşmenin, basın yayın aracılığı ile yayınlanması halinde öngörülen cezanın, yarı oranında artırılacağını bildirmektedir.[16]

Gazetelerde yayınlanan özel hayata yönelik haberlerin büyük bir kısmının, kişiler arasında gelişen olay ve söylemlerden türediği gerçeği göz önüne alındığında, ilgili hükmün önemi ortaya çıkmaktadır. Çünkü söz konusu hüküm, haber kaynaklarına erişim aşamasında izlenmesi gereken yöntemleri, yasal olarak sınırlamaktadır.

Özel hayatın gizliliğini doğrudan etkileyen diğer düzenlemelerden biri de TCK'nın "Özel hayatın gizliliğini ihlal" başlıklı 134. maddesidir. Maddeye göre, kişilerin özel hayatının ihlal edilmesi halinde 6 aydan 2 yıla kadar hapis cezası ve adli para cezası öngörülmektedir. Bu suçun basın yayın yoluyla işlenmesi halinde, cezanın yarı oranında artırılacağı belirtilmektedir.[17] TCK'nın 134. maddesi, anayasanın aile ve özel hayatın korunmasını düzenleyen 20. maddesinde belirtilen hükümlerin ihlalinin, ceza sistemi içerisindeki konumunu belirlemektedir. Ayrıca bu hüküm, TCK'nın 132. maddesinde belirtilen suçların basın aracılığıyla işlenmesi halinde, ceza oranının yarı oranında arttırılacağına yer vermektedir.

5

15 http://www.inhak.adalet.gov.tr/temel/aihs.pdf (erişim tarihi: 08.04.2015).

16 http://www.mevzuat. gov. tr/MevzuatMetin/1.5.5237.pdf (erişim tarihi: 08.04.2015).

17 http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5237.pdf (erişim tarihi: 297 09.04.2015).

Basın hürriyeti açısından gazetelerde yayınlanan haber ve yazılar aracılığıyla özel hayatın ihlali, çeşitli biçimlerde gerçekleşebilmektedir. Bu müdahale biçimleri, kişilerin özel yaşamlarına ait bilgi ve belge niteliğindeki verilerin yayınlanması, gizli ve habersiz olarak fotoğraflarının çekilmesi ve haber içeriğine dâhil edilmesinin yanı sıra giz alanına dâhil tüm yazı, ses deşifreleri ile resimlerinin izinsiz bir şekilde yayınlanarak, kamusal alana aktarılması şeklinde gerçekleşmektedir. Basın çalışanlarının söz konusu ihlallerden kaçınmasının öncelikli koşulu ise, özel hayata ilişkin olan ve kamusal yararı bulunmayan haber kaynaklarının izine tabi tutulmasının gerekliliğidir. Özel hayatın gizliliği ile ilgili gazetelerde yer alan haberlerin izlemesi gereken yayın politikasına yönelik yasal çerçevenin, hem ulusal hem de uluslararası hukukta paralel bir çizgide geliştiği görülmektedir. Özellikle gazetelerde yayınlanan haberlere yönelik bu kapsamda yapılan müdahalelerin azalması, hakkın korunmasına yönelik geliştirilen yasa ve içtihatların dikkate alınması ihtiyacını bir kez daha ortaya koymaktadır.

C- "Genel Ahlak" Kavramı Kapsamında Gerçekleştirilen Müdahaleler

Gazetelerde ifade hürriyetinin sınırlandırılmasına yönelik yapılan en önemli müdahalelerden biri de "genel ahlak" sebebiyle gerçekleştirilmektedir. Ancak kavramın anlam yönünden taşıdığı belirsizlik, farklı yaklaşımların oluşmasını sağlamıştır.

Esas olarak genel ahlak kavramı, "müstehcenlik" içeren unsurların oluşup oluşmadığı fikrinden hareketle tanımlanmaktadır. AİHS'e üye devletler, ulusal hukuk sistemlerinde müstehcenlik içeren yayınları, toplumun sahip olduğu ahlaki değerlerin zarar görmemesi amacıyla sınırlandırma hakkına sahiptirler.[18] AİHS'in ifade hürriyetini düzenleyen 10. maddesinde yer verilen, genel ahlak ve kamusal düzenin korunmasına yönelik sınırlandırma hükümleri, bu gerekliliğe işaret etmektedir.

Ahlak kavramının anlamının belirsiz olması ve toplumdan topluma değişen tanımlamalarla ifade edilmesi, AİHS'in taraf devletlere konu ile ilgili geniş tak-

18 Erol Çetin, Son Değişikliklerle Basın Hukuku Hukuk-Ceza Açıklamalı-İçtihatlı, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2007, s. 142.

dir alanı tanımasını sağlamıştır.[19] Bu takdir yetkisi ulusal mahkemelerin, kendi toplumsal düzenlerinin sahip olduğu ahlak anlayışını daha iyi tanımalarından kaynaklanmaktadır. Ancak AİHM tarafından üye devletlere tanınan bu hak sınırsız olmamakla birlikte, hâkimlerin genel ahlaka yönelik verecekleri kararların orantılı ve demokratik toplumun gerekliliklerini gözeten bir anlayışa sahip olmasını gerektirmektedir. Çünkü bu anlayış, yayın durdurma veya sınırlama kararlarına yönelik sürecin, toplumların dinamik yapılarını oluşturan etkenleri daha fazla dikkate almasına olanak tanıyacaktır. İfade hürriyeti açısından genel ahlakın korunmasına yönelik esaslar, 1982 Anayasası'nda temel hürriyetlerin sınırlama nedenleri arasında yer almaktadır. Bu açıdan süreli ve süresiz yayınların, Anayasanın 28. maddesinin 2. fıkrasında bildirilen hükümler kapsamında toplatılması öngörülmektedir. Ayrıca aynı maddenin 9. fıkrası kapsamında, genel ahlaka aykırılık unsuru taşıyan ve ulusal çapta yayınlanan süreli yayınların, geçici olarak kapatılmasına yönelik müdahaleler gerçekleşebilmektedir.[20]

Anayasanın ilgili hükmünde yer alan soyut kavramların somutlaştırılması, ifade hürriyetine yönelik sınırlamaların azalmasını sağlayacaktır.

Her ne kadar genel ahlak kavramının objektif sınırlarını belirlemenin zorluğu yadsınamaz bir gerçek olsa da, ahlak ve hukuk etkileşimi sonucu verilecek kararlar, evrensel insan hakları anlayışına ters düşmemelidir. Çünkü bu etkileşimin en önemli yansımaları, ifade ve basın hürriyeti alanında görülmektedir.

Genel ahlak kavramı açısından yapılan önemli sınırlandırmalardan bir diğeri ise, TCK'nın müstehcenlik başlığını taşıyan 226. maddesi kapsamında düzenlenmiştir. Maddeye göre, müstehcenlik içeren her türlü içeriğin başta çocuklar olmak üzere, yasal olmayan şekillerde ibraz edilmesi suç olarak tanımlanmaktadır.[21] Dolayısıyla müstehcenlik içeren unsurların, gazetelerde yer alan haber ve yazı içeriğine dahil edilmesi, ifade hürriyetinin sınırlandırmasına sebep olmaktadır. Bu nedenle gazeteciler haberlerini oluşturmadan önce, haberlerine dahil edecekleri içeriklerin müstehcen olup olmadığını, ulusal ve uluslararası hukuksal düzenlemeleri dikkate alarak belirlemelidirler.

---

19 Frederick Schauer, s. 243.

20 Ulaş Karan, "İfade Özgürlüğü Hakkı", s. 362.

21 Dilara Yüzer, 1982 Anayasası'nda Basın Özgürlüğü Karşısında Kişilik Hakkı ve Korunması, Yetkin Yayınları, Ankara, 2013, s. 90-91.

Genel ahlak anlayışı, insan hakları ve toplumsal beklentiler göz önünde tutularak oluşturulmalıdır. Bu açıdan, basın hürriyetinin «ahlâkı korumak» amacıyla sınırlandırılması nedeniyle müstehcen yayınlara yönelik ABD Federal Yüksek Mahkemesi'nin belirlediği tanımlamaların aksine, bir "müstehcenlik" tanımı yapmaktan kaçınan AİHM içtihatları, taraf devletler tarafından örnek alınmalıdır.

D- "Şeref ve Haysiyetin ihlali" Kavramı Kapsamında Gerçekleştirilen Müdahaleler

Gazetelerde ifade hürriyetinin sınırlandırılmasına yönelik diğer bir müdahale biçimi, şeref ve haysiyetin ihlali kapsamında gerçekleştirilmektedir.[22] Gazetelerde şeref ve haysiyetin ihlali, hakaret veya küçük düşürücü bilgilerin yanı sıra kişiler ile yakınlarına dair yanlış bilgilerin, haberlerin içeriğine dahil edilmesiyle gerçekleşmektedir.

Şeref ve haysiyet kavramına yönelik yaklaşımların ortak noktası, oluşabilecek hak ihlallerinin maddi bir fiile dayanabileceği gibi söyleme dayalı ifadeler bağlamında, yazı veya haberlere de dayanabileceği yönündedir. Bu nedenle basın yoluyla şeref ve haysiyete yönelik saldırılar, çoğunlukla yazıya dayanan saldırılardır.[23] Bu nedenle ifade hürriyetinin gazetelerde karşılaştığı müdahale biçimlerinden biri olan şeref ve haysiyet konusu, bu bölümde yazıya dayanan ihlal biçimiyle ele alınacaktır.

Hâkimler, şeref ve haysiyetin ihlaline yönelik öncelikle, MK'nın "Hukukun uygulanması ve kaynakları" başlıklı 1. maddesinde belirtilen hükümleri dikkate almaktadırlar. Maddede, kanunda uygulanabilir bir hükmün eksikliği halinde, örf ve âdet hukukuna göre veya takdir yetkisine dayanarak karar verilebileceği belirtilmektedir. Ayrıca hâkimlerin, ilgili karar süreçlerinde, bilimsel görüşlerden ve yargı kararlarından yararlanabilecekleri bildirilmektedir.[24]

Söz konusu durumlara yönelik, bilimsel görüşlerden ve yargı kararlarından

22 http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5237.pdf (erişim tarihi: 09.04.2015).

23 Bilal Köseoğlu, İletişim Saldırılarından Doğan Hukuksal Sorumluluk ve Uygulama, Bilge Yayınevi, Ankara, 2013, s. 13, Doğan Bülent Belli, s. 34-35.

24 Ahmet Kılıçoğlu, Şeref, Haysiyet ve Özel Yaşama Basın Yoluyla Saldırılardan Hukuksal Sorumluluk, AÜHF Yayınları, Ankara, 1982, s. 9-10.

yararlanılması, konuya yönelik verilecek kararların objektiflik niteliğini arttıracaktır. Şeref ve haysiyetin ihlaline yönelik olayların karar verme açısından üstün varsayılan değerlerin, hâkimler tarafından aşamasında, konunun tüm boyutlarıyla değerlendirilmesi ve taraflar karşılaştırılmasının ardından hüküm verilmektedir.[25] Bireyler açısından önemli ve üstün görülen değerlerin doğru bir şekilde belirlenebilmesi için olayların tüm yönleriyle etkili bir şekilde değerlendirilmesi şarttır.

Ayrıca basın aracılığıyla şeref ve haysiyetin ihlali konusunda, hakaret ve iftira içerikli haber ve yazıların yayınlanması, sıklıkla karşılaşılan müdahale nedenlerinin başında gelmektedir. Basının, başkalarının şeref ve haysiyetini zedeleyici içeriğe sahip yayınlar yayınlamama yükümlülüğünün yanı sıra toplumsal fayda içeren her türlü haber içeriğini kamuya, gazeteler aracılığıyla sunma yükümlülüğü de bulunmaktadır.[26] Bu nedenle bireylerin şeref ve haysiyetlerini zedelemeden, kamusal yarar taşıyan bilgi ve haberler, gazetelerde yayınlanmalıdır. Bu durum ise, başta basın etiği olmak üzere yasal düzenlemelerdeki hükümlerin, dikkate alınma ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır.

TCK'nın «Şerefe Karşı Suçlar» başlıklı 8. bölümünde yer alan «Hakaret» başlıklı 125. maddesi, hakaret içerikli yayınların sınırlandırılmasına yönelik hükümler içermektedir. AİHM'in içtihatlarında sıklıkla vurguladığı, kamu görevlilerinin sıradan vatandaşlara kıyasla eleştirilmeye daha fazla tahammül göstermesi gerektiği görüşlerine karşın, Türkiye'de politikacılar tarafından sıklıkla 125. madde kapsamında, gazetecilere yönelik dava açılmaktadır.[27] Kişilik haklarına yönelik saldırı türlerinden biri olan hakarete karşı bireylerin korunma isteği, temel bir ihtiyaçtır. Bu ihtiyacı korumaya yönelik oluşturulacak her yasal düzenleme önemlidir. Ancak bu önem, konuya ilişkin oluşabilecek istismar durumlarını önleyen, farklı düzenlemelerin oluşturulmasını zorunlu kılmaktadır. AİHM'in konuya yönelik yaklaşımı ise, AİHS'in 10. maddesinin 2. fıkrası kapsamında belirtilen "başkalarının şöhret ve haklarının korunması" açısından, kişilerin şeref ve haysiyetlerinin güvence altına alınması yönündedir.

AİHM konuya yönelik geliştirdiği içtihatlarda, kamusal fayda kavramını üstün çıkar olarak gördüğünü açıkça ifade etmektedir. Ayrıca AİHM, politikacıların eleştirilme hakkının daha fazla olduğunu savunmakta ve çoğunlukla politikacılar

25 http://www.mevzuat.gov. tr/Metin. Aspx?MevzuatKod=1.5.4721&MevzuatIliski=0 &sourceXml Search (erişim tarihi: 09.04.2015).

26 Doğan Bülent Belli, s. 66-67.

27 Dilara Yüzer, s. 191-192.

ile basın mensupları arasındaki kişilik haklarıyla ilgili davalarda, ifade hürriyeti lehine karar vermektedir.[28] AİHM'in kamusal faydayı üstün çıkar olarak gören anlayışı, ulusal hukuk mercileri tarafından daha fazla özümsenmelidir. Çünkü şeref ve haysiyetin ihlaline yönelik ulusal hukukta yapılan değerlendirmelerde, bireylerin çıkarları ve kamusal fayda arasındaki dengenin sağlanmasına öncelik tanınmaktadır. Ancak hâkimlerin sahip olduğu dünya görüşü ve demokrasi anlayışının farklılık göstermesi, belirtilen dengenin her zaman sağlanamayacağı gerçeğinin göz önünde tutulması gerektiğine işaret etmektedir. Dolayısıyla kamusal yarar kavramının hukuksal düzenlemelerde, anlam karmaşasına sebebiyet vermeyen açık bir dille ifade edilmesi, hakkın güvence sistemindeki yerini sağlamlaştıracaktır.

Uluslararası insan hakları standartları, siyasal alandaki ve kamu kurumlarındaki tanınmış kişilere yönelik ifadelerin, kamuya açık tartışmalar bağlamında sınırlandırılmamasına özel değer vermektedir. Bu noktada İnsan Hakları Komitesi'nin, tanınmış kişilere hakaret eder. Hakaret niteliğinde sayılan ifade biçimlerinin, tek başına ceza gerektirici bir neden olarak kabul edilemeyeceği yönündeki görüşleri, izlenmesi gereken yasal tutum için belirleyici unsurların başında yer almalıdır.

Gazetelere yönelik gerçekleştirilen ideolojik ve editöryel sınırlamaların yanı sıra, "terörle mücadele", "özel hayatın gizliliği", "genel ahlak" ve "şeref ve haysiyetin ihlali" alanlarında gerçekleştirilen müdahaleler, ifade hürriyetini sınırlandırmaktadır. Türkiye'de terörle mücadele alanındaki mevcut yasal düzenlemelerde, ciddi eksiklikler bulunmaktadır. Bu eksikliklerin, uluslar arası hukuk düzenlemelerinin yanı sıra toplumsal dinamikleri göz önüne alarak giderilmesi gerekmektedir. Bu nedenle öncelikle, TMK'da yer alan basın ve ifade hürriyetinin orantısız bir şekilde sınırlandırılmasına sebep olan hükümler yeniden düzenlenmelidir.

Çünkü TMK'da yer alan bu hükümler, yargı mensupları ve siyasiler tarafından terör örgütü propagandası yapıldığı öne sürülerek, gazete çalışanlarına yönelik baskı unsuru olarak kullanılabilmektedir. Basın hürriyeti açısından gazetelerde yayınlanan haber ve yazılar aracılığıyla özel hayatın ihlali, yukarıda ayrıntılı olarak değinildiği üzere çeşitli biçimlerde gerçekleşebilmektedir. Gazetecilerin özel hayatın gizliliğine yönelik ihlallerden kaçınabilmeleri, özel hayata yönelik olan ve kamusal yararı bulunmayan haber kaynaklarını, izine dayanarak hazırla-

28 Türkiye İnsan Hakları Raporu 2011, s. 120-124, Dilara Yüzer, s. 192-193.

malarını gerekli kılmaktadır.

Gazetelerde ifade hürriyetine yönelik gerçekleştirilen bir diğer sınırlandırma ise genel ahlak kapsamında gerçekleştirilmektedir. Bu açıdan AİHM'in taraf devletlere tanıdığı takdir yetkisinin, ulusal yargı mensupları tarafından orantılılık ve demokratik toplum ölçütleri göz önünde tutularak değerlendirilmesi, basın hürriyetinin de geliştirici unsuru olacaktır.

Ulusal hukuk düzenlemelerinde, şeref ve haysiyetin ihlaline yönelik yapılan sınırlandırmalar ile AİHS'te yer verilen sınırlama nedenleri benzerlik göstermektedir. Ancak bu benzerlik, ulusal hukukun uygulama alanına çok farklı şekillerde yansıyabilmekte ve ifade hürriyetinin ciddi ölçüde sınırlandırılmasına neden olabilmektedir. Dolayısıyla şeref ve haysiyetin ihlali ile ilgili hukuk düzenlemeleri ile uygulama yöntemlerinin uyumlu hale getirilmesi şarttır.

VI. SONUÇ VE ÖNERİLER

İnsan hakları hukukunun en önemli dayanak noktalarından biri olan ifade hürriyeti, tarihin her döneminde süregelen tartışma konularından biridir.

İfade ve basın hürriyetini, çeşitli siyasi gruplar tarafından engellemeye yönelik bu düzenlemeler, özünde toplumu yönetme ve sınırlandırma amacı taşımaktadır. Kendini ifade eden insana yönelik bu yönde yapılacak her türlü baskı, onun körelmesine neden olacaktır. Dolayısıyla ifade hürriyetinin oluşumu ve gelişimi için baskılardan arındırılmış, özgür bir ortamın gerekliliği tartışılmazdır.

Bu nedenle, ifade hürriyetinin insan hakları hukuku açısından taşıdığı değer, demokratik yönetimler için vazgeçilmezdir. İfade hürriyetinin öneminin ve onu oluşturan unsurların, diğer hürriyetlere etkisi açısından farkı oldukça büyüktür. İfade hürriyetini oluşturan unsurlar olan bilgiye erişim, düşünce ve düşünceyi açıklama hürriyetleri etkinleştirilmelidir. İfade hürriyetinin insan hakları kavramı içerisindeki yeri, ifade kavramının taşıdığı zengin çeşitlilikten kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, ifade hürriyetine yönelik geliştirilecek her yaklaşımın, bu çeşitliliği dikkate alması gerekmektedir. Bu açıdan, anayasanın bilgiye erişim hürriyetine referans veren hükümleri olan 17, 25, 26, 27, 28, 36, 40 ve 74. maddelerinin yani

sıra, bilgiye erişim hakkını düzenleyen açık ve yeni bir hükme yer verilmesi, hakkın güvence sistemine dahil edilmesi açısından yarar sağlayacaktır. Çünkü bilgiye erişim hürriyetine yönelik kanunların düzenlenmesi, bilgi edinme hakkı kavramı ile olan farklılığın yasal yönüne de dikkat çekilmesini sağlayacaktır.

Düşünce hürriyetinin gelişimi için özgürlükçü yaklaşımların benimsenmesi savunulmalıdır. Çünkü teoride tanımlanan, dar anlamdaki ifade hürriyeti özelde bireylerin, geniş anlamda tanımlanan ifade hürriyeti ise toplumların ilerleyebilmesi için temel esasların başında yer almaktadır. Düşünceyi açıklama hürriyeti açısından ise bireylerin fikirlerini, barışçıl bir şekilde dile getirmesi gerekmektedir. Bu gereklilik, ifade hürriyetinin sembolik biçimlerde veya sivil itaatsizlik olarak adlandırılan muhalif eylemler için de geçerlidir. Ayrıca yazıya veya söze dayalı ifade biçimlerinde nefret içerikli, onur kırıcı veya küçültücü söylemlerden kaçınılması, ifade hürriyetinin gelişimine olanak tanıyacaktır. Bu açıdan özellikle ABD Yüksek Federal Mahkemesi'nin geliştirdiği açık ve mevcut tehlike ölçütünden yararlanılması, barışçıl olmayan ifadelerin belirlenmesi aşamasında kolaylık sağlayacaktır.

Bireylerin dış ortama aktardıkları ifade biçimlerinin barışçıl nitelikte olma gerekliliğinin yanı sıra, devletlerin de bu söylemlere karşı barışçıl politika izlemesi gerekmektedir. Bu yükümlülükler, sadece ifade hürriyetinin etkin kılınması açısından değil, aynı zamanda demokrasi temelli yaklaşımlarında en temel esaslarından biri olmasından ötürü büyük önem teşkil etmektedir. Hukuksal boyut açısından ise tez kapsamında, ifade hürriyetinin uluslararası ve ulusal düzenlemelerde nasıl tanımlandığı ve sınırlandırıldığı ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bu incelemeler kapsamında, ifade hürriyetinin uluslararası alandaki en önemli yansımalarından olan AİHS ön planda tutulmuştur. Bu açıdan, AİHS'in ifade hürriyetini düzenleyen 10. maddesinin, Sözleşmenin özel hayatın ve aile hayatının korunmasını öngören 8. maddesini, düşünce, din ve vicdan hürriyetini güvence altına alan 9. maddesini ve örgütlenme hürriyetini güvence altına alan 11. maddesini hangi açılardan etkilediği değerlendirilmiştir.

Tez kapsamında 1982 Anayasası olmak üzere, TMK, TCK ve Basın Kanunu'ndaki yetersiz ve sorunlu tanımlamalar ve sınırlandırmalar ayrıntılı olarak analiz edilmiştir. Özellikle ciddi eksikliklerden ötürü uzun süredir eleştirilen TCK'nın hükümlerine yönelik yapılan değişikliklerin, mevcut sorunları gideremediği ortaya konulmuştur. Bu yönden, TCK'nın "Türklüğü, Cumhuriyeti, Devletin kurum ve organlarını aşağılama» başlıklı 301. maddesi ifade hürriyetini doğrudan nega-

tif yönde etkilediği için tamamen kaldırılmalıdır.

Ayrıca TCK'nın, "Hakaret" başlıklı 125. maddesi ile "Haberleşmenin Gizliliğini İhlali" madde 132, "Özel Hayatın Gizliliği" madde 134, "Suçu ve Suçluyu Övme" madde 215, "Halkı Kin ve Düşmanlığa Tahrik" madde 216, "Halkı Kanunlara Uymamaya Alenen Tahrik" madde 217, "Basın Yoluyla Kamu Barışına Karşı İşlenen Suçlar» madde 218, «Kanunun Suç Saydığı Fiilleri İşlemek Amacıyla Örgüt Kurmak ve Örgütün Propagandasını

Yapmak» madde 220, «Müstehcenlik» madde 226, «Soruşturmanın Gizliliğini İhlal" madde 285, "Adil Yargılamayı Etkilemeye Teşebbüs" madde 288, "Cumhurbaşkanına Hakaret" madde 299, "Halkı Askerlikten Soğutma" madde 318, "Devletin Güvenliğine ve Siyasal Yararlarına İlişkin Bilgileri Açıklama" madde 329, "Yasaklanan Bilgileri Açıklama" madde 336 başta olmak üzere tezin ilgili bölümlerinde ayrıntılı olarak belirtilen hükümler yeterli açıklıkta, net ve öngörülebilir nitelikte olmadıklarından ötürü yeniden düzenlenmelidir.

Belirtilen sorunlu hükümlerin tümden kaldırılması ve yerine uluslararası hukukun öngörüleri doğrultusunda, iç hukuk ihtiyaçlarını karşılayan yeni düzenlemelerin oluşturulması gerekmektedir. TCK'nın ifade hürriyetini kısıtlayan bu hükümlerinin yeniden ele alınması, ifade hürriyeti kapsamında açılan dava sayısının azalmasını sağlayacaktır. Çünkü bu maddelerde belirtilen kavramları, haber üretimi için en çok işlenen konuların başında yer almasından dolayı, basın hürriyeti sıklıkla sınırlandırılmaktadır.

Ayrıca TMK'nın "Terör tanımı" başlıklı 1. maddesi, "Açıklama ve Yayınlama" başlıklı 6. maddesi ile "Terör örgütleri" başlıklı 7. maddesi, ifade hürriyetini doğrudan kısıtlar nitelikte olmasından ötürü yeniden ele alınmalıdır. Bunun yanı sıra Basın Kanunu'nda ifade hürriyetini sınırlandıran hükümlerin, demokratik toplum gerekliliklerini göz önünde bulunduran bir anlayışla yeniden yorumlanması, aynı kanununun 1. ve 3. maddelerinde tanınan hakların da işlevselleşmesini sağlayacaktır.

Basın hürriyeti, demokratik toplumlar için vazgeçilmezdir. Haber, düşünce ve bilgilere erişim hakkının, haber, düşünce ve bilgileri yorumlama hakkı ile haber, düşünce ve bilgileri açıklama hakkından ayrı değerlendirilebilmesi mümkün değildir. Bu durum en açık haliyle, basın hürriyetinin sansüre uğramamasını gerektirmektedir. Haber, düşünce ve bilgilere erişim hakkı, herkesin eşit bir şekilde düşünce ve bilgilere erişebilmesini gerekli kılmaktadır. Çünkü bu gereklilik, bireylerin siyasi ve toplumsal konulara yönelik, kendilerini ifade edebilmelerine

imkân tanımaktadır. Demokratik toplumlarda, mevcut sistemlerin şeffaf ve hesap verebilir nitelikte olması, bilgilere sorunsuz bir şekilde erişilebilmesini sağlayacaktır. Basın hürriyetinin en önemli unsurlarından bir diğeri ise haber, düşünce ve bilgileri yorumlama hakkıdır. Özellikle basının siyasi ve toplumsal düzen başta olmak üzere, çeşitli alanlarla ilgili olumsuzlukları eleştirme yükümlülüğü bulunmaktadır. Dolayısıyla basının sahip olduğu bu yükümlülükleri sınırlandırmak veya engellemeye çalışmak, demokratik toplum anlayışının körelmesine neden olacaktır.

Basın hürriyeti açısından, AİHM içtihatlarından daha genel ve sınırlayıcı hükümlere sahip ulusal hukuk metinlerinin, yeniden yorumlanma ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, tez kapsamında ayrıntılı olarak değinilen Anayasanın basın hürriyeti açısından sorun teşkil eden maddeleri değiştirilmelidir. Kuşkusuz bu değişim, kitlelerin habere ve bilgiye etkili bir şekilde erişimine olanak tanıyacak olmasının yanı sıra, basın hürriyetinin gelişimine de katkı sağlayacaktır.

Gazetelere yönelik gerçekleştirilen ideolojik ve editöryel sınırlamaların yanı sıra, "terörle mücadele", "özel hayatın gizliliği", "genel ahlak" ve "şeref ve haysiyetin ihlali" alanlarında gerçekleştirilen müdahaleler, ifade hürriyetini ciddi boyutlarda sınırlandırmaktadır. Türkiye'de terörle mücadele alanındaki mevcut yasal düzenlemelerde, ciddi eksiklikler bulunmaktadır. Bu eksikliklerin, uluslar arası hukuk düzenlemelerinin yanı sıra toplumsal dinamikleri göz önüne alan bir anlayış giderilmesi gerekmektedir. Bu nedenle öncelikle, TMK'da yer alan basın ve ifade hürriyetinin orantısız bir şekilde sınırlandırılmasına sebep olan hükümler yeniden yorumlanmalıdır. Çünkü TMK'da yer alan bu hükümler, yargı mensupları ve siyasiler tarafından terör örgütü propagandası yapıldığı öne sürülerek, gazete çalışanlarına yönelik baskı unsuru olarak kullanılabilmektedir. Basın hürriyeti açısından gazetelerde yayınlanan haber ve yazılar aracılığıyla özel hayatın ihlali gerçekleşebilmektedir. Gazetecilerin özel hayatın gizliliğine yönelik ihlallerden kaçınabilmeleri, özel hayata ilişkin olan ve kamusal yararı bulunmayan haber kaynaklarından üretecekleri haberleri, izine dayanarak hazırlamalarını gerekli kılmaktadır.

Gazetelerde ifade hürriyetine yönelik gerçekleştirilen bir diğer sınırlandırma ise genel ahlak kapsamında gerçekleştirilmektedir. Bu açıdan AİHM'in taraf devletlere tanıdığı takdir yetkisinin, ulusal yargı mensupları tarafından orantılılık ve demokratik toplum ölçütleri göz önünde tutularak kullanılması, basın hürriyetinin de geliştirici unsuru olacaktır. Ulusal hukuk düzenlemelerinde, şeref ve haysiye-

tin ihlaline yönelik yapılan sınırlandırmalar ile AİHS'te yer verilen sınırlama nedenleri benzerlik göstermektedir. Ancak bu benzerlik, ulusal hukukun uygulama alanına çok farklı biçimlerde yansıyabilmekte ve ifade hürriyetinin ciddi ölçüde sınırlandırılmasına neden olabilmektedir. Dolayısıyla şeref ve haysiyetin ihlaline yönelik, hukuk düzenlemeleri ile uygulama yöntemlerinin uyumlu hale getirilmesi şarttır.

Gazetelere yönelik "terörle mücadele", "özel hayatın gizliliği", "genel ahlak" ve "şeref ve haysiyetin ihlali" alanlarında gerçekleştirilen müdahaleler, ifade hürriyetini ciddi boyutlarda sınırlandırmaktadır. Bu nedenle, Türkiye›de terörle mücadeleye yönelik geliştirilecek yasal sınırlamaların, uluslararası düzenlemeler ile toplumsal dinamikleri göz önüne alarak hazırlanması şarttır. Özel hayata yönelik olan ve kamusal yararı bulunmayan haber kaynaklarının ise izine dayanarak hazırlaması, bu yönde yapılan sınırlandırmaların da azalmasını sağlayacaktır.

Ayrıca genel ahlak kavramına yönelik gerçekleştirilen müdahalelerin negatif etkilerinin azaltılması, AİHM'in taraf devletlere tanıdığı takdir yetkisinin ulusal yargı mensupları tarafından orantılılık ve demokratik toplum ölçütleri göz önüne alınarak kullanılmasını gerekli kılmaktadır. Böylelikle, yayın durdurma veya sınırlama kararlarına yönelik sürecin, toplumların dinamik yapılarını oluşturan etkenleri daha fazla dikkate alması sağlanabilecektir.

Şeref ve haysiyetin ihlali açısından ulusal hukukta gerçekleştirilen yasal sınırlamaların ise AİHS'te belirtilen hükümler ile benzerlik göstermesine karşın, ulusal hukukun uygulama

alanına farklı yansıyabileceği tez kapsamında ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Dolayısıyla ulusal hukukta konuya yönelik uygulama yöntemlerinin, yasal düzenlemeler ile uyumlu hale getirilmesi büyük önem taşımaktadır. Özellikle bireyler açısından önemli ve üstün görülen değerlerin doğru bir şekilde belirlenebilmesi için olaylar tüm yönleriyle etkili bir şekilde değerlendirilmelidir.

Ayrıca basın aracılığıyla şeref ve haysiyetin ihlali konusunda, hakaret ve iftira içerikli haber ve yazıların yayınlanması, sıklıkla karşılaşılan müdahale nedenlerinin başında gelmektedir. Bu sebeple basının, başkalarının şeref ve haysiyetini zedeleyici içeriğe sahip

yayınlar yayınlamama yükümlülüğünün yanı sıra toplumsal fayda içeren her türlü haber içeriğini kamuya, gazeteler aracılığıyla sunma yükümlülüğü de bulunmaktadır. Dolayısıyla bireylerin şeref ve haysiyetlerini zedelemeden, kamusal

yarar taşıyan bilgi ve haberler, gazetelerde yayınlanmalıdır. Bu durum ise, başta basın etiği olmak üzere yasal düzenlemelerdeki hükümlerin, dikkate alınma ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Tüm bu düzenlemeler, basın hürriyetinin de geliştirici unsuru olacaktır.